

Alisher Navoiy

Farhod va Shirin

*Doston mazmunining
soddalashtirilgan
ixcham bayoni*

Toshkent
«Akademnashr»
2015

УО'К: 821.512.133-95 - Агадиёт шарфосин
КБК: 83.3(5G') N14
H-59

H-59 Hojiahmedov, Anvar

Alisher Navoiy. Farhod va Shirin / A.Hojiahmedov. – Toshkent: Akademnashr, 2015. – 80 b.

ISBN 978-9943-995-18-5

УО'К: 821.512.133-95

КБК: 83.3(5G')

Doston mazmunining soddalashtirilgan
ixcham bayoni muallifi:
ANVAR HOJIAHMEDOV,
filologiya fanlari doktori, professor

*Mazkur kitobda Alisher Navoysi qalamiga mansub «Farhod va Shirin»
dostonining mazmuni soddalashtirilgan tarzda ixcham bayon qilingan.
Ushbu nasriy talqin Navoiy bobomiz ijodini anglab yetish yo'lidagi ilk qa-
damlarining yordamchi bo'ladi degan umiddamiz.*

Mas'ul muharrir:

Vahob RAHMONOV,
filologiya fanlari nomzodi, dotsent

Taqrizchi:

Omonillo MADAYEV,
filologiya fanlari nomzodi, dotsent

ISBN 978-9943-995-18-5

© Anvar Hojiahmeov

Alisher Navoiy

«Alisher Navoiy. Farhod va Shirin» (doston
mazmunining soddalashtirilgan ixcham bayoni)

© «Akademnashr», 2015

2016/24

nomidag,

6914

O'zbekiston MK

MUQADDIMA

Farhod va Shirin... Sharqda bu ikki nomni eshitmagan, ularning pokiza muhabbatи, sidq-u vafosi, fojiali taqdiri haqidagi rivoyat-u dostonlarni tinglab iztirob chekmagan odam topilmasa kerak. Mana ming yilga yaqinlashyaptiki, tosh kesuvchi pahlavon yigitning sohibjamol Shiringa bo'lgan otashin sevgisi haqidagi hikoya va dostonlar asrlardan asrlarga, avlodlardan avlodlarga o'tib keladi.

Nizomiy Ganjaviy va Xisrav Dehlaviy asarlarida Farhod Eron shohi Xisrav Parvez tomonidan sevikli rafiqasi Shiringa atab tog'da ariq qazish va qasr buniyod qilish uchun taklif etilgan tosh yo'nuvchi usta sifatida qalamga olingan bo'lib, malikani ko'rghan yigitning uni qattiq sevib qolishi, Shirin unga beparvo bo'lsa ham, shoh rashk qilib Farhodni makr-hiyla bilan o'ldirishi nihoyatda ta'sirchan tasvirlangan edi.

Har ikkala shoир asaridagi bosh qahramon Xisrav bo'lib, Farhod haqida qisqagina hikoya qilingan edi, xolos. Shunga qaramay, bu rivoyat forsiy va turkiy xalqlar o'rtasida keng tarqalib, xalq og'zaki ijodi va yozma adabiyotda shu mavzudagi ko'plab asarlarning maydonga kelishiga sabab bo'ldi.

So'z sohibqironi Alisher Navoiy o'z «Xamsa»sidagi ikkinchi dostonni yozishga kirishar ekan:

*Zaruratkim solib bir o'zgacha tarh,
Bu mehnatnomani qilg'umdurur sharh.
Munosibkim agar tortib navoni
Desam Farhodi mahzun dostoni.
Yozib jon mus'hafidin ikki oyat,
Debon Farhod-u Shirindin hikoyat, –*

deya Farhod bilan Shirinni asarning bosh qahramonlariga aylantirdi-da, ularning bir-biriga bo'lgan samimiy sevgisi, o'zaro vafodorligi, fojiali taqdirini atroflicha yoritishni maq-

sad qilib qo‘ydi va o‘z dostonini «Farhod va Shirin» deb atadi. Shoirga Xisrav timsolining Nizomiy va Xisrav Dehlaviy asarlari dagi talqini ma’qul tushmagani ma’lum. U o‘z dostonining kirish qismida:

*Vale chekkanlar ushbu jomdin roh,
Sarosar bo‘ldilar Xisravga maddoh
Ki, mulki andoq-u oyini mundoq,
Sipohi andoq-u tamkini mundoq.
Topib gah Maryam og‘ushida orom,
Shakar halvosidin gohi olib kom,
Bo‘lub Shiring‘a oshiq podshahvor,
Gah ul mahbub o‘lub, gohi parastor.
Yaqindurkim bu shohi noz parvard,
Erur dard-u balo oyinidin fard, –*

deb yozar ekan, Xisravni ijobiy timsol sifatida tasvirlashni munosib ko‘rmaydi. Shuning uchun ham Navoiy uni salbiy xususiyatlarga ega, zolim, bosqinchi, makkor va nomard hukmdor sifatida aks ettirdi.

Bu xil tasvirlar natijasida «Farhod va Shirin» dostoni pokizza muhabbat, vafo va sadoqat qo‘shig‘iga aylandi, uning bosh qahramonlari esa ishq olamining yorqin yulduzlari sifatida ja-honga tanildi.

Hazrat Navoiyning bu bezavol asari besh asr davomida elimiz orasidagina emas, barcha turkiy xalqlar orasida ham keng shuhrat qozonib, sevilib o‘qildi va avlodlarni olijanob insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalab keldi. Hozirgi istiqlol davrida asar o‘zining insonparvarlik, mehnatsevarlik, xalqlar o‘rtasidagi do‘stlikni ulug‘lash, sof va samimiyy muhabbatni ardoqlash kabi dolzarb g‘oyalari tufayli yanada muhimroq ahamiyat kasb etmoqda. Bu asarni mukammal o‘qib chiqib, undagi yuksak g‘oyaviylik va beqiyos badiiyatdan bahramand bo‘lish har bir vatandoshimizning vazifasidir. Zero, ulug‘ ijodkorlarimizning bebahohi asarlari Vatanimiz qadri, xalqimizning buyuk tarixi, ilmiy va badiiy salohiyatini chuqur anglab yetishimizdagagi asosiy omillardan sanaladi.

«Farhod va Shirin» dostoni shu paytga qadar bir necha marta nashr etildi, uning nasriy bayoni yaratildi. Asar maktab, kollej va litseylarda, oliy o‘quv yurtlarida muttasil o‘rganib ke-

linmoqda. Shunga qaramay, yoshlarimiz bu ajoyib doston mazmunini yaxshi o'zlashtirib olganlaricha yo'q. Buning eng yaxshi usuli dostonning o'zini erinmay, har qaysi bayt mazmunini tahlildan o'tkazib mutolaa qilish, eski so'zlarni anglashda qiyinchilik tug'ilsa, nasriy bayonning to'liq matnidan foydalanishdir, albatta. Lekin hatto til-adabiyot o'qituvchilari, filolog talabalar ham bunday ishning uddasidan chiqolmayaptilar.

Shuni hisobga olgan holda asarning yanada ixchamroq matnini nashr etishni maqbul ko'rdik. Qo'lingizdag'i kitobchada Navoiy dostonining asosiy mazmuni o'z aksini topgan bo'lib, tabiat manzaralari, lirk chekinishlar, ba'zi voqealar tasviri, qahramonlarning nutqlaridagi ayrim tafsilotlar qisqaroq bayon qilingan, xolos. Kitobchadagi sarlavhalar esa kitobxon tomonidan asarni o'zlashtirishda yengillik yaratish maqsadida keltirilgan.

Ushbu nashr ommani Navoiy asarlarining mazmuni bilan tanishtirish sohasidagi yangi bir tajriba bo'lib, kamchiliklar dan xoli emasligi muqarrar. Muhtaram kitobxonlarning fikr va mulohazalari keyingi nashrlarning takomillashib borishiga yordam berishi shubhasiz. Ushbu kitobchani o'qib chiqqach Navoiyning mazkur dostoninigina emas, boshqa asarlarini ham mufassal o'rganishga qiziqib qolasiz deb ishonamiz.

FARHOD VA SHIRIN

Farhodning bolalik va yoshlik yillari

Chin mamlakati g'oyatda go'zal bo'lib, uni qudratli bir xoqon boshqarardi. Xoqonning osmondagи yulduzlardek behisob lashkari bo'lib, yuz mingta Qorun xazinasiga teng keladigan boylikka ega edi. Ko'pgina mamlakatlarning xonlari unga bo'ysunardilar. Xoqonning o'zi nihoyatda saxovatli, fuqarolari ga g'amxo'r hukmdor edi. Uning farzandi yo'q bo'lib, «Men bu dunyodan ko'z yumsam, taxt-u tojim kimga qoladi?» – deb afsuslanardi. Bir o'g'il ko'rish orzusida yetimlarning boshini silardi, befarzand fuqarolarga ham mehribonlik ko'rsatardi. Nihoyat, orzulari ushalib, o'g'il ko'rish baxtiga tuyassar bo'ldi. Xursandligidan ko'pdan ko'p javohir-u oltinlarni xalqqa ehson qildi, butun mamlakat bezatilib, bir necha kun bayram qilindi. Chin ahli uch yil davomida soliq to'lashdan ozod etildi.

Shodligi ichiga sig'magan xoqon farzandiga yaxshi bir ism qo'ymoqchi bo'ldi. Chaqaloqning yuzida «farri shohiy», ya'ni shohlik nuri porlab turardi. Bu nur soyasi ostida esa himmat, iqbol hamda davlat o'rin olgan edi. Xoqon «far» so'ziga himmat, iqbol¹ va davlat so'zlarining bosh harflarini qo'shgan edi, Farhod ismi hosil bo'ldi. Bolani ana shu ism bilan atadilar-da, ipak matolarga o'rab beshikka beladilar. Lekin bu ismni otasigina qo'ygan emasdi. Chaqaloqning pokiza zotini ko'rgan ishq ham unga Farhod ismini qo'ygan va uni firoq, rashk, hajr, oh, dard so'zlarining bosh harflaridan tanlagan edi.²

Farhod o'z tengdoshlaridan boshqacharoq bo'lib, kechalari yaxshi u xlabel olmasdi, doya unga ichirgan har qatra sut ma'no duri bo'lib singardi. Bir yoshga yetganida u beshikni tark etib yura boshladi. Uch yoshida aniq, ravon so'zlaydigan bo'ldi. Lekin uning so'zлari asosan ishq afsonalaridan iborat edi. Uch yasharlik chog'idayoq o'zini o'n yoshli bolalardek tutar, bundan barcha hayron bo'lardi.

¹ «Iqbol» so'zi arab yozuvida «о» harfi bilan boshlanadi.

² «Farhod» so'zi arabcha harf bilan yozilganida qisqa «а» unlisi tushib qoladi.

Otasi o'g'lining bu sifatlarini ko'rgach unga ilm berish vaqtiga yetganini anglatdi. Bilimli, donishmand bir ustozni topib kelib, Farhodni o'qitishga kirishdi. Uch oy deganda bolaning savodi chiqdi. Shundan keyingi bir yil ichida, avvalo, Qur'oni yod oldi. Barcha o'qiganlari uning xotirasida qolar, bir varaqni ikkinchi bor ochmasdi. Muhabbat haqidagi asarlarni o'qiganida qattiq ta'sirlanib, oshiq chekkan dard uning qalbiga alam-iztirob solardi. Bu kitoblardan ta'sirlangan Farhod biron kishining ko'zida yosh ko'rib qolsa zor yig'lar, ustozi uning bu ishlaridan lol qolardi. Otasi bilan onasi uning bu holatini ko'rib, qanday chora topishni bilishmas, xalq ham shahzodaning ahvoldidan xabar topib tashvishlanardi.

Shu tarzda uning yoshi o'nga yetdi. Jahonda u o'rganmag'an, ma'nosini anglab o'zlashtirmagan biron ilm qolmadidi. O'n yoshli Farhodda yigirma yashar yigit kuch-qudrati bor edi. Endi u ilm olishni tugallab, harbiy hunarlarni kasb etishga kirishdi. Oz fursatda jangovar san'atlarni ham egallab, o'q otish, nayza sanchish, qilichbozlik, qalqon bilan jang qilish mahoratlarini egallab, el orasida tanildi.

Farhod ilm va harbiy sohada erishgan yutuqlariga qaramay, o'zini barchadan kamtar tutar, uning uchun podsholik bilan gadolikning farqi yo'q, hatto gadolikni podsholikdan yuqoriroq qo'yardi. Yigitchaning ko'ngli bilan ko'zigma emas, balki tili ham, so'zi ham, o'zi ham pok edi. Ana shu xislatlari uchun fuqarolar ham uni doim duo qilishar, u tomonga nozog bir sovuq shamol essa, Chin mamlakatining barcha xalqi sovuq oh chekardi. Nihoyat, Farhod o'n to'rt yoshga yetdi.

Shahzoda uchun to'rt qasr

Xoqon farzandi kamolini ko'rib, har kuni xursandchilik qilardi, ammo Farhod ishqiy dostonlarni o'qir ekan, oshiqlar chekkan dardlardan ko'ngli g'amga to'lar, ishqiy ashulalarini eshitsa, ikki ko'zidan yosh arimasdi.

Xoqon o'g'lining holini ko'rib o'ylab o'yiga yetolmas, «Nega u hamisha g'amgin, nega doimo oh-u afg'on chekadi, ko'z yoshlariga sabab nima ekan?» – deb fikr qilar ekan, Xitoy mamlakatidagi bor go'zallar-u san'atkorlar, nayrangbozlar-u sehr-garlarni chaqirtirib uni xursand qilishga intilar, ammo Farhod ularning ishlari sirini tezda anglab yetib, qiziqmay qolardi.

Bularni kuzatib turgan otasi o'ylab-o'ylab to'rtta ajoyib qasr qurishga ahd qildi, toki o'g'li har faslda bir qasrda yashab, ko'nglini xushlasin.

Bahoriy qasr gulrang, yozgisi yashil, kuzgi qasr za'faroniy, qishkisi esa oq, kofur rangida bo'lishi kerak edi. Ushbu qasrlar bitgach, xoqon ularni Chin mamlakatining eng go'zal qizlari bilan to'ldirishni, o'g'lining ana shu jannatmisol saroylarda lazzatlanishini orzu qilardi. Qurilishga taklif etiladigan hunarmand ustalar: sangtarosh-u naqqoshlar qancha toshlarni yo'nib, hovuz-u gilamlar bilan bezatar, xilma-xil naqsh-u rasmlar chizar ekanlar, Farhod ham ularning hunarlari bilan qiziqlsa, qasr bitgach esa ularda lazzatlansa, dildagi g'am-u anduhlardan qutulsa ayni muddao bo'lardi deb o'ylagan xoqonning dili yorishib ketdi-yu, ichi shodlikka to'ldi.

Uning Mulkoro degan bir dono vaziri bo'lib, xoqon har bir ishni u bilan maslahatlashib bajarardi. Mulkoro o'g'lining murabbiysi bo'lib, Farhod ham uni o'z otasidek ko'rardi. Xoqon eldan yashirinchha uni huzuriga chaqirtirdi-da, o'z fikrlari bilan tanishtirgach shu ishlarni uning zimmasiga yukladi.

Mulkoro xoqon farmoyishini bajo qilish uchun ko'plab muhandislar-u me'morlarni chaqirtirib, mamlakatdagi eng ko'ngilochar viloyatlardan to'rtta mavzeni tanladi. Har qaysi joy suvi va havosi bilan bir faslga mos bo'lib, shahzodaning orom olishi uchun maqbul edi. Shundan so'ng har bir qasrning rejasi chizildi, unda ekiladigan daraxtlarning ham o'rni belgilab qo'yilgan edi.

Tosh yo'nish sirlarini o'rganish

Xitoy mamlakatida egizak ikki usta bo'lib, birining laqabi Boniy, ikkinchisiniki esa Moniy edi. Boniy me'morlik bilan, Moniy esa naqqoshlik bilan shug'ullanardi. Boniy qurban binolar g'oyat mustahkam bo'lar, Moniy chizgan rasmlar xudi jonli siymolardek ko'rindi.

Yana bir ustuning laqabi Quran bo'lib, toshkesarlikda unga hech kim teng kelolmasdi. Mulkoro shularga o'xshash yana ko'plab ustalarni to'pladi-da, xoqon bu qasrlarni shahzoda Farhodning orom olishi uchun qurdirayotganini ta'kidlab, har bir qasrning hajmi-yu rangi qanday bo'lishi lozimligini tushuntirdi. So'zi tugagach, son-sanoqsiz oltinlarni ularning oldiga to'kdi.

Ustalar yeng shimarib ishga kirishdilar. Mulkoro ularni xursand qilgach kerakli narsalarni to'plashga kirishdi. Bu ishga to'rt sarkorni tayinlab, yuzta ishbilarmon ustaning har biriga mingtadan mardikorni biriktirib qo'ydi.

Har bir tog' ustida yuz kishi tosh qo'porar, pastda esa mingta tosh pardozlovchi ish bilan band edi. Aravalarda qurilish joyiga tinmay oq-u qizil toshlar tashilar, hammayoqda ish qaynardi.

Ishlar jadal borar ekan, osmono'par to'rt qasrning qad rostlayotgani haqida shahzodaga xabar yetkazib turardilar. Bajarilayotgan ulkan ishlarning haddan ziyoda ta'rifini eshitgan Farhod otiga mindi-da, qurilishlarni ko'rish uchun jo'nadi. U bilan yuzta kelishgan yigit birga borardilar.

Qurilayotgan qasrlar oldiga yetib borgan shahzoda bir olam odamlarning jo'shqinlik bilan ishlayotganlari, to'rt ulkan bino osmonga tegay deb turganini, havozalarning bulutlarga qadar ko'tarilganini ko'rib hayratdan barmog'ini tishlab qoldi. Farhod ustalarning mahorat bilan tosh yo'nishlarini qiziqish bilan ko'zdan kechirar, o'tkir teshalari bilan qattiq toshlarni saryog'dek kesishayotganini ko'rib ularga tahsin o'qirdi.

Qoran bajarayotgan ajoyib ishlarga ko'zi tushgan shahzoda uning san'atkorligini tomosha qilmoqchi bo'ldi. Otdan tushgach, uning o'tirishi uchun toshdan bir taxt tayyorlashdi. Farhod unga o'tirdi-da, ustaga murojaat qildi:

«Ey mohir va bilimdon ustoz! San'ating haqida biroz so'zlab bergil, toki uning mohiyati va yashirin sirlari ayon bo'lzin. Ismingni ayt hamda qanday qilib sening teshang toshlarni mumdek yengil yo'nayotganidan xabardor qilgil. Negaki biz bunday ishni shu vaqtgacha ko'rmaganimiz uchun ushbu san'at oldida aqlimiz ojiz bo'lib turibdi. Axir yog'och qattiqroq bo'lsa, unga pichoq ursang, o'tmaslashib arradek bo'lib qoladi-ku! Teshangga qanday tarzda suv bergansanki, toshni yo'nayotgan bo'lsa ham zarar ko'rmayapti. Sen toshga qayta-qayta urayotgan bo'lsang ham o'tkirligini yo'qotmayotgan temir metining sirlarini ham aytib bergen!»

Toshga naqsh chizuvchi usta yer o'pib, so'zini duo bilan boshladи: «Qof tog'i yaralibdiki, chaqmoqlar toshidan ozor chekadi. Falak toshlaridan boshing omon bo'lib, toshlaring dard-u g'am boshlarini maydalab tashlasin. Dushmanlaring nasibasi tosh bo'lzin-u, ular mashaqqat tog'ida ovora bo'lzin.

Otim Qoran, ishim ham ayon: qo'limda tesha-yu, oldimda toshlar. Metin bilan tesha nega doimo toshni yo'nsa ham sin-mayapti deb so'rading. Buning siri shu asboblarga suv berishda, biz bu sirni elga oshkor qilavermaymiz. Usta o'z asbobi-ga shu tarzda suv bersa, yuz yil tosh yo'nsa ham ular zarar ko'rmaydi. Xitoy xalqi bu san'atni egallab, olam ahliga tanildi. Lekin hamma ustalar ham mening bilganlarimni bilmaydi, bu so'zga dalilim shuki, ular men qilgan ishlarni qilisholmaydi».

Donishmand usta so'zini tugatgach, shahzoda undan: «Oldimda o'z ishlaring bilan shug'ullangin, zero, bu san'at men-ga yoqib qoldi. Gohida tosh yo'ngil, goh toshga naqsh chizgin, men ishlaringni ko'rib o'tiray», – deb iltimos qildi.

Usta shahzoda ko'nglini xursand etish uchun ishga kirishib, tosh kesish va naqsh chizish bilan shug'ullanadi. Uning ishlari-ni ko'rib turgan shahzoda tahsin aytishdan charchamasdi. Quyosh o'z nurlarini toshlar orasiga yashirgach, ya'ni oqshom tushgach, shahzoda tosh taxtidan turib, shahar tomon yo'l oldi.

Uyga qaytib kelgan shahzoda oromini yo'qotdi. Sangtarosh usta san'ati uning ko'ngliga bu hunarni o'rganish havasini solgan edi. Shuning uchun tong otishi bilanoq otiga mindi-yu, yana tomosha qilish uchun qurilish joyiga shoshildi. Quri-lish joyida Farhod xilma-xil hunarlar bilan shug'ullanayotgan ustalarning mahoratini kuzatarkan, har bir san'at siri bilan qiziqar, shirin so'zlar bilan ularning ko'nglini olardi. Bundan quvongan hunarmandlarning g'ayratiga g'ayrat qo'shilib, yanada yaxshiroq ishlashga harakat qilishardi.

Shahzoda Qoran sari yo'l olib, uning oldiga keldi-da, po'lat-dan tesha bilan metin yasashini iltimos qildi. Usta ishga kirishib, turli asboblar yasar ekan, ularga suv berishi bilanoq tosh yo'nib ko'rardi. Farhod usta qilayotgan ishlarni kuzatar-kan, suv berishning va tosh yo'nishning nozik sirlarini diqqat bilan o'rganardi.

Shundan so'ng shahzodaning o'zi ham tosh kesish va yo'nish, toshga naqsh chizish bilan shug'ullanishga intilib, tez orada mohir usta darajasiga yetdi. U ba'zan odamlardan andisha qilib, yashirinchha qo'liga tesha olar va boshqalar bir oyda bajarishi mumkin bo'lgan ishni bir kunda qilib qo'yardi. Har kuni shu tarzda shug'ullanish tufayli uning hunari kamoliga erishdi.

To'rt qasrning qurib bitkazilishi

To'rt yilda to'rt hashamatli qasr qurib bitkazilgach, ularni bezashga kirishildi. Binolarning tashqi tomoniga chiroy bershda Quran o'z san'atini namoyish qilgan bo'lsa, ichkarida Moniy naqqoshlik qildi. Usta har bir uyga naqshlar va suratlar chizar ekan, uning yonida Farhod madadkorlik qilar, surat-larga rang berar, zarur bo'lganida tosh kesish va naqqoshlik ishlarini bajarardi. Ana shu ishlar davomida shahzoda mohir usta bo'lib yetishdi.

Buyuk qasrlar bitgach, ularning atrofida jannatmonand bog'lar yaratildi. Har qaysi qasrga o'z rangiga mos chiroyli gliamlar solinib, shu rangdagi buyumlar bilan jihozlandi. Ularning har birida xizmat qiluvchilar ham qasr rangiga mos kiyimlar kiyib olishgan edi.

Bahoriy qasrdagi hamma narsa: eshiklar-u derazalar, hatto ostonalar ham gul rangida bo'lib, hovuz atrofiga la'l-u yoqutlar qadalgan, ichi esa gulrang may bilan limmo-lim to'ldirilgandi, ariqlarda ham shunday may oqib turar, chor atrofda rang-barang gullar ochilib yotar, har tarafda qimmatbaho kiymlardagi go'zal qizlar kezib yurishardi.

Yozgi qasr va bog'da hamma narsa yashil rangga belangan bo'lsa, kuzgi saroy va guliston sariq, za'faron rangiga, qishki qasr oppoq rangga moslangan edi.

Mulkoro qasrlarning, bog'larning qurilishi tugallangani haqida xoqonga xabar yetkazgach, xoqon uni tomosha qilish uchun otlandi. Uning chap yonida saroy a'yonlari, o'ng tomonida esa shahzoda Farhod borardi. Barchalari avval bahoriy qasr bilan tanishib, undagi ajoyibotlar, bog'dagi yuz turlik go'zalliklardan bahra olishdi. Ikkinchi qasr yanada hayratomuz bo'lib, uchinchisi undan ham go'zalroq, to'rtinchchi qasrdagi chiroy oldingi uchala saroy va bog'lardan ham o'z nafosati bilan ajralib turardi. Bir-biridan latofatli ushbu qasrlar hammani lol qoldirdi.

Xoqon ustalarga ularning o'zlari kutganlariga qaraganda yuz marta ko'proq in'omlar berdi, Mulkoroga alohida hurmat ko'rsatib, martabasini yanada yuqori ko'tardi, so'ng ana shu qasrlar-u bog'larning barchasini shahzodaga sovg'a qildi.

Keyin Mulkoroga har qaysi qasrda uch oyga mo'ljallangan ziyofat uchun barcha kerakli narsalarni hozirlashni, yilning fasl-

lariga ko‘ra har qasrda uch oylik xursandchilik qilishga tayyor-garlik ko‘rishni buyurdi. Donishmand vazir ishga kirishib tez orada bir yilga mo‘ljallangan shodiyonalarga hozirlikni tugatdi. Har kuni yuzta ot va mingta qo‘y so‘yilishi mo‘ljallandi, hisob-siz meva-yu shirinliklar, ichimliklar tayyorlab qo‘yildi.

Go‘zal bahor kelib, butun tabiat xilma-xil gullarning ran-gi-yu bo‘yidan, bulbullar-u tong qushlarining huzurbaxsh kuylaridan latofat-u orom kasb etgan kunlarning birida xoqon Farhod va o‘z a‘yonlari bilan gulgun qasr tomon yo‘l oldi.

Gul rangidagi qimmatbaho matolar bilan bezatilgan qasr ichida ajoyib bir taxt qurilgan edi, xoqon unga borib o‘tirdi, yonidan Farhod joy oldi. Taxt oldidagi gulrang kursida Mulkoro orom topdi. Gul yuzli soqiy barchaga gulgun may³ tutar ekan, mug‘anniylar bulbuldek kuylashardi. Farhodning ham gulrang may ichayotganini ko‘rgan xoqon o‘g‘lining gul-dek yuziga boqib, behad shodlangani tufayli ko‘zlaridan xursandlik yoshi arimasdi.

Shu tarzda uch oylik bahor fasli o‘tdi-yu, yoz kelib xoqon, shahzoda va barcha a‘yonlar yozgi qasrga yo‘l olishdi. Hamma narsa yashillikka burkangan saroyda ham uch oy xursandchilik qilishdi.

Hammayoqni qahrabo rangiga bo‘yagan kuz fasli yetish-gach, bazmlar kuzgi qasrga ko‘chdi. Za‘faroniy kiyimlar kiyib olgan xoqon, shahzoda va barcha a‘yonlar bu yerda ham uch oyni huzur qilib o‘tkazishdi.

Sovuq kunlar boshlanib, qish barcha olamni oq rang bilan bezagan chog‘da aysh-u ishrat to‘rtinchi qasrda davom ettirildi.

Yaltiroq ko‘zgu sirlari

To‘rtala qasrda uyushtirilgan bazmlardan ko‘zda tutil-gan asosiy maqsad Farhodni xursand qilib, uning ko‘ngliga o‘rnashib olgan g‘am-u qayg‘ulardan qutultirish edi. Lekin shahzoda hanuz g‘amginlik girdobida yashar, hamon biron kishining yig‘isini ko‘rsa unga qo‘silib yig‘lar, el chekkan g‘am-alam unga ham ozor yetkazardi. Xalq boshiga tushgan har qanday iztirob uning ko‘nglini g‘amnok qilar, yoqasi chok,

³Tasavvuf ta’limotida may Allohga muhabbat ramzi bo‘lib, uni oddiy sharob bilan bir narsa deb tushunmaslik kerak (muharrir izohi).

ya'ni alam-qayg'uga mubtalo bo'lgan kishini ko'rghanida o'z yoqasini yirtib unga hamdardlik bildirardi. Birov ishq haqidagi gap ochsa, uning hikoyasini qayta-qayta tinglar, oshiqlik belgilari-yu holatini anglab, yodida saqlar, oshiq visol haqida so'zlasa, sevinchlarga to'lar, hijron damlarini bayon qilsa, ikki ko'zidan tinmay yosh to'kardi. Bu holatni ko'rghan xoqon o'zining ishlari xato ekanini anglab, nima qilishini bilmay qoldi.

Xoqon shu xususda fikr yuritar ekan, nihoyat, yana bir ishni muvofiq deb bildi: o'zining qarib borayotgani, Farhod esa aqlli, mard va pahlavon yigit bo'lib, faqat Chin mamlakatida xoqonlik qilishgagina emas, balki butun olamga sulton bo'lishga ham loyiq ekanligi, shohlarga xos barcha fazilatlar unda jamuljamligi, bir necha hunarlarni bilishi, barcha ayblardan xoli ekanligi, yig'i va fig'on chekishdan o'zga biron kamchiligi yo'qligini o'yaldi-da, «Taxtimni unga bersam, davlatni boshqarish ishlari bilan mashg'ul bo'lib, o'z dard-u alamlarini unutadi», – degan qarorga keldi. So'ng davlat a'yonlarini yig'ib, yoniga Farhodni o'tqazdi-da, o'z maqsadini bayon qildi:

*...Qariliq dardi bedarmondur oxir,
Bu ish ko'nglimda ko'p armondur oxir
Ki, o'lmasdin burun ochib ko'zumni,
Sarir⁴ uzra yigit ko'rsam o'zumni
Ki, ya'ni toj-u taxt-u sultanat ham,
Sipoh-u mulk-u mol-u mamlakat ham,
Bori bo'lsa sening birla muzayyan⁵,
Seni o'z o'rnuma qilsam muayyan.
Sanga tutsam musallam podsholiq,
Xaloyiq ustida kishvarxudoliq⁶.
Manga shahlikda qulluq ham qil emdi,
Atoliq ham, o'g'ulluq ham qil emdi.*

Bu so'zlarni eshitgan shahzoda faryod urib o'zini yerga ot-di-da, zor-zor yig'ladi. So'ng otasiga uzoq umr tilab, xoqonlik ishi og'irligini, bunday mas'uliyatni o'z zimmasiga olish uchun tayyor emasligini, xoqon ruxsat bersa, bir-ikki yil uning yonida bo'lib, davlatni boshqarish sirlarini o'rganishi zarurligini,

⁴ Sarir – taxt.

⁵ Muzayyan – bezatilgan, ziynatlangan.

⁶ Kirshvarxudoliq – hukmdorlik.

oldin kichikroq bir ishni boshqarib, keyin hukmdorlik bilan shug‘ullanishga o’tsa ma’qulroq bo‘lishini odob bilan so‘zлади.

Farhodning bu so‘zlaridan shodlikka to‘lgan xoqon o‘g‘lining boshidan zar-u javohirlar sochish maqsadida uning qo‘llaridan tutib, har xil ajoyibotlar bilan to‘lib-toshgan xazina ichiga olib kirdi. Xazina juda katta bo‘lib, qirqta uyning har birida qirqtadan ulkan xum bor edi. Yana qirqta uy bir-biridan chiroyli matolar-u qimmatbaho buyumlar: xitoyi chinnilar-u ipaklarga chizilgan go‘zal suratlar, kimxob to‘nlar, behisob javohirlar-u qimmatbaho toshlar bilan lim to‘la edi.

Xoqon bilan shahzoda xazina boyliklarini tomosha qilib qaytishmoqchi bo‘lib turishganida Farhodning ko‘zi ajoyib bir sandiqqa tushdi. Toza billurdan yasalgan ushbu sandiq ichida nimadir ko‘rinib turar, lekin qulflog‘ligi tufayli u sandiqni ochib bo‘lmasdi. Shahzoda sandiq ichidagi narsani ko‘rmoqchi bo‘ldi-da, kalitini topib ochishni buyurdi. Xoqon bundan ogoh bo‘lib, sandiqni kaliti yo‘qligi tufayli ochib bo‘lmasligini aytди-da, o‘g‘lini fikridan qaytarmoqchi bo‘ldi. Sandiq ichidagi narsani ko‘rishga g‘oyatda qiziqib qolgan Farhod:

*Dedi: «Har ishki qilmish odamizod,
Tafakkur birla bilmish odamizod.
Ulum ichra manga to bo‘ldi madxal,
Topilmas mushkile men qilmag‘on hal.
Muning ham bilmaguncha asl-u budin,
Muayyan qilmog‘uncha tor-u pudin,
Ne imkonkim, qaror o‘lg‘ay ko‘ngulga,
Tasalli oshkor o‘lg‘ay ko‘ngulga», –*

deb o‘z so‘zida turib oldi. Xoqon qancha qarshilik qilsa, shahzoda shunchalik o‘jarlik qilardi. Xoqon ilojsiz qolib sandiqni ochish haqida buyruq berdi.

Sandiq ichidan yaltiroq bir ko‘zgu chiqdi, Sharq quyoshigaga emas, balki Iskandar oynasiga o‘xshardi u. Ko‘zguni bezagan usta orqasiga uni ko‘rish siri haqida shunday deb yozib qo‘ygandi: «Bu ko‘zgu jahonnamo bo‘lib, Iskandari Rumiyning jahon ahliga qoldirib ketgan yodgorligidir. Har biri Aflatunga teng to‘rt yuzta olim bir necha yil mehnat qilib bunday jahon hikmatini yasashgan. Unga tilsim yashirilgan bo‘lib, ko‘zguni ko‘rmoqchi bo‘lgan kimsa bu tilsimni yechib ko‘zguni qo‘li-

ga olsa-yu, unga ko'z tashlasa, Tangri unga belgilab qo'ygan taqdirdan ogoh bo'ladi. Lekin ko'zgudagi tilsim sirini ochish juda qiyin. Bunga erishmoqchi bo'lgan inson Yunon mamlakatiga borishi, o'sha manzilda uchta ofatni yengib o'tib, baland tog' oldiga yetib borishi kerak. Bu uch ofatning biri – ajdarho, ikkinchisi – Ahraman degan dev, uchinchisi – oldingi ikkala ofatdan ham mushkulroq tilsim. Ana shu uch manzildan o'tib olgan kishi to'rtinchi manzil bo'lgan tog' ichiga kirib, g'orda maskan tutgan Suqrot degan donishmand olimni topishi kerak. U dono mo'ysafid tirik bo'lsa borgan kishini murodiga yetkazadi. Agar hayot bo'lmasa, uning ruhiga iltijoq qilinsa, ko'zlangan maqsadga erishiladi».

Bu yozuvni o'qigan shahzoda ko'zgu sirini ochishga qiziqib qoldi. O'z maqsadiga yetish yo'lida o'g'li chekayotgan iztiroblardan xabar topgan xoqon uni muddaosidan qaytarishga har qancha urinsa ham, Farhod o'z orzusidan voz kechmasdi. Ota ham, o'g'il ham qiyin ahvolda qolgan edilar.

Yunon mamlakatiga safar

Farhod ko'zguda o'z taqdirini ko'rish orzusida hatto es-hushini yo'qotish darajasiga yetib qolgandi. Oxiri Mulkoroni yashirincha chaqirtirib, o'z ko'nglidagi gaplarni unga oshkor qildi:

«Shoh ham, gado ham o'z taqdiridan qochib qutulolmaydi. Har kim peshonasiga yozilganini ko'rmay iloji yo'q. Mening ahvolim elni xavotirga solayotgan bo'lsa ham, taqdirimni bilish orzusidan kecha olmasman. Shuning uchun otamga ahvolimni tushuntirib, Yunon mamlakatiga borishimga ijozat olib bersang, menga oq yo'l tilab, duo qilib tursa, maqsadimga yetishishim shubhasizzir. Otam ruxsat bermasa, boshimni olib maqsadimni ro'yobga chiqarish uchun safarga yo'l olishim tayin. Binobarin, otam mening jo'nashimga ruxsat bersa yaxshiroq bo'lardi».

Mulkoro shahzodaning ushbu so'zlarini eshitgach qayg'uga botdi. Nasihat qilay desa, Farhodga ta'sir etmasligi aniq. Ko'zlaridan oqayotgan yoshni arta-arta xoqon huzuriga yo'l oldi-da, hech kim yo'qligida uning qoshiga kirib eshitganlarini so'zlab berdi. Xoqon bu mojaroden yoqasini yirtib ko'ksiga urardi. Ikkovlari rosa yig'lashdi. Xoqon ahvolini ko'rgan

Mulkoro asta nasihat qilishga tushdi-da, uni taqdirga rozi bo'lishga da'vat etdi. Xoqon o'g'liga yana nasihat qilib ko'rish, buning ham foydasi bo'lmasa, safarga rozi bo'lishni maqbul deb bildi.

Lekin xoqon bilan Mulkoro qilgan nasihatlar shahzoda-ning orzusini yanada kuchaytirdi, xolos. Xoqon o'g'lini qamab qo'yemoqchi ham bo'ldi, yana bu fikridan voz kechib, shahzoda ko'ngliga ozor yetkazmaslik uchun Xitoy va Chin mamlakatlardan lashkar to'plab, Yunonistonga yurish qilish, o'sha yergacha unga hamrohlik qilib, o'g'lining ah-voldidan xabardor bo'lib turishni maqbul deb bildi. «Yunon mulkiga yetib borguncha shahzoda, balki, o'z orzusini unutar, buning iloji bo'lmasa, boshiga tushganni ko'radi-da», – deb o'ylagan xoqon Mulkoroni shahzoda huzuriga yo'llab, o'z qarorini unga aytishni buyurdi. Shahzoda otasining rozilik bergenidan xursand bo'lib, vazirga safar tayyorgarligini ko'rishni topshirdi. Har tomonga jar solinib, lashkar to'plashga kirishildi.

Tez orada mamlakatning har tarafidan behisob lashkar yig'ildi. Xoqon Yunon mulki sari yurishni boshladi. U yo'lyo'lakay bir necha o'kalarni, dengizlarni egallab borarkan, u yerdagi aholi xoqonni ko'rishga turli-tuman sovg'alar bilan kelib turar, hukmdor ham odamlarni mo'l-ko'l sovg'alar bilan siylardi.

Xoqon o'z huzuriga yig'ilgan Yunon olimlariga murojaat qilib: «Bu safarimizdan maqsad mamlakatlarni fath etish emas, balki Yunonistondagi mashhur tog'dagi g'orda yasha-yotgan Suqrot ismli donishmand bilan ko'rishishdir. U tog' qaysi tomonda ekanini, masofaning qanchaligini, qaysi yo'ldan borish lozimligini bilsangiz aytингlar», – dedi.

Olimlar yer o'pib, o'rinlaridan turdilar-da, xoqonga qarab: «Olampanoh o'zлари tilagan maqsadlariga yetsinlar. Mamlakatimizda yoshi besh yuzdan oshgan Suhaylo hakim degan keksa donishmand yashaydi, barchamiz uning shogirdimiz. Xoqon so'ragan narsalardan bizlar ham xabardormiz, olampanoh nimaniki so'rasalar, javob bera olamiz. Lekin bu masalalar haqidagi puxta javobni uning o'zidan eshitganingiz ma'qul. Bu qiyin jumboqni uning o'zi hal qilib bera oladi. Agar u bilan ko'rishishni istasangiz, biz oldiga boshlab borishimiz mumkin», – dedilar.

Xoqon bilan shahzoda bu so'zlardan shodlikka to'lib

Yunon olimlari bilan birgalikda donishmand Suhaylo huzuri-ga qarab yo'lga tushdilar. Ancha yo'l yurishgach, dasht o'rta-sida bir tepalik ko'rindi. Suhaylo hakim shu yerdagi g'orda yashar ekan. Hammalari otlaridan tushib, g'or tomon yurdilar. Olimlardan biri g'or ichiga kirib, donishmandni xoqon bilan shahzoda uning huzuriga qadam ranjida qilishganidan ogohlantirdi. Suhaylo bu so'zlarni eshitgach ularning kirish-lariga ishora qildi.

Xoqon bilan shahzoda kirishgach, Suhaylo o'rnidan turib ikkovi bilan kulib ko'rishdi, ular ham xursand bo'lib, donish-mandning qo'lini o'pishdi. So'ng alloma ota bilan bolani o'tqa-zib, o'zi ham o'tirdi-da, ular bilan suhbatni boshladи. Yo'ldagi qiyinchiliklar haqida so'ragach shuncha masofani bosib keliшdan maqsadlari nima ekanini bilmoqchi bo'ldi.

Xoqon shahzodaning ko'zguni ko'rgandan keyingi holati haqida mufassal gapirib berdi. Bilimdon alloma ahvolni ang-lagach shod bo'ldi-yu, ayni vaqtда, unga g'amginlik ham yuz-landi. Quchoqlab shahzodani xursand qilgan Suhaylo: «Sening oting Farhod!» – dedi, bu ismning ma'nosini aytib bergach, bir necha savol bergen edi, Farhod bariga javob qaytardi.

Donishmand uni peshonasidan o'pdi-da, sajda qilib: «Al-hamdulilloh, o'z murodimga erishdim. Necha yuz yildan beri shu g'or ichida yashadim, qancha-qancha ranj-u alamlar chek-dim. Jomosb o'z kitobida: «Mendan so'ng ming yil o'tgach Chin mamlakatidan Farhod ismli bir shahzoda kelib Iskandari Rumiy tilsimini ochadi. Lekin u ikki manzilda qahramonlik ko'rsatishi, avval ajdarni o'ldirishi, so'ngra Ahramanni yengishi kerak. Mening so'nggi farzandim bo'ladigan Suhaylo duo bilan salomimni qabul etib, Farhod bu diyorga yetib kelgani-da unga yordam ko'rsatsin. Farhod ajdarni o'ldirganida kat-ta boylikni qo'lga kiritadi, devni yengganida esa Sulaymon payg'ambarning uzugiga ega bo'ladi. Tilsimni ochgan kuni esa Jamshid jomini ko'radi. Bularni qo'lga kiritgach barchasini xoqonga hadya qilsin. Unga esa dono Suqrot bilan ko'rishish hamda Iskandar oynasi yetarli. Suqrot bilan suhbatlashgach darhol ko'zguni ko'rish uchun Chin tomon jo'nasin. Ko'zgu-da nimaniki ko'rsa, bu voqealar uning hayotida yuz beradi», – deb yozilgan ekan. Men bu xabardan faxrga to'lib, necha yuz yildan beri senga muntazir edim. Sening boshingga tushadigan barcha mushkulotlarning chorasini topib qo'yganman»,

– dedi-da, Suhaylo g'or oldiga borib, bir idishni olib chiqdi. «Bu idish samandar⁷ yog'i bilan to'la. Men uni ko'pgina otashgoh-lardan yig'ib to'plaganman. Ajdar bilan olishish chog'ida bu yog'dan badaningga surib olsang, u seni ajdar og'zidan otiladi-gan o'tdan himoya qiladi. Ahramanni o'ldirganingda devning burniga osig'liq bir taxtachani ko'rasan. U tilsimni ochishda senga yordam beradi, tilsim ichida esa Jamshid jomini to-pasan. Uning atrofiga yozilganylarni o'qisang Suqrotni topish yo'lidan xabardor bo'lasan. Suqrotni ko'rgach ko'zgu sirini bilasan-u, vataning sari yo'l olasan», – deb qo'lidagi idishni Farhodga topshirdi.

Donishmand Farhod duch keladigan manzillar haqida yana maslahatlarni bergach: «Endi yo'lga tushgil, hamma mush-kullaring hal bo'ladi deb umid qilaman», – dedi-da, hayotdan ko'z yumdi. Donishmandni yuvib, o'sha g'orga dafn etdilar-da, barchalari yo'lga tushdilar. Anchagina yo'lni bosib o'tib, ajdar-ho manziliga yetib keldilar. U yerda dam olib, oqshom tush-gach, xursandchilik bilan mashg'ul bo'ldilar.

Ajdarho bilan olishuv

Tong otgach, Farhod poklanib, Xudodan zafar tilab, otasi-ning oyog'iga bosh qo'ydi-da, undan duo tiladi. Xoqon va bar-chacha ayonlar shahzodaga g'alaba tilab duo qilishgach, barcha-lari ajdar makoniga qarab yo'l olishdi.

Ajdar vatani uning nafasidan qorayib ketgan dasht bo'lib, unda badbo'y bir shamol esardi. Lashkarning ko'pchiligi bu shamoldan esi og'ib, otdan yiqildi.

Ajdarhoning qorong'i g'ori ko'ringach, Farhod u tomon yurdi. Odamlarning isini sezgan ajdarho haybat bilan chiqib keldi. Uning tanasi balo tog'idek, og'zi esa tog'ning g'oridek edi. Ikki ko'zi xuddi neft o'tiga mo'ri edi. Har qaysi panjasি beshta olmos o'roqqa o'xshardi. Og'zidan o'tlar sochib g'ordan chiqib kelgan ajdarho shahzodaga ko'zi tushgach og'zini balo darvozasidek ochib u sari yurdi. Avval o't sochib, pishqirib av-val shahzodani, so'ng esa barcha lashkarni yutmoqchi bo'ldi.

Shahzoda esa aslo qo'rmasdi, chunki u Suhaylo aytganidek badan-u qo'llariga samandar yog'ini, ya'ni olovdan hi-

⁷ Samandar – o't, olov ichida yashaydigan afsonaviy jonivor.

moya qiluvchi dorini surtib olgandi. Ajrdaho uni yutish uchun og‘zini ochganida Farhod Xudodan zafar tilab qo‘liga yoyini oldi-da, unga xanjardek o‘qni joylab, raqibi og‘ziga qarab otdi. O‘q ajdar tanasini teshib o‘tdi-yu, uni halok qildi.

Farhod ajdarho g‘ori ichiga kirdi. U yerda bir taxta osilgan bo‘lib, unda: «Ajdahoni o‘ldirgan bahodir, jasoratingga bu yerdagi xazinani mukofot deb bilgil. Doira shaklidagi bu g‘or markazida ming botmondan og‘irroq bo‘lgan tosh bor. Qiliching uchi bilan uning atrofini oolib, o‘rnidan qo‘zg‘atsang Haq taolo qudratini tomosho qilasan», – deb yozib qo‘yilgandi.

Shahzoda yozuvda tayinlangan ishlarni birin-ketin bajo qilib, Faridun⁸ to‘plagan benihoya boyliklarga: oltin-u kumushlar, turli javohirlar to‘ldirilgan bir necha ming xumga ega bo‘ldi. Xazina to‘rida bezakli bir taxt bo‘lib, uning ustida ajoyib bir dudama tig‘li qilich va uning yonida quyoshdek yumaloq shakldagi qalqon turar, unga: «Kimningki baxti yor bo‘lib, ushbu qilich bilan qalqon uning qo‘liga tushsa, birini beliga bog‘lab, birini osib olsa, yuzta dev bilan jang qilsa ham yengib chiqadi. Chunki Sulaymon payg‘ambar qalqon qubbasiga «Ismi a’zam»ni⁹ yozdirgan, buning xosiyati shuki, yuz mingta dev makr-hiyla qilmoqchi bo‘lganida ham, bu ismlarni ko‘rgach, yer bilan yakson bo‘ladi. Qilichda ham bu ism yozilgan bo‘lib, shu ism unga o‘tkirlik bag‘ishlagan. Bu qilich bilan jang qilgan insonga dushman tig‘i ta’sir etmaydi, raqibi la’nati shaytonmi, Ahramanmi – kim bo‘lsa ham ikkiga bo‘lib tashlaydi», – deb yozib qo‘yilgan ekan.

Farhod bu ikki sovg‘ani topgach Yaratganga sajda qilib, shodligi ichiga sig‘may ketdi. Shahzoda qilichni beliga bog‘la-di, qalqonne bo‘yniga osdi-da, lashkarlar turgan joy tomon yo‘l oldi. Uni ko‘rgan xoqon bilan Mulkoro yig‘lab ko‘rishishdi, a‘yonlar ham uni omon ko‘rganlaridan shodlikka to‘lib duo qilishdi.

Quyosh ko‘tarilgach, vodiy-u tog‘ yorishib, ajdarho g‘ori, undagi ajdarho tanasi ham namoyon bo‘ldi. Xoqon, Farhod va a‘yonlar butun dasht ajdar qoni bilan bo‘yalganini ko‘rishdi. Shahzoda xazinadagi barcha boyliklarni otasiga sovg‘a qildi, qilich bilan qalqon xosiyatlarini so‘zlab berdi, xoqon ular-

⁸ Faridun – qadimda o‘tgan shoh.

⁹ Ismi a’zam – Alloh ismlari.

ni xazinadan ham qimmatliroq deb bildi. So'ng lashkarlarga dam olish uchun ruxsat etildi, xoqon hammani ziyofat qilishga buyurdi.

Ahraman dev bilan jang

Ertasi kuni tong otishi bilanoq Farhod jang kiyimlarini kiyib, qilich bilan qalqonni osib Ahraman dev makoniga qarab yo'l oldi. Xoqon ham lashkarlari bilan uning izidan kelar ekan, qattiq xavotirda edi. Shahzoda qo'shindan yarim yog'ochcha oldinda ildamlab borar ekan, ro'parasida bir o'rmon ko'rindi.

Bu Ahramanning bog'i bo'lib, behad katta edi. Yuz minglab keksa daraxtlarning boshi osmondan oshar, har bir bargi vasvasa ko'zgusi bo'lib, aqldan ozdirar, o'rmon ichi turli ko'rinishdagi devlar bilan to'la bo'lib, soyлari shaytonlar ovozidek hayqirar, ariqlar ichidagi har qaysi tosh kesilgan boshni eslatar, shamoli devlar na'rasiga o'xshar, chinorлari qo'llarini har tomonga tebratib: «Orqangga qayt!» – deyayotgandek bo'lardi...

Farhod Haq taologa tavakkal qilib ushbu o'rmon sari ot surdi. Ko'p o'tmay bir ulkan qasr ko'rindi. U yerda dev istiqomat qilardi. Ot tuyoqlari ovozini sezgan Ahraman boshini chiqarib uzoqda bir otliq yigit beparvo holda uning qasriga qarab kelayotganini ko'rди. Chavandozning ko'rinishidan devlarni ham halok qiladigan qudratga egaligi sezilib turardi.

Shunda Ahraman momaqaldiroqdek qahqaha urdi-da, qo'liga minordek katta bir ustunni ko'tarib qasrdan chiqib keldi va Farhodga qarab: «Ey g'aflat bosgan odamzod, farishta o'tsa jonidan ayriladigan, burgut uchsa qanoti kuyadigan bu vahimali o'rmonga kirib kelishdan maqsading nima, nahotki, o'lmakni istab qolgan bo'lsang!» – deya hayqirdi-da, Farhod boshiga gurzisi bilan hamla qildi. Shahzoda uning gurzisini qilichi bilan ikkiga bo'lib tashladi.

Dev qasriga qaytib kirib, oldingisidan ham kattaroq gurzini ko'tarib chiqib Farhodga yana hujum qilgan edi, shahzoda uning bu qurolini ham kesib tashladi. Bu holat bir necha bor takrorlangach, Ahraman g'azablanib tog' tomon yo'l oldi-da, ulkan toshlarni raqibi tomon otishga tushdi. Shahzoda qalqon bilan o'zini himoya qildi, shunda ismi a'zamga ko'zi tushgan devning darmoni ketib, yerga quladi. Farhod bu holatni ko'rib Ahraman ustiga yetib bordi-da, qilich bilan uni halok qildi.

Shahzoda devning hashamatli qasri ichiga kirib qarasa, hamma tomonda qator-qator eshiklar bo'lib, barchasi qulf-log'lik ekan. Ularning tepasiga uy ichida qanday boylik borligi yozib qo'yilibdi. Bu yozuvlarni birma-bir o'qib borayotgan Farhod oltin-u javohirlar bilan bezatilgan, atrofiga turli yozuvlar bitilgan ajoyib eshikka duch keldi. U yozuvlarda eshikning qulfi osonlikcha ochilmasligi, yaxshisi, bunday orzudan voz kechish kerakligi aytilgan ekan.

Bu sirni aniqlashga qiziqqan Farhod eshikni sindirib ichkari-ga kirdi. Xonaga ko'z yogurtirib osib qo'yilgan bir yoqut qandilni ko'rdi. U nur sochib xonani yoritib turardi. Qandilni tushirib ochgan edi, unda Sulaymon uzugi turganini ko'rdi. Qandilga: «Bu uzuk kimga tuyassar bo'lsa, unga yozilgan ismni o'qib Iskandari Rumiy tilsimini ochadi va bu ish qiyinchiliklarini yengib o'tish yo'llarini bilib oladi», – deb yozilgan ekan.

Farhod uzukni o'pib, sajda qildi-da, Xudoga shukronalar aytib otiga mindi va o'rmondan chiqib, lashkar turgan joyga yo'l oldi. Barcha sipohlar Ahraman xavfidan qo'rqb turishgan ekan, shahzodani ko'rib o'zlariga keldilar. Xoqon Farhodni shod ko'rib xursand bo'lib ketdi. Shahzoda lashkarni boshlab o'rmonga olib kirdi. Ularni qasr eshigi oldida otlaridan tushirib, xoqon va Mulkoro bilan qasr ichiga kirdi. Xazinani ikkovlariga taqdim etdi va uzuk haqidagi gaplarni so'zlab berdi. Ikkovlarining ko'ngillari shodlikka to'lib, kechagidek ziyo-fat boshlanib ketdi.

Iskandar tilsimini ochish yo'lidagi keyingi qadam

Quyosh ko'tarilib, olam munavvar bo'lgach, Farhod harbiy anjomlarini rostlab, otasining duosini oldi-da, Iskandar tilsimini ochish yo'lidagi keyingi ishni bajarishga kirishdi. Otiga minib yo'lda borar ekan, bir go'zal maysazor namoyon bo'ldi.

U yerda hayot chashmasidek ajoyib bir buloqdan zilol suvlari otilib turardi. Qirg'og'idagi yam-yashil daraxt ko'kka bo'y cho'zib turar, buloq bilan daraxt hayot suvi-yu Xizr payg'ambariga o'xshardi. Bularni ko'rib ko'ngli yayrab ketgan shahzoda otini daraxtga bog'ladi-da, chashmaga tushib cho'mildi, keyin murodiga yetkazishni tilab sajdaga bosh qo'ydi. Ibodatini

tugatib, boshini ko'targan ediki, ro'parasida yashil kiyangan nuroni bir mo'ysafidga ko'zi tushdi.

Farhod hayron bo'lib turganiga e'tibor bergan otaxon so'z boshladi:

«Ey farzand, murod-maqsadlaringga yetib, komron bo'lgil. Men Xizrman, senga madad ko'rsatish uchun keldim bu yer-ga. Iskandar bilan obi hayot – hayot suvini topish uchun zul-matga kirganimizda, men o'sha suvdan ichib abadiy hayotga erishdim-u, Iskandarga nasib bo'ljadi, u tashnaligicha qay-tib ketdi, keyinchalik rasadband bo'lib, yulduzlarни o'rgan-di, tilsimlar yaratdi. U bog'lagan tilsimlarni men ochishni o'rgandim.

Ushbu vodiyya ham tilsim mavjud bo'lib, uni ochishda senga yordam bermoqchiman. Tilsimni ochish uchun hozirdan bosh-lab har bir qadamingni sanab bosishing kerak. Yo'lingda bahay-bat bir tilsim uchraydi, uning devorlari osmonga tutashib ket-gan. O'sha joydan o'n ikki ming qadam yurasan. Yo'Ining ikki chekkasida keskir qilichga o'xhashh toshlar o'rnatilgan bo'lib, yo'ldan salgina chiqqan odamning oyog'ini kesib yuboradi-da, u o'zini yana ushbu chashma oldida ko'radi.

Yana o'n bir ming qadam bossang, yo'lda bir darband (darvoza) ko'rinati, oldida bir sher temir zanjir bilan bog'lab qo'yilgan. Uning oldidan o'tgach, qo'rg'ongacha yana ming qadam yo'l qoladi. To'qqiz yuz qadam bosganingda bir tosh taxtaga ko'zing tushadi. Uning ustiga chiqib tepsang, qal'a darvozasi ochiladi-da, ichida temirdan odamga o'xhatib ish-langan bir jism ko'rinati. U qo'liga temir yoy ushlab turgan bo'ladi. Yoyga o'tkir bir o'q qadalgan.

Ushbu jism boshdan oyoq temirsovutda bo'lib, ko'ksiga bir oyna qadalgan, u quyoshdek yarqirab turadi. Odam yuz qadam yerdan unga o'q otib oynani teshib yuborsa, haykal ham, devor ustida turgan yuzta shunday jism ham yerga qulaydi. Shunda tilsim ham ochilib, ichkariga qo'rqlmay kirish mumkin bo'ladi. Lekin o'q xato ketib, haykal ko'ksidagi oynani sindi-rolmasa, u bilan devor ustida turgan yuzta haykallar otgan o'qlar o'sha odamga tegib ilma-teshik qilib yuboradi.

Mening so'zlarimni uqib olgan bo'lsang ularni esingdan chiqarma, qadamingni sanab bos, ismi a'zamni tilingdan qo'yma. Sher og'zini ochganida uzukni uning og'ziga ot, uni daf qilgach, yana uzukni olib, men aytgan toshgacha yurib borgin-

da, tosh ustiga chiqib, uni tepib darvozani ochgach darhol qo'lingga o'q-yoyni ol, ismi a'zamni aytib turib haykalga o'q ot».

Bu so'zlarni tugatgach Xizr: «Endi hech qo'rqlmay, yo'lga tush», – dedi. Farhod uning oyog'ini o'pib, mo'ysafid aytgan ishlarni bajarishga jo'nadi. Sher og'ziga uzukni otib nobud qildi, yana uzukni olib, sanab qadam tashlab, Xizr aytgan tosh ustiga chiqib, qattiq tegpan edi, qal'a ichidan kuchli ovoz eshitildi-yu, darvoza ochilgach, ovoz yo'q bo'ldi.

Ichkaridan temir Sovut kiygan jism chiqib keldi, shu payt devor ustida unga o'xshagan yana yuzta shunday haykal paydo bo'ldi. Barchasi o'z yoylaridagi o'qlarni Farhodga otish uchun tayyorlanib turardi. Shahzoda ehtiyyotkorlik bilan o'q va yoyni qo'liga oldi-da, darvoza oldidagi haykal ko'ksida turgan oynaga qarab otdi. Temir haykal, u bilan birga devor ustidagi yuzta o'qchi ham yerga yiqildi.

Farhod Yaratganga shukrona aytib darvoza tomon yurdi. Qal'a ichiga kirganida hamma tomonda hadsiz-hisobsiz boyliklarga ko'zi tushdi. Iskandar yetti iqlimni egallaganida topgan davlatining barini shu yerga to'plagan ekan.

Qal'a markazida bir imorat bo'lib, undan nur taralib turardi. Farhod uning ichiga kirib, butun jahonni ko'rsatadigan yaltiroq bir jomni ko'rni. Bundan shodligi ichiga sig'magan shahzoda o'z safdoshlari tomon jo'nadi, chashma oldiga yetib kelib, otiga mindi-da, xoqon huzuriga qarab yo'l oldi, otasi bilan lashkar ahlini qayg'u-g'andan ozod qilib, ko'ngillariga shodlik bag'ishladi. Barchalarini chashma oldiga boshlab ke-lib, askarlarni otlardan tushirdi-da, xoqon va Mulkoro bilan birga qal'a tomon yurishdi. Farhod u yerdagi barcha boyliklarni, jumladan, Jamshid jomini ham xoqonga tuhfa qildi. Oqshom tushgach, yana ziyofat boshlandi.

Suqrrot bilan suhbat

Ertasi kuni tong yorishgach, Farhod Suqrrot g'ori bo'lган tog' tomon shoshildi. Xoqon va lashkarning bir qismi uning izidan yo'lga tushdilar. Ancha masofa bosib o'tilgach bahaybat tog' oldiga yetib keldilar. Uning bag'ridan yuz mingta tiniq chashma otilib turar, necha ming xil giyoh behisob kasalliklarga davo edi.

Tog' bag'ridan juda ko'p g'orlar joy olgandi. Xoqon bilan lashkar bu manzaradan lol qolib turisharkan, Farhod: «Jomi

Jamni keltiringlar, ko'nglimizdagi tashvishdan u xalos qilsa kerak», – dedi. Tezda jomni olib kelishdi. Unga boqib barcha jahon yaqqol ko'zga tashlanib turganini, yetti iqlimning bar-chasi unda namoyon ekanligini ko'rishdi. Jomda Yunon mam-lakati ko'rinib turardi. Keyin unda g'or ichi aks etib, Suqrot yashab turgan manzil ko'zga tashlandi.

Shundan so'ng qidirib g'or og'zini topishdi-da, avval jahon-namo jomni unga olib kirishdi. Jom mash'aladek nur sochib qorong'i g'or ichini yoritdi. U yerdagi yo'lni aniqlab, Suqrot makonini izlay boshladilar. Nihoyat, yo'l tugab, g'orning keng-roq bir yerida hamma otdan tushdi.

O'sha joyda toshdan yasalgan bir pillapoya ko'rinib turardi. Xoqon, vazir va Farhod besh-olti pog'ona ko'tarilishgan edi, bir ayvon namoyon bo'ldi. Xoqon, Mulkoro va shahzoda o'sha tomonga qarab yurishganida uy to'ridan ularni ichkari-ga da'vat qilgan ovoz eshitildi. Uchovlari kirgan uyda bir par-cha nur porlab turar, nuroniy bir mo'ysafid o'tirardi. Bu zotni ko'rgan xoqon, mulkoro va shahzoda unga ta'zim qildilar.

Mo'ysafid ulardan: «Yo'l azobidan charchamadinglarmi, yo'lдаги балолардан қынналмадингларми?» – deb so'radi. Uchov-lari boshlarini quyi solganicha lol bo'lib jim turishardi.

Shunda Suqrot xoqonga qarab: «Sen ko'p azob chekding, buning mukofotini Tangri bergusidir. Biz tomon kelishda alam tortib, behisob boyliklarni, Sulaymon uzugi-yu Jamshid jomini qo'lga kiritding. Biz ham senga ikkita hadya beramiz. Bulardan biri yaxshi xabar, ikkinchisi bir javhardir. Xabar shu-ki, umring uzun bo'ladi, ko'p mamlakatlarni qo'lga kiritasan. Ikkinchisi bir muhra – munchoqdirki, ko'p yashash davrida biron kasallikka yoki qarilik zaifliklariga duch kelsang muhra-ni og'zingga olib suvini yutasan-da, darddan xalos bo'lasan, zaiflik quvvat bilan almashadi, qarilikdan qutulib, yashargan-dek bo'lasan».

Suqrot Mulkoroga boqib shunday bashoratni aytdi: «Sen ham ko'p azoblar tortib bu tomonlarga kelibsani, xoqon qancha vaqt taxtda o'tirsa, o'shancha vaqt uning vaziri bo'lgaysan. Har qachon senga biron dard yo'liqsa, xoqon haligi muhrani berib, dardlaringga shifo bag'ishlaydi. Lekin ikki narsadan: shamol bilan suvdan ehtiyyot bo'lsang ulardan senga biron ka-sallik yetganida Xudo senga madadkor bo'lsa, yana besh yuz yil yashaysan».

Xoqon bilan Mulkoroga bu so'zlarni aytgach Suqrot uzr so'rab ularni uydan chiqarib yubordi-da, Farhodga yaqinroq kelishini buyurdi, uning yuziga sinchkovlik bilan tikilib ba'zi narsalar haqida so'radi, so'ngra shahzodaga qarab: «Huzurimizga xush kelibsani, qorong'i uyimni ravshan qilding. Men bu tog' ichida seni ming yildan beri kutib, qadamingga intizor edim. Alhamdulilloh, yuzingni ko'rdim. Vaqtimiz oz, chunki abadiylik ko'chasiga yo'l olishim kerak.

Bilginki, jahon azaldan vaqtinchalik, foniydir. Hayotdan maqsad esa ikkitadir, biri – o'zlikdan qutulish, ikkinchisi Alloh visoliga yetishishdir. Xudoni topish uchun esa o'zlikdan voz kechish zarur. Buning eng yaxshi chorasi esa majoziy ishqadir. Ana shunday ishq sening oldingda turibdi. Unga erishsang haqiqiy ishqqa ham yetishasan. Otangga o'xshagan yuz ming xoqon-u podsho unutilib ketadi, lekin sening yaxshi noming ishq olamida mangu qoladi», – dedi-da, unga turli balolardan asraydigan bir duoni o'rgatdi.

«Sening bu tomonlarga kelishingga sabab bo'lgan ko'zgu masalasiga kelsak, – dedi Suqrot, – Iskandar tilsimini ochib temir haykal ko'ksidagi oynani sindirgan chog'ingda o'sha ko'zguning tilsimi ham ochilgan edi.

Bu yerdan jo'nab Chin mamlakatiga yetib borganingdan keyin ko'zguni ko'rishni istaysan, albatta. Shunda ko'zguning orqasiga yozilgan gaplar uning yuzida namoyon bo'ladi. Uni ko'rар ekansan, ishq ko'nglingdan o'rin olib, oshiqlik davring boshlanadi. Keyin ko'zguga har qancha qarasang ham unda aks etgan narsalarni qayta ko'rolmaysan. Ishq o'ti ko'nglingga tushib osmongacha yetadi, lekin hech kim senga yordam berolmaydi, oxiri o'z murodingga yetasan, shunda meni ham yod etishni unutmaysan deb umid qilaman».

Suqrot shu so'zlarni aytib tugallagach hayotdan ko'z yumdi. Farhodning dili qayg'u-iztirobga to'lib xoqon bilan Mulkoroni chaqirdi. Ular ham alam chekishib, donishmand aytgan gaplardan xabardor bo'ldilar. Bir necha dono kishini chaqirib, Suqrotni dafn etdilar. Ertasiga ertalab barchalari Chin sari yo'lga tushdilar.

Farhodning ko‘zguda Shirinning aksini ko‘rishi

Xoqon, Farhod, Mulkoro va lashkarlar kechani kecha, kunduzni kunduz demay, to‘xtovsiz yo‘l bosib, nihoyat, Chin diyoriga qadam qo‘yishdi. Xoqon o‘z taxtini egalladi, Farhod esa oromini yo‘qotib, xazina kalitlarini oldi-da, eshiklar ochilishi bilanoq beqaror bo‘lib, sirli ko‘zgu sari yugurdi. Billur sandiqni kalit bilan ochtirdi-yu, ichidagi ko‘zguni qo‘liga olib, unga nazar tashladi.

Ko‘zguda ajib bir dasht namoyon bo‘ldi. Xilma-xil gul-u lolalarga, sunbul-u binafshalarga, ko‘m-ko‘k maysazorlarga to‘la bu dasht oxirida bir tog‘ osmonga bo‘y cho‘zib turar, uning ichida son-sanoqsiz odamlar ariq qazish bilan ovora edi. U odamlar orasida Farhodning o‘ziga o‘xshagan bir yigit ham tog‘ni kesish bilan band edi. Bir payt tog‘ ichiga bir-biridan go‘zal qizlar kirib kelishdi.

Ularga gul yuzli bir qiz rahbarlik qilardi. Boshqa qizlar oy bo‘lsalar, bu ular ichidagi quyoshga o‘xshardi. Ot ustidagi bu sohib-jamol Farhodga o‘xshagan yigit oldiga qarab yurdi. Yigit qizning yuziga boqdi-yu, yaralangan ohu kabi nola qilib yerga yiqildi.

Bu holatni tomosha qilayotgan Farhod ko‘zguni yaqinroq keltirib, unda ko‘ringan qiz jamoliga diqqat bilan boqdi-yu, o‘z timsoliga o‘xshab hushidan ketib yiqildi.

Shahzodaning ahvolini ko‘rgan xizmatkorlar darhol xoqonga xabar yetkazishdi. U esa yoqasini yirtib, faryod urib xazinaga qarab yugurdi. Onasi o‘g‘lini o‘lib qolgan deb o‘ylab sochlarini yoyib yig‘lashga tushdi. Mulkoro bilan uning o‘g‘li, shahzodaning yaqin do‘sni Bahrom Farhodning holiga boqib ko‘ksilarini pora qilishdi. U esa o‘chgan sham kabi hushsiz yotardi.

Farhod bir kecha-kunduz o‘tgach bog‘dan esayotgan tong shamoli isidan o‘ziga kelib, boshi ustida yig‘lab turgan otasi bilan onasi, Mulkoro bilan Bahromga ko‘zi tushdi. Bundan uyalib ketgan shahzodaning yana hushidan ketib yiqilishiga oz qoldi. Ko‘pdan ko‘p uzr so‘rab, o‘rnidan turdi-da, ularning oyoqlariga yuzini surtib, yer o‘pdi va:

*Dedi: «Bilmon, ne holat dast bermish
Ki, sizga mujib ushbu motam ermish.*

*Bu ish gar xo'b, agar zisht erdi bori,
Manga, billah, yo'q erdi ixtiyor.
Tutung ma'zurkim, rasvo bo'lubmen,
Demay rasvo bo'lubmenkim, o'lubmen.
Bo'ling xush botin-u zohirda mendin,
G'ubore asramang xotirda mendin».*

Farhod xijolat chekib, bu so'zlarni aytayotgan bo'lsa ham, uning joni bilan ko'ngli ko'zguda edi.

Barchalari uylariga tarqalgach, Farhod yana ko'zgu yuziga boqdi. Lekin endi hech narsa ko'rinnmasdi. Chunki ko'zguni yasagan olim undagi manzara faqat bir marta ko'rinnadigan qilgan edi.

Bu holatdan mahzun bo'lgan shahzoda: «Boshimga og'ir tashvish tushdi. Lekin o'zimni pora-pora qilib tashlasam ham maqsadimga yetolmayman. Shunday ekan, aql bilan ish ko'rishim va otamni xursand qilishim zarur. Agar betoqatlik qilib biror tomonga boshimni olib ketsam, xoqon o'sha zahotiyoq meni izlab topish uchun yuz mingta lashkarini jo'nataadi. Ular butun Chin mamlakatini qidirib, ikki-uch kun o'tmay meni topishadi. Sipohlar bilan jang qilsam, ko'p begunoh odamlar halok bo'lishi aniq. Axir Chin xalqi menga qanday yomonlik qilibdiki, men shunday yo'l tutsam! U holda, qaysi ko'z bilan xoqon ko'ziga boqaman-u el yuziga qarayman? G'am-alamimdan xabar topgan xoqon meni asrash uchun atrofimga soqchilar qo'ysa, ahvolim yanada og'irlashadi. Es-hushini yo'qtib devona bo'libdi deb, oyog'imga band solib, uzoq bir joyga jo'natsa, holim ne kechadi? Shuning uchun o'zimni ehtiyyotlab, aqlni yuritib ish qilganim ma'qul», – degan qarorga keldi.

Ammo kunlar o'tar ekan, quvvati ketib, jismi turli kasalliklarga chalina boshladgi. Ta'bida jinnilik alomatlari paydo bo'lib, savdoyilarcha so'zlar ayta boshladgi. Ko'nglida sabr-u qaror tugab, qilayotgan ishlarini bilmaydigan bo'lib qoldi. Bu ahvolni ko'rib turgan xoqon bilan vazirning dard-u alami kundan kunga ortib borardi. Ularning shahzodaga qilayotgan pand-u nasihatlari foyda bermas, qanday chora topishni bilmay iztirob chekishardi.

Xoqon va shahzodaning dengiz safari

Farhodning holati borgan sari og‘irlashayotganini ko‘rgan xoqon tabiblarni to‘plab, ular bilan maslahatlashdi. Ancha tortishuvlardan keyin tabiblar bir fikrga kelishib, xoqonga shunday dedilar: «Olampanoh, shahzodaning mizoji issiq edi. Ikki-uch yoshidan o‘n bir-o‘n ikki yoshiga qadar o‘qish bilan band bo‘ldi, ikki-uch yil kasblar bilan shug‘ullandi, buning ustiga, uzoq yo‘lni bosib o‘tdi. Tilsim ochishni orzu qilib ajdar-u dev bilan olishdi. Shularning barchasi sabab bo‘lib mizojini issiq va quruq qilib qo‘ygan. Hozirgi kunlarda havo nihoyatda isib ketdi. Hatto buloqlar qaynab ketyapti. Bunday ayyomda faqat salqin joylarda nafas olish shahzodaga davo bo‘lishi mumkin. Dengiz bilan borilsa, besh kunlik yo‘lda bir ajoyib orol bor. Unda baland bir tog‘ mavjud, uning ustida esa yetti-sakkizta buloqdan muzdek suvlar otilib turadi. Orol atrofidagi dengizdan yoqimli shamol essa, tog‘ cho‘qqisidan sovuqlik ufurib turadi. Hattoki sovuqdan chashmalar muzlaydi. Shahzoda ana shu yerga borsa, ko‘ngli ochilib, muborak jismi quvvat topadi».

Tabiblarning bu so‘zлари xoqonga ma’qul bo‘ldi, darhol Mulkoroga dengiz safari uchun hozirlik ko‘rishni buyurdi. Vazir tez orada barcha tayyorgarliklarni nihoyasiga yetkazgach, xoqon Farhodni ogohlantirish uchun odam yubordi.

Bo‘lib o‘tgan gaplardan, dengiz safari boshlanayotganidan xabar topgan shahzodaning ko‘ngli shod bo‘lib: «Xoqon oldida mening ushbu so‘zlarimni ayting: «Xoqonning istagi mening istagimdir. U qayoqqa borishni istasa, men u bilan doim birgaman», – deb buyurdi. Bu so‘zлarni xoqonga yetkazganlarida uning ko‘zi yoshga to‘lib duoga qo‘l ochdi. So‘ng kemalarga barcha kerakli narsalarni ortishga farmon berib: «Men ham ertaga dengiz safariga chiqaman», – dedi. Bu xabarni eshitgan shahzoda benihoya shod bo‘ldi. Uning maqsadi ham xuddi shunday edi.

Ertalab xoqon bilan shahzoda otlariga minib dengiz sohiliga yetib kelishdi. U yerda yog‘ochdan yasalgan bir shahar ko‘rindi. Behisob kemalar safarga tayyor bo‘lib turardi. Ularning baland yelkanlari ko‘zni qamashtirardi. Har qaysi kemaning ichi bir uydek kelardi. Katta kemalarning soni ikki yuzta bo‘lib, uch yuz-u ellik kemacha ham falak dengizidagi yangi oy-hilollardek ko‘zga tashlanardi. Yana ko‘plib tez suzuvchi qayiqlar ham bo‘lib, kemalarning umumiy soni bir ming besh yuztaga yetardi.

Xoqon bilan Farhod o‘zlariga mo‘ljallangan kemaga chiqishdi-da, u yerda qurib qo‘yilgan shohona taxtlarga o‘tirishdi. Necha ming mohir kemachilar ishga kirishib dengiz tomon yo‘lga tushishdi. Orzulari bo‘lgan orolga qarab ikki kecha-kunduz suzishdi.

Shamoldan dengiz mavjlanganida yuz turli baliqlarga ko‘zлari tushdi. Suv ustida har biri tog‘dek keladigan ulkan baliqlar u yoqdan bu yoqqa suzib yurishar, orgalari umr daraxtini kesish uchun yaratilgan arraga o‘xshardi. Nahanglar kichik baliqlarni ov qilishar, bir-biri bilan urishib ketsa, ikki tog‘ to‘qnashgandek ko‘rinardi. Xilma-xil jonivorlar behisob edi. Xoqon bilan shahzoda har tarafga boqishib bu ajoyibotlar ni to‘ymay tomosha qilishardi.

To‘sattan dengiz ustida kuchli shamol esa boshladi-da, kemandagi kishilarning yuraklariga qo‘rquv soldi. Qari dengizchilar: «Bunday shamol har yuz yilda bir marta yuz berardi, u yaxshilik keltirmaydi», – deb vahima qilib, yoqalarini yirtishardi.

Shamol yanada kuchaymasidan turib xoqon bilan shahzoda omon qolishlari uchun kema oldiga tez suzadigan bir qayiqni keltirishdi, Farhod unga tushib olgan ham ediki, katta bir to‘lqin kelib urilgach kema bilan qayiqni bir-biridan ajratib tashladi. Ota kemada oh chekkancha qolib, o‘g‘il tushgan qayiq dengiz to‘lqinlari uzra suzib borardi. Ikkovlarining oralariga ko‘rishish nasib etmaydigan ayriliq tushdi.

Shundan so‘ng to‘fon yanada kuchayib, ketma-ket ko‘tarilayotgan tog‘dek to‘lqinlar ko‘pchilik kemalarni bir-biriga urib parchalab tashladi. Qorong‘i tushguncha to‘fon tin-madi.

Nihoyat, shamol to‘xtab, dengiz tinchlandi. Tong otgach kemalardan ko‘pchiligining suvgaga cho‘kib ketgani, odamlarning aksar qismi o‘lib, anchasi baliqlarga yem bo‘lgani, taxta parchalarini ushlab olib omon qolgan odamlarni to‘lqinlar har chekkaga uloqtirib tashlagani ma’lum bo‘ldi.

Lekin xoqon bilan Mulkoro katta kema ichida omon qolishgan ekan. Ichidagi odamlarning ba‘zisi o‘lib, ba‘zilari behush yotardi. Xoqon kemasi bir qirg‘oqqa yetib borgach, shu atrofdagi odamlar yetib kelib, to‘fondan alam chekkan kishilarga yordam ko‘rsatishdi, behush yotganlar asta-sekin o‘zlariga kelishdi.

Xoqon Farhodning g‘oyib bo‘lganidan qattiq iztirobda qoldi, keyin: «Balki, to‘lqinlar uni biron qirg‘oqqa olib borib tashlagandir», – deb tirik topishga umid qildi-da, Suqrot aytgan so‘zlarni esladi. Omon qolganini g‘animat bilib o‘z mamlakati tomon yo‘l oldi.

Farhodning dengiz to‘fonida omon qolishi

Farhod tushib olgan qayiq to‘fon yuz bergan paytda dengizga g‘arq bo‘ldi-yu, shahzoda bir taxtaga mahkam yopishib olib omon qoldi. To‘lqinlar bu taxtani u yon-bu yon otar ekan, Farhod jonidan umid uzib qo‘ygan edi.

Dengiz taxtani Yaman mamlakati tomonga surib ketdi. Shahzoda taxta ustida behush yotarkan, Yamanga qarab bo‘rayotgan tezsuzar bir kema ustidagi savdogarlar uni ko‘rib qolishdi-da, dengizchilarni shahzoda tomonga yuborishdi. Yigit taxta ustida o‘likday yotardi. Qutqaruvchilar yigitning nafas olayotganini ko‘rib tirik ekaniga ishonch hosil qilishdi-da, kemaga olib chiqishdi.

Kema ahli turli hidli moddalarni burniga tutishgan edi, Farhod ko‘zini ochdi. Sharbat va ovqatlar berib uni o‘ziga keltirishdi. Nihoyat, shahzoda turib o‘tirdi-da, qanday voqeя yuz bergenini so‘radi. Savdogarlar voqealarni so‘zlab berdilar, keyin yigitning kimligini so‘radilar.

Farhod: «Biz, bir guruh savdogarlar, Xo‘tandan Yaman tomon kelayotgan edik, to‘fon kemamizni dengizga cho‘ktirib yubordi. Men mana shu taxta ustida omon qoldim. Goh hushyor, goh behush yotardim. Hushimni yo‘qotgan vaqtda sizlarga duch kelibman. Hayotdan umidimni uzib qo‘ygandim. Sizlarning yaxshilingiz tufayli o‘limdan qutulib qoldim. To tirik ekanman, sizlarning xizmatingizdamon», – deb javob qaytardi. Bu so‘zlarni eshitgan kema ahli uni yoqtirib qolib, to quvvatga kirgunicha unga mehribonlik ko‘rsatishdi.

Bir kuni kemadagilar o‘zları tomon suzib kelayotgan bir necha qayiqni ko‘rib qolishdi-yu, hammalari oh-voh qila boshlashdi. Farhod buning sababini so‘ragan edi, ular yig‘lab: «Sen dengiz ustida ko‘rayotgan bu qayqlardagi odamlar orollarda yashaydigan qaroqchilardir. Biror kemani ko‘rib qolishsa, har tomonidan o‘rab olishib, nefli shisha idishlarni yondirib turib, kema tomon otishadi-da, odamlarni o‘ldirib, mollarini egallab olishadi. Biz

dengizdag'i to'g'ri yo'ldan adashib, to'fon mahali shu yerga kelib qolbimiz. Ularga duch kelgan odamlarda qutulish umidi qolmaydi», – dedilar.

Savdogarlarning bu so'zlarini eshitgan Farhod ularning ko'ngillarini shod qilib: «Sizlar hecham qayg'urmanglar, Xudo har qanday ofatdan omon saqlaydi. Sizlarda ko'proq o'q bilan kuchli yoy topiladimi?» – deb so'radi. Uning gaplariga hamma hayron bo'ldi-yu, lekin so'ragan narsalarini tezda topib kelishdi.

Yoy Farhod istaganicha bo'lmasa ham, o'qlar yoyga mos edi. U yoy va o'qlarni hozirlaguncha har tomonidan qaroqchilar yetib kelishdi-da, kemaga o't yog'dirish uchun neftli shishalarini hozirlay boshlashdi.

Kemani ularning shishalari yetmaydigan joyda to'xtatishni buyurgan Farhod shishadagi neftni yoqib, savdogarlar kemasiga otmoqchi bo'lib turgan qaroqchini nishonga olib shunday o'q uzdiki, nefli shisha parchalanib, qayiqqa o't tutashdi-yu, undagi barcha qaroqchilar yonib ketishdi. Yana bir qayiqqa qarab o'q otgan edi, u ham yonib kul bo'ldi. Ikki qayiqning ahvolini ko'rghan qaroqchilar qochishga tushishdi. Ular o'z kemalari boshini orqaga burgunicha Farhod yana o'n-o'n besh qayiqni shu tarzda kuydirib yo'q qildi. Qaroqchilarning ba'zilari o'lib, ba'zilari kuydi, qolganlari qochib qoldi.

Voqeani kuzatib turgan kema ahli xursandlikdan unga mol-u jonlarini berishga tayyor edilar. Farhod esa hamon o'z dard-u alamlari bilan band edi.

Bir necha kun o'tgach ular ko'zlagan manzil ko'rindi. Kema Yaman bandargohi tomon yo'l oldi, hamma sohilga chiqdi. Dengizdag'i minglab balolardan omon qolgan barcha savdogarlar g'oyatda xushnud edilar. Shahardagi bir manzilda joylashib safar kiyimlarini yechdilar. So'ngra may keltirib, ko'ngilxushlik qilishga kirishdilar.

Shopur bilan do'stlashuv

Maydan boshi qizigan Farhodning yodiga taxti, qasrlari va sipohlari yodiga tushib, dengizda qolgan otasi-yu ozor chekayotgan onasini eslab, o'zining bu tarzda ovora bo'lib yur-gani, ko'nglidagi yoriga yetisha olmayotganidan xafa bo'lib,

ko'z yoshi to'ka boshladi. Uning bu holatini ko'rib savdogar-larning biri yig'lasa, boshqasi lol-u hayron bo'lardi.

Bu yerga to'plangan odamlar ichida bir hunarmand naqqosh bo'lib, uning chizgan suratlari jahon ahli e'tiborini qozongandi. U olamdag'i barcha mamlakatlarni kezib chiqqan, Xitoyda ham bo'lgan, Moniy bilan suhbat qurgan inson bo'lib, nomi Shopur edi. Sayohat qilib yurar ekan, savdogarlar keelayotgan kemaga tushib qolgan Shopur Farhod qilayotgan ishlardan hayratga tushar, lekin bu holatlar sababini o'ylab topolmasdi.

Shopur Farhodning dengizda ko'rsatgan jasorati, quruqlikdagi ushbu ahvoli: ko'z yoshlari bilan chekayotgan nola-yu zorlarini kuzatarkan, o'ylab-o'ylab uning ko'nglini ishq tig'i yaralaganini anglab yetdi. Bu haqda so'z ochilganida Farhod beparvodek ko'rinaridi. Yigit dilidagi dardni so'rab bilolmagan naqqosh ishq dardi haqida so'z ochdi. Uning hikoyalari Farhodga ta'sir qilayotganini ko'rganidan keyin Shopur ishqiy afsonalarni ko'proq so'zlab beradigan bo'ldi. Shu tarzda ikkovlari do'stlashib qolishdi.

Farhod Shopurni bir dam ko'rmasa darrov uni izlab topar va muhabbat haqidagi afsonalardan aytib berishini iltimos qilardi, ularni eshitar ekan, yig'idan tinmasdi. Nihoyat, Farhod Shopurning o'z ahvoli haqidagi savollariga javob beradi-gan bo'ldi.

Bir kuni Shopurning: «Ota-onang, mamlakating hamda o'z hayoting haqida so'zlab bergin», – degan iltimosiga Farhod: «Bu gaplardan foyda yo'q, yaxshisi, senga bir voqeani aytib beray. Bir kuni bir ajoyib mamlakat tushimga kirdi. Unga o'xhash o'lkani ko'rgan emasman», – dedi-da, ko'z oldida namoyon bo'lgan manzaralarни birma-bir so'zlab berdi. Gap o'zi sevib qolgan qizga kelganida esa oh tortib, hushidan ketib qoldi.

Shopur Farhodni zo'rg'a hushiga keltirdi. Atrofdagi odamlar esa to'xtovsiz may ichish bilan band bo'lib, ikkala do'stning gaplariga parvo qilishmasdi. Shunda Shopur: «Do'stim, men senga hamdam bo'lib, yashirin sirlaringni bildim. Endi g'am yemagin, chunki sen aytgan joy jahondagi eng go'zal mamlakat, men uni ko'rganman. Havosi rohatbaxsh, gullari hisobsiz, go'zallikda Bog'i Eramdek bu joyning nomi Arman yurtidir. Sen u yerga bormoqchi bo'lsang, men hamrohlik qilay», – dedi.

Bu gaplarni eshitgan Farhod o‘z baxtiga ishonmas edi. Shopur: «So‘zlarimga ishonmayotgan bo‘lsang, dalil keltiray», – dedi-da, qog‘oz-u qalamini qo‘liga olib, o‘zi aytgan diyorning suratini chiza boshladi. Shunday bir tasvir yaratdiki, Farhod ko‘zguda ko‘rgan manzaradan biron ta ham farqi yo‘q edi. Suratni tomosha qilgan shahzoda do‘stining so‘zlari rost ekaniga ishonch hosil qildi-yu hushsiz yiqlidi.

Arman diyoriga tashrif

Farhod uyqudan ko‘zini ochishi bilanoq Shopur aytgan so‘zlar, u chizgan ajoyib surat yodiga tushib o‘rnidan turdi-yu do‘stining oldiga yugurdi. Uning tovushidan uyg‘onib ketgan Shopur bu tashrifdan uning maqsadi nima ekanligini so‘radi. Farhod uning oyog‘iga bosh qo‘yib: «Bergan va’dangga vafo qilgil!» – deb o‘tindi.

Shopur rozilik bildirgach, ikkala do‘st yo‘lga tushdilar. Manzilma-manzil dam olmay borishar, shirin suhbatlashishar, do‘stlik, hamdardlig-u hamkorlik haqida fikrlashishar, Arman diyori tasvirlangan surat to‘g‘risida so‘z yuritishardi.

Shu tarzda ancha yurib Arman mamlakatiga qadam qo‘ydilar. «Sen tushingda ko‘rgan mamlakat mana shu. Atrofni aylanib tomosha qilgin-da, o‘zing tilagan joyni topgin», – dedi Shopur. Farhod bu diyorni ikki-uch kun kezgach o‘zi tushida ko‘rgan dasht ko‘z oldida namoyon bo‘ldi. O‘scha may-salar, o‘scha savsan, o‘scha gullar, atrofida o‘scha bulbullar...

Qayoqqa qaramasin, o‘ziga tanish gullar, tikanlar, giyoh-larni ko‘rardi. Bulardan ko‘ngli hayajonga to‘lib, bezovtalanardi. Shunda Shopurga qarab: «Ey do‘stim, tushimda ko‘ringan joy shu. Endi menga yaqinroq yurib, holimdan xabardor bo‘lib turgin. Bu yerda tosh qaziyotgan odamlarning shovqinlari eshitilyapti, jonim esa o‘scha tomon borishga intilyapti», – dedi.

Ikkala do‘st o‘scha tarafga yo‘l oldilar. Ko‘p o‘tmay tog‘ ichida ariq qazish bilan mashg‘ul bo‘lgan ikki yuzga yaqin odamlarni ko‘rdilar. Hammalarining qo‘llarida tesha bo‘lib, qattiq toshlar ni kesish shunchalik qiyin ediki, yuz marta tesha urilganida ham no‘xatcha, hatto ko‘knor urug‘icha toshni kesisha olishmasdi. Ikki yuzta usta uch yil davomida to‘xtovsiz metin ursa-

lar ham faqat ikki-uch yuz qari¹⁰ yerdagi toshnigina qazib olish-gan bo‘lib, ularning ham ko‘pi chala holicha yotardi.

Tosh kesuvchilar bu xil azoblardan alam chekishar, lekin ishboshilar ularni tinimsiz jazolashardi. Bu ahvolni ko‘rgan Farhod ustalar oldiga keldi-da: «Ey jafo chekkan odamlar, azo-bingizning sababini aytинг, nega bunchalik alam tortyapsiz, bu balo sizning boshingizga qachon tushdi? Sizlarni ko‘rib ichimga o‘t tutashdi», – dedi.

Tosh kesuvchilar uning bu so‘zlaridan hayron bo‘ldilar, so‘ng yuzidan nur tomib turgan Farhodni duo qildilar: «Jannatning rashkini keltiruvchi bu mamlakatga Faridun nasabidan bo‘lgan, fazilatda Jamshiddan ham yuqoriroq turuvchi malika Mehinbonu hukmronlik qiladi. Uning go‘zal bir jiyani bo‘lib, husn-u jamolini tasvirlab berishga ojizmiz, chunki biron ta odam ham uning yuzini ko‘rgani yoq. Uning chehrasi guldek, kipriklari tikandek deyishadi. Mehinbonu bu qizni yaxshi ko‘rganidan doim o‘z yonida olib yuradi.

Biz qaziyotgan ushbu tog‘ning bir boshi sharqqa, ikkinchi boshi esa g‘arbga tutashadi. Sharq tomonida bir chashma bor bo‘lib, uni «Ayn ul-hayot», ya’ni «Tiriklik chashmasi» deb atashadi. Uning suvini ichgan o‘lik ham tirilib ketadi. Malikaning jiyani ham ba’zida ushbu buloq oldiga kelib, dugonalari bilan o‘yin-kulgi qiladi.

Tog‘ning g‘arb tomonida esa u qiz yashaydigan mamlakat – Arman yurti joylashgan. Oy yuzli sohibjamol o‘zi yashayotgan manzilda muhtasham bir qasr qurdirishni xohlayapti. U yer juda chiroqli, xushhavo bo‘lsa ham, suvi yo‘q. Shuning uchun muhandislar ariq qazib, chashma suvini qasr tomon oqizishni ma’qul ko‘rishgan.

Chashmadan qasrgacha o‘n yig‘ochga¹¹ yaqin masofa bor. Lekin tog‘dagi toshlarni teshalar, hattoki metinlar bilan ham parchalab bo‘lmayapti. Uch yildan beri azob tortib kelyapmiz, sinmagan metin-u tesha qolmadni. Bu og‘ir mehnatdan yigitlar chollarga o‘xshab qolishdi. Qazigan yerimiz esa ikki-uch yuz qaridan oshmaydi. Bu ahvolda Nuh payg‘ambardek uzun umr ko‘rsak ham, bu ishni tugallashimizning iloji yo‘q».

¹⁰ Qari – ba’zi manbalarga ko‘ra, 75 sm ga, ba’zilariga ko‘ra, bir qulochga teng uzunlik o‘lchovi.

¹¹ Yig‘och – uzunlik o‘lchovi, taxminan 8 km ga teng.

Bu so‘zlarni eshitgan Farhodning ko‘ngli noshod bo‘lib:

*Dedi: «Bu necha mazlumi sitamkash,
Falak bedodidin bo‘lg‘on alamkash
Ki, vayronlig‘larida yuz xalaldur,
Agar qilsam madad, voqe mahaldur.
Hunarni asrabon netkumdur oxir,
Olib tufroqqamu ketkumdur oxir».*

So‘ngraga temirchidan dam bilan ko‘ra so‘rab oldi-da, beliga charm peshband bog‘lab, dam uchini ko‘raga mahkamladi, ko‘mirni to‘kdi va dam berib, uni cho‘g‘ga aylantirdi. Shundan keyin bor tesha-yu metinlarni yig‘dirdi-da, har o‘n-o‘n besh metinni o‘tga solib eritib, ulardan bitta metin yasadi, shuncha teshani ham bitta teshaga aylantirdi.

Yana tog‘ qazishda ishlatiladigan gurza, sunboda kabi asboblarni yasab, ularning barchasiga ustozи Qorandan o‘rgangan usulda suv berdi. Odamlar uning ishlarini hayratlanib kuzatishar, savol berishni lozim topmay jim turishardi.

Farhod o‘zi hozirlagan asboblar bilan ariq qazishga kirishib, toshlarni xuddi sel qumni o‘ygandek osonlik bilan ko‘chira boshladи, so‘ng bahaybat toshlarni metin bilan urib maydaladi. Tesha urganida sachrayotgan tosh parchalari bir yig‘och yerga borib tusharkan, qarab turganlar ulardan boshlarini olib qo‘chishga rоajbur bo‘lishar edi.

Farhod o‘sha kuniyoq toshlarni kesib, ariqnинг bir qismini tayyor qildi. Ikki yuzta toshkesar usta uch yil ichida bunday ishni bajara olmagan edi. Uning qilgan ishlari elga ovoza bo‘lib, Mehinbonuga qadar yetib bordi.

Shirin bilan ilk uchrashuv

Arman yurtiga borib, Mehinbonu huzuriga kirgan bir guruh kishilar: «Ariq qazilayotgan tog‘ ichida bir pahlavon yigit paydo bo‘lib, tosh kesishda shunday ishlarni qilyaptiki, odamzod ularni bajarishga qodir emas», – deyishdi-da, ko‘rganlarini to‘la-to‘kis aytib berishdi. Mehinbonu ularning so‘zlarini tinglab hayratlandi, avvaliga ishongisi kelmadи, o‘ylab-o‘ylab go‘zal jiyani huzuriga bordi-da: «Senga ajoyib bir

xabar keltirdim: istagingga ko'ra ariq qazilayotgan tog' ichida bir yigit paydo bo'lib, ajoyib ishlar qilayotgan emish. Uch yillik ishni o'zi bir kunda bajaribdi», – dedi.

Mehinbonudan bu so'zlarni eshitgan Shirin noma'lum yigit qilayotgan ishlarni borib ko'rish istagini bildirdi. «Ariqni qazish uchun ko'p mablag' sarf qildim-u, tosh kesuvchilarning mehnatini eshitib, uning bitishidan umidimni uzgan edim. Endi shunday ajoyib mehmonni bizga yo'llagan Xudoyimga shukrona aytib, uning ishlarini ko'rishga borishimiz lozim. U bizga kerak odamga o'xshaydi, shunday ekan, biz ham unga mehribonlik ko'rsataylik», – dedi go'zal qiz.

Mehinbonu bilan ikkovlari otlarga minib tog' tomon yo'l olishdi. Ular bilan birga to'rt yuzta kanizlar ham borishardi. Gulgun ot ustida borayotgan parivash g'oyatda sohibjamol edi:

*...Yuzi atrofida durri laoli,
Quyosh davrida axtarlar misoli.
Iki qoshi hiloli fitna angez,
Yozilg'on ko'p ul oy boshida xunrez.
Ne ikki anbar oso zulf, vah-vah,
Ne ikki jonfizo lab, ollah-ollah.
Og'iz ustida burni turfa timsol,
Tutub yonida manzil hinduyi xol.
Qadi azoda jannat sавсанидек,
Yuzi gul, lek yuz gul xirmanidek.
Qad-u oraz bila shamshod-u gulfom,
Ne shamshod-u, ne gul, sarvi gulandom.
Labidin jon tomib bisyor-bisyor,
So'zidin shahd oqib xarvor-xarvor...*

Mehinbonu bilan jiyani tog' qaziyotganlar makoniga yetishgach, Farhod ishlayotgan joy yaqiniga borishdi-da, yuqoriroq bir tepalikdan turib tomosha qilishdi. Ularning ko'zi oldida bir yigit metin bilan ariq qazir, toshlarni parcha-parcha qilar, qoshi chimirilgan, yuzidan sultonlik nuri balqir, peshonasidan muhabbat dardi, yuzidan esa uzoq yurtdan kelganligi ayon bo'lib turar edi.

Bu manzarani ko'rib turgan Shirin hayrat, taajjub bilan yigitga qarardi. Unga nisbatan yuragida mehr paydo bo'ldi-yu, yuziga parda tutib Farhodga yaqinroq borib so'z ochdi:

«Ey nodir yigit, biz aytmasimizdan bu ishlarni bunyod qilib, ko'nglimizni g'oyatda shod etding. Sening qo'llaring hunar emas, mo'jiza yaratdi. Har qancha minnatdorlik bildirsak ham bir kunlik mehnatingga arzimaydi. Qilayotgan ishlaringga mukofot bizdan qaytmasa, Tangridan qaytsin».

Keyin Shirin bir laganda qimmatbaho toshlar keltirishni buyurib, ularni yigitning boshidan sochdi. Qiz o'zining bu ishidan mamnun bo'lsa, Farhod o'zini yo'qotib, zo'rg'a oyog'ida turardi. Shirinning nafasi uning ko'ngliga iztirob solgan, tani titrab, oromidan judo bo'lgandi. Keyin qizga boqib: «Nafasingdan o'zimni o'lgan hisoblayapman, ovozingdan esa hayot azoblaridan qutuldim. Kimligingni qanday qilib bilay? Balki, ichimni qonga to'ldirgan sendirsan? Meni begona yurtlarda ovora qilgan, diyor-u mulkimdan ayirgan o'zingdirsan? So'zlarining eshitgach jonimdan ayrildim, oh, yuz ohki, orazingni ko'rmay o'lyapman!» – dedi-da, shunday bir oh tortdiki, Shirin yuzidagi parda uchib ketdi. Qizning olamni bezatuvchi jamolini ko'rgach o'zini ko'zguda maftun aylagan va es-hushidan ayirgan parivash shu ekanligini bilgan Farhod fig'on chekib yerga yiqildi.

Uning bu holatini ko'rgan Shirin o'ldi deb o'ylab qattiq oh chekdi. Do'sti qoshiga darhol yetib kelgan Shopur Farhodning boshini ko'ksiga bosgancha zor yig'lashga tushdi. Uning yonida Shirin yig'lab turardi. Birozdan so'ng Mehinbonu bilan Shirin Shopurni oldilariga chaqirdilar-da, Farhod haqida so'radilar. U o'z do'sti haqida bilganlarini so'zlab bergach, Mehinbonu bilan Shirin zor-zor yig'lashga tushishdi.

Keyin Farhodni shohona taxtiravonga solib saroy tomon yo'l olishdi. Manzillariga yetishgach, Mehinbonu dargohining bir burchagida taxt ustiga shohona o'rin solib, u yerga Farhodni yotqizib qo'yishdi. U esa xalq ahvoldidan ham, o'z holidan ham bexabar hushsiz yotardi. Farhod ikki kecha-yu ikki kunduz, goh-gohida nafas olib, behush yotdi.

Farhodning mardonavorlik bilan ariq qazishi

Uchinchi kechada saroy ahli uyquda ekan, Farhod o'ziga keldi-da, atrofiga boqib shohona taxt ustida yotganini ko'rди. Bu yerga qanday qilib kelib qolgani haqida o'y surib, go'zal

qizning yuzini ko'rib, so'zlarini eshitar ekan o'zidan ketib qolganini esladi. Uyalganidan terga botdi-da, saroydan chaqmoq-dek sakrab chiqdi-yu, sevinganicha tez-tez yurib, biyobondan o'tib, ariq qazilayotgan manzilga yetib bordi, metin bilan teshasini topdi-da, o'ziga o'zi: «U parichehra go'zal men majnunga shuncha mehr ko'rsatib, hushimdan ketganimda e'zoz qilibdi, uning yaxshiligiga qanday javob qaytarsam ekan? Uning tilagi shu ariq bo'lib, uning tugallanishini besabrlik bilan kutayotgan ekan, menga muhlat bersa, shu niyatiga yetkazib, dardiga davo bo'layin», – degancha tosh chopishga shunday qattiq kirishdiki, tog' faryod qilib yubordi. Metinni toshga urganida chaqmoq chaqqandek bo'lar, qattiq toshlarni osonlik bilan parchalanardi. Tun-u kun tinmay ariq qazir, dam olishni o'yamas, uning ishlarini tomosha qilishga kelgan to'da-to'da odamlarning keti uzilmasdi.

Farhod hushiga kelib, ish joyiga qaytgan kecha o'tib, tong otgach, saroy ahli ham, Shopur ham uni topisholmay g'amga botishdi. Shopur uni izlab kelib, ishlayotganidan xabar topgach g'amini unutgan bo'lsa, Shirin ayriliq o'tida yonardi.

Oxiri shirin bir bahonani o'ylab topdi. Mehinbonuga: «Men ariq qazishga buyurganimda taqdir u yigitni biz tomonga yuborgan ekan, agar uni qidirib topmasak, ish chala qolib ketadi, chunki ustalar har qancha harakat qilmasinlar, yuz qari ham qaziy olmaydilar. Shuning uchun har tomonga odamlar yuborib, uni albatta topishimiz zarur», – dedi. Mehinbonu uning bezovtaligini ko'rib iztirob chekayotganini, qalbidan Farhod muhabbatি joy olganini payqadi-da, nasihat befoyda ekaniga ishonch hosil qilib, Farhodni izlab topishga buyruq berdi.

Yuborilgan odamlar yigitni topib, u avvalgidek ariq qaziyotgani haqidagi xabarni Mehinbonu bilan Shiringa yetkazishdi. Shirin nihoyatda shodlanib, quvonchga to'ldi-da, Farhodni yana bir bor ko'rishga chora izlay boshladи. Bir pana joyda turib yigitga boqsa, bu ko'radi-yu, u buni ko'rmaydi. Chunki Farhod uni ko'rib qolsa, yana betoqatlik qila boshlaydi-da, ularning sirlari ko'proq oshkor bo'ladi.

Mehinbonu ham Farhodning oldiga borib, ahvolini so'rash, dilidagi yashirin g'amlardan ogoh bo'lishni istar, «Qani endi shunday yigit mening farzandim bo'lsa edi», – deb orzu qilar ekan, yigitga bo'lgan mehri tobora ortib borardi.

Lekin Shirin ayriliq azobidan o'rtanar, kechadan tonggacha uxmlamay chiqardi. Dardlarini aytishga biron hamdard topolmas, sevgisini izhor qilishga nomusi yo'l qo'ymas, oldiga boray desa, Farhodning bezovta bo'lishidan cho'chirdi; bormay desa, joni firoq o'tida qovrilardi.

Farhod toshlarni yorib ariq qazir ekan, bu ish tugallansa, Shirin tomoshaga kelishi, uning jamolini yana bir marta ko'rishini o'ylar, shodlikdan joni chiqsa, jahonda armon qolmasligiga umid qilardi. Shu orzu bilan tongdan shomgacha tosh chopishdan charchamasdi.

U muhandislar kabi avval ariqning ikki yonini chizib olardi. U chetidan bu chetigacha uch qari bo'lib, chuqurligi ikki qari edi. Har bir chizig'i ming qaridan ortiqroq edi. Ming qari ariqni pardozlab bo'lgach, yana ming qaridagi ishni boshlardi. Har ming qari qazilganida chiqitga chiqqan tosh parchalarini ikki yuzta tosh ko'chiruvchi tashib ketardi.

Ariq ichini bezab turgan toshlar biriktirilgan joylardan biron ta ham yoriq topilmasdi. Farhod yo'lida tog'lar uchrasa, ularning tepasiga chiqib olib, toshlarni parchalar, metinidan uchgan tosh bo'laklari to'lin oyga qadar yetib borganida o'z shu'lesi bilan yuzini to'sib olar, mayda toshlarning o'zlariga tegishidan hayiqqan yulduzlar boshlarini har tomonga olib ochardi.

Farhod shu tarzda shijoat ko'rsatib bir tog'ni ikki-uch kunda qo'porib tashlar, uning o'rnini tekislab ariqni davom ettirardi. Oz fursat o'tib ariqning boshi qasr quriladigan joyga yetdi. U yerda Farhod toshlarni kesib to'rt tomoni oltmish qariga teng hovuz qurdi.

Qasr quriladigan maydonda katta bir tosh bo'lib, aylanasi besh yuz qari kelardi. Farhod uning chor atrofini yo'nib, keyin ichini kavlay boshladi-da, baland gumbazli, ayvoni suv tomoniga qaragan, uch tomonida toqi bo'lgan ajoyib qasr bunyod etdi, devorlariga taxtda o'tirgan Shirinning va uning xizmatidagi parivash qizlarning tasvirini chizdi. Minglab shu xil timsollar orasida Shirin ro'parasida behol turgan Farhod ham aks ettirilgan edi. Qayerda Shirin qiyofasi gavdalantirilgan bo'lsa, unga mahliyo bo'lib turgan Farhod timsoli ham tasvirlangan edi.

Bu ishlarning barchasida Shopur unga hamroh bo'ldi... Hovuzdan ariqlar tortilib, ular qasr atrofini aylanib oqadigan qilindi. Ariqlar saroy ro'parasida shalolalar hosil qilib sha-

har tomon yo'l olar, har bir shalolaning balandligi ikki ming qari kelardi. Shahar aholisi bu suvlardan foydalanib bog'-u bo'stonlar yaratishi mo'ljallangan edi.

Ana shu ishlarning barchasi tugallangach, Farhod suv boshiga borib ariqqa suv ochishga tayyorgarlik ko'ra boshladi. Bundan xabar topgan mamlakat-u shahar ahlining ko'ngliga suv ochilishini ko'rish istagi tushib, barcha odamlar tog' tomon yo'l oldilar.

Farhod esa: «Shuncha xalq ichida Shirin ham bormikan, tomosha qilishga oy yuzli go'zalim ham kelarmikan, agar kelsa, shodlikdan o'lib qolishim aniq, kelmasa, uning visoliga zorligim tufayli halok bo'lishim ham muqarrar», – deb xayol surardi.

Odamlar uning bezovtaligini ko'rib sababini bilolmay g'am chekardilar. Farhod ikki qulog'ini yo'lga tutib Shirinning kelishini intizorlik bilan kutar ekan, xalq uning holini ko'rib ko'z yosqlarini to'xtatolmasdi. Farhod qaysi tomonga qarab yursa, el unga ergashib borardi. Shu holda barchalari suv boshiga yetdilar. Shirinning yetib kelishini kutayotgan Farhod biroz dam olmoqchi ekanini aytdi. Bu bir bahonagina bo'lib, aslida, yigit ko'zi to'rt bo'lib, har tarafga boqib o'z dildorini izlardi.

«Nahr ul-hayot» va «Bahr un-najot»ning bitkazilishi

Farhodning suv ochish uchun tog' tomon yo'l olganini eshitgan Shirin: «Tezda ot keltiringlar!» – deb chopar yo'lladi. Shirin so'zlarini eshitib xursand bo'lib ketgan malika Farhodga yaqinlashdi-da, «Biroz dampingni olib tur, Shirin bu tomonga kelayotgan ekan», – dedi. Farhod bu so'zlarni eshitgach qalbi shodlikka to'ldi. Mehinbonu shu yerda bir taxt qurishni buyurdi, unga gilamcha ham soldirdi, o'zi o'sha yerdan joy olib, Farhodni ham o'tirishga taklif etdi.

Toshkesar yigit Mehinbonu ro'parasiga kelib o'tirdi. Malika unga Shirin haqida so'zlar aytib uni xursand qilishga intildi. Farhod uyaganicha yerga ikki ko'zini tikib o'tirardi. Ba'zan Mehinbonuning savollariga odob bilan javob qaytarar, so'zлari uning aql-u zakovatidan dalolat berardi, yuzida fahm-u farosati aks etib turardi.

Bir payt uzoqda to'tiyorang chang ko'tarildi. Ko'rganlar

bu gard go'zallar sultoni Shirinning ot choptirib kelayotgani-dan darak ekanligini aytishdi. Odamlarni suv boshidan, maliqa bilan Farhod oldidan, nari surishdi. Farhod jismiga titroq tushib, bezovtalana boshladi.

Shunda Mehinbonu unga yaqinroq kelib: «Ey farzandim, o'zingni tutib ol, ko'ngling bilan ko'zingni ehtiyot qil. Agar hozir hushingni yo'qotsang, bir necha yil qilgan mehnating zoye ketadi. Devonalik seni mag'lub qilsa, pari-paykar ham el ichida izza bo'ladi. O'zingni asra, yana g'oyib bo'lib qolma. O'zingni ham, meni ham, u hurni ham parishon aylama», – deb nasihat qildi. Farhod o'zini tutib olgunicha uning oldiga Shirin yetib keldi. U yuziga niqob tutib olgan bo'lsa ham, be-qiyos go'zalligi shundoqqina ko'rinish turardi.

Shu payt Mehinbonu Farhodga qarab: «Endi ishga kirish, ammo ko'zingni Shirin tomon boqishdan asra. Bu so'zlarim senga ma'qul tushmasa ham, shunday qilsang yaxshiroq bo'la-di», – dedi. U malika oldida yer o'pib, Shopur qo'lini tutgach, o'rnidan turdi. Metinni qo'liga oldi-da, suvni ochishga tushdi. Shirin uning yoniga borib, ariq ichini tomosha qilar ekan, har lahma kulimsirab boshini tebratib qo'yardi. Farhod bajargan har qaysi ishdan hayratlanib, to'xtovsiz ofarin aytardi.

Farhod suvning eski yo'lini to'sib, yangi ariq tomon oqizdi. Xaloyiq ichiga g'avg'o tushib, suv bilan yonma-yon yuguri-shardi. Ariqning ikki tomonida mug'anniylar soz chalib borishardi. Mehinbonu bilan Shirin qasr oldiga suvdan oldinroq yetib borish uchun ot choptirib ketishdi. Lekin suv otlardan ham tezroq oqib borar, u bilan baravarlashishga intilgan qancha-qancha odamlar bir-birlarining ustilariga yiqilishardi.

Xaloyiq orqasidan borayotgan Farhodning ikki ko'zi huri parizod – Shirinda edi. Go'zal qiz tog' va cho'lda o'n yig'och yo'l bosdi, keyin yana yetti-sakkiz yig'och masofani ot choptirib o'tdi. Bir mahal uning charchagan oti yurmay to'xtab qoldi. Shirin uni majbur qilsa, oyoqlari chirmashib, o'zi yiqilishi mumkin edi.

Shunda Farhod bu xavfni sezib tezda yetib keldi-da, engashib ot ostiga kirib, bir qo'li bilan uning oldindi ikki oyog'ini, ikkinchi qo'li bilan keyingi ikki oyog'ini mahkam tutganicha ikki-uch yig'och yo'lni tezlik bilan bosib o'tib, qasr va hovuz oldiga yetib kelib otni yerga qo'ydi. Shirin otdan tushgach unga ta'zim bajo qildi-da, zor-zor yig'laganicha orqasiga qayt-

di. Tog‘ ustiga chiqib olib, bahor bulutidek ko‘z yoshlarini to‘ka boshladi.

Bu payt ariqdan kelgan mo‘l-ko‘l suv hovuzni limmo-lim to‘ldirdi-da, qasrni aylanib o‘tib shahar tomon yo‘l oldi. Ariqqa «Nahr ul-hayot», ya’ni «Hayot daryosi» deb, hovuzga «Bahr un-najot», ya’ni «Najot dengizi» deb nom berdilar.

Farhod va Shirinning ziyofatda uchrashishi

Suv hovuzda mavj ura boshlagach, odamlar ancha vaqt uni tomosha qilishdi. Mehinbonu bilan Shirin bu og‘ir ishning tu-gallanganidan shodlikka to‘lishdi. Bezatilgan qasrda shodiynalar davom etardi.

Lekin Shirin Farhod haqida o‘y surib g‘am chekardi. Mehinbonu jiyanining bu holatidan xabardor bo‘lgan esa-da, bu ishga qanday chora topishni bilmasdi. Shirinning dard-u alami tobora kuchayib borayotganini sezgan malika: «Bu shaydo yigit juda ko‘p azob chekdi, unga har qancha boylik hadya qilsak ham oz. Lekin u boylikni xushlamayapti. Shuning uchun unga muruvvat ko‘rsatib, so‘z bilan ko‘ngliga quvvat bersak, uni mehmonga chaqirib, shohona ziyofat uyuştirsak, nima-ni tilasa, bajo keltirsak», – dedi. Shirin bu so‘zlardan xursand bo‘lib, guldek ochilib ketdi.

Mehinbonu ziyofat uchun kerakli hamma narsani hozirlashni buyurdi-da, ikki-uchta dono mulozimni Farhodni olib kelishga yo‘lladi. U Mehinbonu taklifidan shodlanib, mulozimlar bilan qasr tomon yo‘lga tushdi. Farhod yetib kelgach, malika unga cheksiz hurmat ko‘rsatib kursiga o‘tqazdi, yoni-dan Shopur joy oldi.

Mehinbonu, Farhod va Shirin suhbatlashib o‘tirar ekan, dasturxon yozilib, shohona ziyofat boshlandi. Soqiylar to‘xtovsiz may tutishar, hofizlar tinmay kuylashardi. Ziyofatda ishtirok etayotgan o‘nta go‘zal qizning barchasi biron sohada mohir edi:

*Biri ash’or bahri ichra g‘avvos,
Biri advor¹² davra ichra raqqos.*

¹² Advor – musiqa ilmi.

*Biri mantiq rusumida raqamkash,
 Biri hay'at¹³ ruqumiga qalamkash.
 Birining shevasi ilmi haqoyiq¹⁴,
 Balog'atda biri aytib daqoyiq¹⁵.
 Biri tarixda so'z aylab fasona,
 Biri hikmat fani ichra yagona.
 Hisob ichra birining zehni borib,
 Muammo¹⁶ birisi ot chiqorib.
 Bu fanlarda bular bir-birdin ahsan¹⁷,
 Yuz ul fanliq aro har qaysi yakfan.
 Dilorom-u Diloro-yu Diloso,
 Gulandom-u Sumanbo'y-u Sumanso,
 Parichehr-u Parizod-u Parivash,
 Pari-paykar zihi o'n ismi dilkash.*

Mehinbonu ularning har biriga savollar berar ekan, qizlar o'zлари biladigan fanlar haqida so'zlab berardilar. Ularning hikmatlarini eshitib turgan Farhod o'zi unutgan bilimla-ri-ni yodiga keltirdi. U ketma-ket ichilayotgan may ta'sirida jur'atlanib, o'nta qizga turli ilmlar bo'yicha savollar bera boshlagan edi, qizlar javob aytishga qiynalib qolishdi. Shunda bu savollarga Farhodning o'zi javob aytib hammani lol qoldirdi.

Ilm ahlining shohi sarvari bo'lgan Mehinbonu uning bilimdonligini ko'rib taxtidan tushdi, Farhoddan taxtga chiqib o'tirishini iltimos qildi. Farhod rozi bo'lmagach, malika taxt oldiga ko'rпacha solishni buyurdi-da, unga Farhodni o'tqazib, yonidan o'zi joy egalladi.

Bu paytda pardaning orqasida o'tirgan Shirin barcha voqealarni kuzatib turardi. Ko'zidan tinmay yosh oqar, ba'zan hushidan ketib qolardi. Bularni boshqa odamlar ko'rmasdi. Lekin Mehinbonu jiyanining holatidan xabardor edi. Ko'nglida: «Shirin muhabbat o'tida kuyib, ado bo'lib boryapti. Agar bu yo'lда halok bo'lsa, men gunohkor bo'laman», – deb o'yla-

¹³ Hay'at – astronomiya ilmi.

¹⁴ Haqoyiq – Alloh haqidagi ilm.

¹⁵ Daqoyiq – o'tkir fikrlar.

¹⁶ Muammo – she'rda yashirilgan so'zni topish ilmi.

¹⁷ Ahsan – yaxshiroq.

di-da: «Shiringa aytinlar, u mezbonlik aylab, mehmonni xur-sand qilsin», – deb buyurdi.

Shirin parda orqasidan asta chiqib kelar ekan, xuddi qu-yosh balqigandek qasr yorishib ketdi. Farhodning ko‘zi unga tushgach, kuchli bir oh tortdi-da, behush bo‘lib yiqilishiga oz qoldi. Mehinbonu Shiringa o‘z yonidan joy ko‘rsatdi. Soqiy-lar ularga may tutishar ekan, Shirin ham ichib, Farhodga qil-gan ishlari uchun minnatdorchilik bildirdi-da, may olib kelish uchun o‘rnidan turdi.

Haligi o‘nta go‘zal qiz javohirlar solingen laganlarni qo‘llarida tutib uning yonida yurishardi. Shirin bu javohirlarni har tomonga sochib borardi. Keyin u Farhod oldiga kelib o‘tirdi-da, qo‘liga qadah tutib: «Men buni sening ishqingda ichaman», – dedi-da, simirdi, keyin idishni to‘ldirib yigitga tutdi, «Sen ham mening ishqimda bu qadahni ko‘targil», – dedi.

Farhod mayni qo‘liga olib, shunday sippordiki, piyola naqshlaridan nishona ham qolmadi. Qadahni qaytarib bergen Farhod o‘z sevgilisi tomonga sajda qilgandek yiqildi. Shirin uning boshini ko‘tarmoqchi bo‘lgan edi, o‘zi ham yiqildi. Ik-kalasining og‘ziga oyna tutishganida nafasdan darak yo‘q edi.

Farhod bilan Shirinning bu holatini ko‘rgan odamlar oh-u nola tortishib, ikkovini ikki tomonga olib ketishdi. Ikkita xo-nada joy tayyorlab, ularni yotqizib qo‘yishdi. Tong otguncha ikkovlari behush yotdilar. Saharda tong shamoli esgach, ular o‘zlariga kelishdi. Xijolatdan boshini quyi solgan Farhod yana tog‘ sari yo‘l oldi.

Mehinbonu ziyofatda ro‘y bergen hodisalardan tashvishga tushdi. Shirin ahvoldidan xavfsirayotgan malika uni ovutish uchun qanday chora ko‘rishni bilmasdi. O‘ylab-o‘ylab bir necha kunda Farhodni qasrga chaqirtirib, uning Shirin bilan uchrashuvini tashkil qilishni ma’qul ko‘rdi. Bunday paytlar-da Farhod o‘z sevgilisi qo‘lidan may ichar ekan, ikkovi ham behush bo‘lib yiqilishar, o‘zlariga kelgach, yigit yana tog‘ sari yo‘l olardi, Shirin esa qalbida dard-u g‘am bilan iztirob chekib qolardi. Bu xil uchrashuvlar bir necha bor takrorlandi.

Xisrav elchisi Mehinbonu qabulida

Shunday kunlarning birida ularning boshiga bir tashvish tushdi. Arab va Ajam mulkinining Xisrav degan hukmdori

bo'lib, Madoyin shahri uning poytaxti edi. Uning xotini ham, o'g'li ham bor edi-yu, Xisrav Sheruya ismli bu farzandini taxtga munosib ko'rmasdi. U o'z taxtini yaxshi bir farzandga topshirishni istab, bu maqsadga yetishish uchun o'ziga munosib qizni qidirishga tushgan edi. O'z mamlakatida qancha qidirtirsa ham, ko'ngliga yoqadigan biron go'zal topilmadi.

Bu paytda Shirinning ovozasi, uning husni va odobi haqidagi gaplar Xisravga ham yetib borgan edi. Bu sohibjamol qizga tosh kesuvchi bir yigit shaydo bo'lib, uning ishqisi yo'lida ajoyib ishlar qilganidan ham xabardor edi.

Shirinning ishqisi Xisravni ham mast qildi-yu, Arman mamlakatiga odamlar yuborib, bu qiz haqida bor haqiqatni bilib kelishni topshirdi. Bu odamlar qaytib kelishgach, Shirinning tengsiz chiroyi, xulq-u odobi haqida shohga gapirib berishdi. Bularni eshitgan Xisrav tezlik bilan Arman yurti sari yo'l olishga ahd qildi. Lekin mamlakatni qoldirib ketishdan xavotirlanib Buzurg Ummid degan dono vaziri bilan maslahatlashdi.

Vazir unga borishdan avval Mehinbonuga xat yo'llashni, bu xatga javob kelgach, qilinadigan ishlar haqida o'ylashib ko'rishni maslahat berdi. Buzurg Ummidning bu so'zlarini ma'qul ko'rgan Xisrav donishmand bir kishini topib, xatni uning qo'liga topshirdi-da, Mehinbonu huzuriga yubordi.

Xisrav yo'llagan elchi Arman mulkiga yetib borgach, Mehinbonuga Kisro mamlakatidan vakil kelganini xabar qilishdi. Uning sifatlarini eshitgan malika mehmonxonaga tushirishni buyurdi, keyin o'zining bir qancha dono mulozimlarini chaqirib, ularga elchining qanday maqsad bilan kelganligini aniqlash vazifasini yukladi.

Mehinbonu yuborgan a'yonlar elchining maqsadini bilib, malikaga xabar qildilar. Shunda Mehinbonu: «Ertaga uni huzurimga olib kelinglar, u bilan suhbatlashay, muddaosi ma'lum bo'ldi, endi javobimni aytishim zarur», – dedi.

Mehinbonu o'ylab o'yiga yetolmasdi. Xisrav taklifiga rozi bo'lay desa, yodiga Farhod tushib, ko'ngli g'amga to'lar, rad javobini beray desa, bunga sabab topolmas, Shirinni zo'r lab Xisravga uzatsa, u rozi bo'larmidi, rozilik bergenida ham, buning natijasi nima bilan tugarkin degan fikr bilan bor gapni jiyaniga aytdi. Shirin o'zini yerga tashlab faryod ko'tardi:

*Boshimg'a tiyg'i g'am sursang ne bo'lg'ay,
Bu so'z deguncha o'ltursang ne bo'lg'ay.
...Manga Farhod ishqisi tuhmati bas
Ki, chehram ko'rmayin ul zor-u bekas,
...Tog' ichra sel yanglig' oqizib yosh,
Urub tosh uzra ham dam seldek bosh.
...Yuzumdin diydayi giryoni mahrum,
Visolimdan balokash joni mahrum.
...Manga na yor-u, na oshiq havasdur,
Agar men odam o'lsam, ushbu basdur.
Agar Bonu iloji bo'lsa qilsin,
O'zimni o'ltururmen, yo'qsa, bilsun.*

Bu so'zlarni eshitgan Mehinbonuning ko'zlarini yoshga to'ldi, qanday chora ko'rishni o'ylab qo'ydi-da, «G'am yema, ko'nglingni xush tut. Men elchiga uzr aytib jo'natib yuboram», – dedi.

Malika va'dasiga muvofiq elchini qabul qildi, undan yo'l qiyinchiliklarini so'radi, Xisravga duolar aytdi, keyin uning sharafiga bazm uyuhtirdi, ketishida ko'pdan ko'p sovg'alar berdi-da, «Shohga mening duolarimni yetkazgil», – deb tayinladi. Elchi o'zi turgan joy tomon yo'lga tushgach, Mehinbonu bosh vazirni chaqirdi-da, «Elchingning oldiga borib aytitingki, u Xisravga mening mana bu so'zlarimni yetkazsin: «Sening tilaklarining biz uchun sharaflidir. Lekin bizning bir uzrimiz bor: sen tilagan oy yuzli go'zalning bir aybi bor, u ham bo'lsa turmushga chiqishni istamasligidir. U yigitlarga o'xshab ot choptirib yurishni, ov qilishni yoqtiradi. Sening uylanmoqchi ekanligingni ayta oluvchi kishi bu mamlakatda topilmaydi, chunki bu so'zni eshitsa, u o'z jonidan ham kechishi mumkin. Bunday sabab bo'lмаганда, shu kunga-cha turmushga chiqmay yurarmidi? Ana shu aybimizdan shohni ogoh qildik. Endi nimaga hukm qilish shohning o'ziga havola», – dedi.

Mehinbonuning bu so'zlarini eshitgan bosh vazir hamma gapni elchiga ayttdi. Elchi nima deyishni bilmay, o'z vataniiga jo'nab ketdi-da, Xisrav oldiga borib, malikaning so'zlarini unga yetkazdi.

Xisravning Arman diyoriga yurishi

Mehinbonuning javobini tinglagan Xisrav uning uzriga ishonmay darg'azab bo'ldi. Keyin boshqa bir o'jarroq elchini Arman yurtiga yo'llagan edi, u ham shu javobni keltirdi. Shu tarzda shoh yana bir necha elchini Mehinbonu oldiga jo'natgan bo'lsa ham, hech qaysisi yaxshi xabar bilan qaytmadi. G'azabga to'lib-toshgan Xisrav bu gaplarning barchasi bahona ekanini ta'kidlab:

*Agar umr o'lsa ul ayyoralarg'a,
Demay ayyorakim, makkoralarg'a
Sitamdin yetkuray andoq sazoye,
Solay kishvarlari ichra baloye
Ki, qayda bor esa bir hiyla payvand,
Qiyomatga dekin bo'lg'ay anga pand, -*

deb xitob qildi-da, askarlarni to'plab Arman diyoriga qarab yo'lga tushdi.

Xisrav Frman yurtiga yo'l olar ekan, lashkarining son-sa-nog'i yo'q edi. Ularning otlari tuyog'idan ko'tarilayotgan chang-to'zon osmon yuzini to'sib qo'ygandi. Bir necha kun yo'lda yurilgach Xisrav qo'shini Arman yurtiga yetib keldi.

Bu xabarni darhol Mehinbonuga yetkazdilar. Malika bu so'zni xotirjamlik bilan tingladi. Xisravning bu o'lka-ga hujum qilishi ehtimolligini oldindan ko'ra olgan malika shaharni mudofaa qilish choralarini ko'rishga ulgurgandi. Qal'aning baland devorlari mustahkamlangan bo'lib, har qaysi kungura yonida bahromsifat bir jangchi turardi. Ancha vaqtga yetadigan oziq-ovqat, kiyim-kechak hozirlab qo'yilgan edi.

Mehinbonu bilan Shirin Farhodni voqeadan xabardor etib, undan qo'rg'onga kirishini iltimos qilishdi. Farhod ularning so'zlarini yerda qoldirmay qo'rg'onga kirdi-yu, qal'a tashqarisidagi bir katta tosh ustida joylashib, jang bo'ladigan bo'lsa, Xisrav askarlari boshiga tosh yog'dirishga tayyor turardi.

Xisrav o'z qo'shini bilan kelib qo'rg'onidan yarim mil naraida joylashdi. Arman diyorini tomosha qilish uchun atrofiga ming otliqni olib yo'lga otlandi. U shahar devorlariga nazar

tashlab borar ekan, tosh ustida turgan Farhodga ko'zi tushdi-yu, ko'ksiga xanjar urilgandek bo'ldi.

Sarkardalarga qarab: «Bu odamni ko'rib ko'nglim no-shod bo'ldi. Surishtirib bilinglar-chi, ishi dillarni hazin qilish bo'lgan bu inson kim ekan?» – deb buyurdi. Bir sarkarda otini u tomon surib, Xisrav nomidan Farhodning ismini so'radi. Farhod ichiga ishq o'ti tushgach otidan ham mahrum bo'lgani, asl ismi esa Farhod ekanini aytdi.

Bu so'zni eshitgan Xisrav hushini yo'qotishiga oz qoldi. Chunki u bu nomni ko'p eshitgan edi. Shuning uchun: «U mening raqibim, binobarin, undan qutulishim kerak», – deb o'yladi-da, besh-o'n jangchini yuborib uni o'z oldiga olib keliшgaga buyurdi.

Farhod o'zi turgan manzilga yaqinlashayotgan dushman askarlarini ko'rib ularga qarab xitob qildi: «Ey baxtiyor shoh! Agar Xisrav bo'lsang ham, Xisrav bo'lmasang ham bu so'zlarimni eshitib ol. Meni o'z oldingga olib borishlarini istab o'n-o'n besh pahlavoningni jo'natting. Maqsading meni o'ldirmoq bo'lsa, bundan menga ziyon ham, senga foyda ham yo'q. Shu odamlarning qoni sening bo'yningga tushadi, chunki sipohlarining o'z qo'ling bilan o'ldirding. So'zlarimga ishonmasang, Yaratganning qudratini tomosha qil: bosh kiyiming cho'qqisi ni uchirib yuboradigan mana bu toshni mening salomim deb qabul qilgin».

Farhod shoh turgan tomonga qarab yana bir toshni otdi-da, «Bu esa bayrog'ing uchidagi shaklni uchirgusidur», – deb xitob qildi. U otgan ikki tosh shohning dubulg'asi uchini va bayrog'i uchidagi shaklni uchirib yubordi.

Shundan so'ng Farhod so'zini yana davom ettirdi: «Ey shoh yoki sarkarda, ishq ahlining mahoratini sen ham, sipohlarining ham ko'rди. Endi ularni orqaga qaytar, bo'lmasa, bari o'lib ketadi. Men, es-hushini yo'qotgan majnun, qoyadan tosh olib sen tomon otsam, boshingni uchirib yuborishi aniq. Boshingdan kechganimni g'animat bilib yo'lingga qayt. Men, ishqdan alam tortayotgan odam, senga nima qilsam ham uzrli bo'lamani. Agar Arman tog'ida turib qasos olishga otlansam, uning har bir toshi bir boshga aylanadi...

Sen xalq mulkini talab, taxt-u tojini tortib olish uchun bu tomon kelibsан. Mamlakatini barbod aylab nozanini ko'nglini xafa qilding. Eshitishimcha, ishqdan lof ham urayotgan

emishsan. Dard-u ishq rasmi shunday bo'ladimi? Vafo-yu mehr sharti shunday bo'ladimi? Birovning ishqida zor bo'lishmi bu? Uning g'amida beqaror bo'lishmi bu?!»

Bu so'zlarni eshitgan Xisrav ko'ngliga iztirob tushib, nima deb javob qilishni bilmay qoldi. Askarlari oldida ham, qal'adan qarab turgan odamlar oldida ham xijolat bo'lganicha sayridan ko'zlagan maqsadiga erisholmay, qo'shini turgan manzilga qaytdi.

Xisrav diqqat bo'lib o'z qarorgohiga qaytgach Buzurg Ummidni huzuriga chaqirib, undan maslahat so'radi. Vazir uning ko'nglini xursand qilib shunday dedi: «Es-hushidan judo bo'lgan bu yigitning so'zlaridan tashvish chekishning keragi yo'q. Bir odamimiz Bonu saroyiga borib, bu so'zlarni aytib bersa, balki, u o'ylanib qolib, niyatlarimiz amalga oshishi ham ajab emas. Bu qo'rg'on nihoyatda mustahkam bo'lib, oziq-ovqat ham mo'l-ko'l to'plangan ko'rindi. Uni bosib olish qiyin bo'lsa ham, o'ylab ish qilsak, muddaomizga erishamiz. Axir afsungarlar rost-u yolg'on so'zlarni aytib, afsun bilan ilonni inidan chiqaradi-ku!»

Buzurg Ummidning bu so'zlarini ma'qul ko'rgan Xisrav bir so'zga chechan odamni topib Mehinbonu saroyiga jo'natdi. U kishi qo'rg'on ichiga kirib, saroya bordi-da, malikaga shunday so'zlarni aytdi: «Shohimiz bu yerga farzand bo'lish niyati-da kelganlarini aytib yubordilar. Sizlar ul go'zalning turmush qurishdan bosh tortayotganini ta'kidlayapsizlar, lekin bir telba, so'zlaridan aqlga zahmat yetadigan yigit o'zini oshiq deb bilib, u qizni mahbuba hisoblar ekan, bundan barcha el xabardor emish. Shunda ham parivash uning oldiga borib, mehribonlik ko'rsatib turar ekan. Ko'rini turibdiki, u turmush qurishni istamayapti degan so'zlarining yolg'on, bu xil bahonani biz kechirdik! Chunki har bir odam xato qilishi mumkin. Biz yurtingizga mehmon bo'lib kelgan edik, siz mezbonlikni ado qilib, o'rtamizdagi xafagarchiliklarni bartaraf etsak, ayni muddao bo'lur edi».

Mehmon so'zini tugatgach, Mehinbonu shunday javob qildi: «Xisrav Farhodni ko'rinishidan odamzodga o'xshamaydi debdi. Shuni bilinglarki, bizdek odamlar uning maqtovini yuz yil davomida aytsak-da, fazilatlarining mingdan birini ham ta'riflay olmaymiz. Shohingiz uni gado debdi, u shahzoda, sharafda undan-u bizdan ziyoda. Dunyoda u bilmagan ilm yo'q. Shirinka shaydo bo'lsa ham, uni ikki yo'ch martagina

ko'rgan, xolos. Har safar ko'rganida hushidan ketib yiqiladi, o'ziga kelgach dasht-u tog'lar sari yo'l oladi. Shirinning maqsadi ham u yigitni ko'rib turishdir. Shohing Farhodning jamolini jirkanch debdi, borib qara, Xisrav rost yoki yolg'on gapirganini o'z ko'zing bilan ko'rasan. Uning yuzi gulzoridan gullar terishing aniq».

Bu so'zlarни eshitgan vakil Xisrav oldiga borib, barchasini gapirib berdi. Darg'azab bo'lgan Xisrav o'z qo'shinlariga shaharni bosib olish haqida buyruq berdi. Sipohlar qo'rg'onni qamal qilib, unga hujumni boshlashdi. Shahar aholisi qo'rg'onni himoya qilishga kirishdi. Sipohlar kechasi-yu kunduzi hushyorlik bilan jangga hozir turishar, tunlari mash'alalar bilan qal'ani yoritishardi.

Xisravning makkorligi

Farhod turgan tomonga dushman qo'shnlari yaqin kelolmas, ming qari yerdan bu yog'iga o'tolmas, pahlavon yigit otayotgan toshlar tegib halok bo'lishdan qo'rqiishardi. Pashshaga ham ozor yetkazishni istamaydigan Farhod o'z jonini asrash uchun yov askarlarini qo'rqiitardi, chunki bu jonda sevimli yor vafosi bo'lgani uchun uni dushmanga fido qilishni istamas edi.

Xisrav esa qanday bo'lmasin uni yo'qotish chorasini izlardi. Undan qutulsa, qal'ani qo'lga kiritish oson bo'lishini bilar-di. Buzurg Ummid bilan maslahatlashib, makkor afsungarni topishdi-da, «Agar devona yigitni yo'qotish chorasini topa ol-sang hisobsiz oltinga ega bo'lsan», – deyishdi. Afsungar: «Uni makr bilan shunday aldayki, hushidan judo bo'lib, o'likdek yiqilsin. Lekin uni bu yerga qanday olib kelish chorasini topa olmayapman», – dedi. Xisrav: «Sen uni behush qilsang, yuzta sovut kiygan sipoh yashiringan joyidan chiqib, uni bu tomon olib kelishadi», – dedi.

Xisravning bu so'zlarini eshitgan makkor afsungar o'zini es-hushini yo'qotgan odam qiyofasiga kiritib, yashnab turgan xushbo'y gullardan uzib oldi-da, uning barglari orasiga behush qiladigan dori sepib, Farhod manzili tomon yo'l oldi. Devonalardek qadam tashlab, oshiqlardek faryod qilib kelayotgan bu odamning ovozini eshitgan Farhod uning yoydekkilgan qomatini ko'rib hushidan ayrilishiga oz qoldi.

Ko'nglini iztirob o'rtab, unga: «Ey dard bilan o'rtangan oshiq, bu yerlarda nima qilib yuribsan, qaysi parivashni ko'rib bunday devona bo'lding? Men falakdan zulm ko'rgan edim, sen nega fig'on chekyapsan?» – dedi. Hiylagar uning ishongani ni ko'rib: «Ey ishq elining podshohi, men falon joydanman, bir go'zalning ishqini meni devona qilgan edi. Sevgilimni goh yiroqdan, gohida oshkora ko'rib turardim. Xisrav qo'shini shaharni qamal qilgach, men qal'adan tashqarida qolib ketdim. Shaharga kirmoqchi bo'lib darvozaga yaqinlashsam, boshimga o'q bilan tosh yog'dirishmoqda. Bu xil qiyinchiliklardan o'lar holatga yetdim. Bir dardkashim ham yo'q edi, seni eshitib, ahvolimni so'zlab berish uchun qoshingga keldim», – dedi.

Uning so'zlarini eshitgan Farhod oh tortib ko'zlaridan seldek yosh to'kdi-da, tani zaiflashib yiqildi. Hiylagar uning holini ko'rib, dori sepilgan gulni dimog'iga tutdi. Keyin qich-qirib, ishorat bilan sipohlarni chaqirdi.

Bu paytda bir tosh ustida yotgan Shopur yomon tush ko'rib, seskanib uyg'ongach Farhod tomonga qarab do'stining behush yotganini, shaytonga o'xshagan bir kimsa sipohlarni chaqirayotganini, ular har tarafdan Farhodga yaqinlashayotganlarini ko'rdi va fursat boy berilganligini sezib Farhodning holiga ko'z yosh to'ka boshladi.

Tepalikda turgan Shopur pastda haligi hiylagarni ko'rib qolib qoyadan bir toshni ko'chirib oldi-da, u bilan makkoring boshiga urib o'ldirdi. Sipohlar Farhodni ko'targancha Xisrav qarorgohi tomon yo'l olishdi. Bu hodisadan xabar topgan qo'rg'on ahli g'am-alamga mubtalo bo'ldi, ammo Shirin eshitsa, shubhasiz, o'zini o'ladiradi degan xayol bilan unga bildirishmadi.

Zanjirband Farhodning Xisrav bilan savol-javobi

Sipohlar Farhodni ko'tarib Xisrav dargohiga olib kelishgach, shoh o'zida yo'q xursand bo'lib, raqibining qo'l-oyoqlarini zanjirband qilishga buyurdi. So'ng tabibni chaqirib Farhodni hushiga keltirishni topshirdi.

Hushiga kelgan Farhod o'zining jinnilar kabi kishanband qilinganini ko'rni. Shohona yasatilgan xonadagi taxt ustida bir shoh o'tirar, boshidagi toj yarqirab turardi. Atrofda sipohlar tilishgan, shoh unga taajjub bilan boqardi.

Farhod o‘rnidan turib, shu yerda hozir bo‘lgan kishilarga qarab boshini egdi-da, so‘ng yerga o‘tirib, ko‘zlarini quyi soldi. Xisrav uning jamoli-yu odobini ko‘rib jazolashni ham unutdi-da, unga qarab so‘z ochdi, Farhod uning savollariga javob qay-tara boshladi.

Dedi: Qaydinsen, ey majnuni gumroh¹⁸?
Dedi: Majnun vatandin qayda ogoh?
Dedi: Nedur sanga olamda pesha¹⁹?
Dedi: Ishq ichra majnunliq hamesha.
Dedikim: Ishq o‘tidin de fasona²⁰!
Dedi: Kuymay kishi topmas nishona.
Dedi: Qay chog‘din o‘ldung ishq aro mast?
Dedi: Ruh ermas erdi tanga payvast.
Dedi: Bu ishdin inkor qilg‘il,
Dedi: Bu so‘zdin istig‘for²¹ qilg‘il!

Bu so‘zlarni eshitgan Xisrav uning oshiqligini sinamoqchi bo‘lib yangi-yangi savollarni berar, Farhod munosib javob bilan shohni hayratga solardi:

Dedi: Ishq ahlining nedur hayoti?
Dedi: Vasl ichra jonon iltifoti²².
Dedikim: Dilbarining de sifotin,
Dedi: Til g‘ayratidin²³ tutmon otin.
Dedikim: Ishqiga ko‘nglung o‘rundur?
Dedi: Ko‘nglumda jondek yoshurindur.
Dedi: Ko‘nglung fido qilsa jafosi?
Dedi: Jonimni ham aylay fidosi.
Dedi: Bu ishq tarki yaxshiroqdur?
Dedi: Bu sheva²⁴ oshiqdin yiroqdir.

¹⁸ Gumroh – yo‘ldan adashgan.

¹⁹ Pesha – hunar, kasb.

²⁰ Fasona – hikoya.

²¹ Istig‘for – tavba.

²² Iltifot – mehribonlik.

²³ G‘ayrat – rashk, qizg‘anish.

²⁴ Sheva – odat.

Farhodning berayotgan javoblari Xisravni lol qoldirarkan, raqibining donoligini ko'rib toqat qilolmagan shoh do'q-po'pis-a qilishga o'tdi:

Dedi: Ol ganj-u, qo'y mehrin nihoniy!

Dedi: Tufroqqa bermon kimyon.

Dedikim: Shohga bo'lma shirkatandesh²⁵,

Dedi: Ishq ichra tengdur shoh-u darvesh!

Dedi: Ishq ichra qatling hukm etgum!

Dedi: Ishqida maqsudimg'a yetgum.

Farhod shohning har qanday qiyin savollariga osongina javob qaytarar ekan, Xisravning ichiga o't tushgandek bo'ldi. «Mendek shohga boshdan oyog'igacha zanjirband turgan bu devona dag'allik bilan javob qilyapti. Unga shunday bir jazo berayki, sultonlar oldida bunday so'zlashga jur'at qilolmaydigan bo'lsin!» – dedi-da, qal'a oldida bir dor tikishni, qadoqli qo'llarini mahkam bog'lab dorga osishni, keyin odamlari ga unga o'q yog'dirishni, xalqqa ibrat bo'lsin uchun o'ligi bir necha kun davomida osig'liq turishini, so'ng esa jasadini o't bilan kuydirish va kulini ko'kka sovurishni buyurdi.

Uning bu so'zlaridan xursand bo'lib ketgan Farhod kulimsirab shunday javob qildi: «Ey darg'azab shoh! Dushmanim dan o'ch olyapman deb o'ylamay qo'ya qol. Sen buyurgan bu jazolar mening tilagim edi. Yorim ishqida o'lishni istardim, bugun Tangri shu orzumga yetkazdi. Sen g'azablanganing sari men shodlanyapman. O'limga buyurganingdan xursandman, chunki jonim azoblardan qutuladi. Meni o'qqa tutish haqidagi farmoning ham asl muddaom edi, chunki bu jazo meni hijron alamlaridan ozod qiladi. Meni kuydirib, kulimni ko'kka sovurishga amr etding. Sen firoq o'tida kuyib kul bo'limgansan. Men esam hajr do'zaxidan xalos bo'laman, lekin shunisi qiziqki, shoh ishq o'tida kuyib, iztirob chekib yurgan bir bechora ning muhabbat haqidagi gaplarni xalqdan eshitib, unga raqib bo'lmoqchi.

Yorni ko'r may turib o'ziga sodiq oshiq nomini berib, dahshatli qo'shin to'plab kelib, uning mulkini talon-toroj aylab, qancha odamni o'ldirgan bu hukmdor o'z raqibi bilan

²⁵ Shirkatandesh – o'zini teng qo'ymoq.

yuzma-yuz jang qilishga jur'at qilolmasdan hiyla bilan zanjir-band etib, darg'azab bo'lgan holda uni savolga tutib, oshiqning bergan javoblariga chidamay, jazolashga buyruq beryapti. Shumi adolat, shumi shijoat? Agar hushyorligimda Xisrav menga ro'para kelsa edi, sipohlari hozirgisidan yuz marta ko'p bo'lsa ham, ularga yigitlikni ko'rsatib, barchasining umr ipini uzgan bo'lardim. Shunda g'azabkor shoh ichidagi o'tlar so'nib, shijoat ilmini o'rgangan bo'lardi. Shoh men tomon sipohlar yo'l-laganida ularning qonidan kechdim, Xisrav boshini ham omon qoldirdim. Endi u mening boshimga qasd qilyapti.

Lekin Xitoy sari esgan shamol ahvolimdan otamga xabar yetkazsa, o'g'lining azoblab o'ldirilgani, o'tda kuydirilganidan ogoh bo'lsa, qo'shin bilan kelib, Madoyin shahrida tirik odamni qoldirmay, uning tuprog'ini Chin mamlakatiga tashitishi va Xisrav mulkidan asar ham qoldirmasligi muqarrar. Unda men begunoh bo'lib, Xisrav gunohkor bo'lishi va barcha vayronalliklarning sababchisi sifatida jazolanishi shubhasizdir.

Men har qancha azob cheksam ham bu so'zlarni aytmagan bo'lardim. Lekin Xisrav Parvezning nodonligi ana shunday vayronagarchiliklarga olib kelishi mumkinligini o'ylab gapiryapman. Odamlar bu so'zlarim uchun meni qo'rqaqlig qilyapti deb o'ylamasinlar. So'zimni qisqa qildim, bu jahondan yorim yodi bilan ketyapman», – dedi-da, qo'rg'on tomonga bo-qib yer o'pdi va u yerda turgan odamlar joniga o't soldi. Keyin Xisravning sipohlariga qarab: «Ana endi osasizmi, chopasizmi, bilganingizni qilavering», – deb xitob ayladi.

Shundan keyin Farhodni dor ostiga sudradilar. U yerda o't va o'tin tayyorlab qo'yilgan edi. Bu xabarni eshitgan qo'rg'on ahli faryod chekar, lekin bo'layotgan voqealarni Mehinbonu bilan Shirindan sir tutardi. Farhodning dor ostida bo'yniga arqon solingan holda turishini ko'rgan qo'rg'on ahlining dili vayron bo'lib, o'lar holatga yetishgan edi.

Dushman tomonida esa Xisravning sipohlari yigitning donoligi, o'lim oldida beparvo turishini ko'rib uning begunoh ekanligi, jazoga loyiq emasligini bilishardi.

Xisrav o'z ishidan afsuslanayotgan bo'lsa ham, buyrug'ini bekor qilishga nomusi yo'l bermasdi.

Salosil qo‘rg‘onidagi asirlik

Barcha voqealarni kuzatib turgan Buzurg Ummid shohni xilvat bir joyga chaqirib: «Uni o‘ldirishimizga asos yo‘q. Es-hushidan ayrilgan odamni zindonda ushslash to‘g‘riroq bo‘ladi. Farhodning gunohi ozroqqa o‘xshaydi, devonaga o‘xshab ko‘rinsa ham, so‘zlar haqiqatga yaqinroq. Yaxshisi, baland tog‘lar orasidan bir joy topib o‘sha yerga qamasak, ikki-uch oy zindonda yotsa, ikki-uch yuz sipoh uni nazorat qilib tursa ma‘qul bo‘ladi. Rost so‘zlay boshlasa, tirik yursa ham uning ziyyoni tegmaydi. Yolg‘on so‘zlayotganini sezsak istagan ishimizni qila olishimiz mumkin», – dedi.

Bu so‘zlar Xisravga ham ma‘qul tushdi. Tog‘lar ichida Salosil degan mustahkam bir qo‘rg‘onni topishib, Farhodni o‘sha qal‘a tomon jo‘natishdi-da, besh yuz sipohga uni ko‘z qorasi-day saqlashni buyurishdi.

Qo‘riqchilar Farhodni Salosil qo‘rg‘oniga olib borib, zindonga qamashdi. Uni qattiq nazorat ostida saqlashar, hatto qochib ketmasligi uchun yo‘liga olmos aralash qum to‘shab qo‘yishgandi. Xisrav Farhodni qochirib yuborganlarning kallasini chopib tashlash yoki qo‘rg‘on tepasidan uloqtirib yuborishga buyruq bergen edi. Qo‘riqchilar bundan qo‘rqib doim hushyor turishardi. Lekin yigit chekayotgan oh-u faryodlarni eshitisharkan, unga maftun bo‘lib qolgandilar.

Suqrot o‘rgatgan ismlar ichida bir ism bo‘lib, u o‘qilsa, kishanlar qayerga borsa ham xalal berolmay qolardi, yo‘lida har qanday mustahkam darvoza uchrasa ham ochilmay qolmasdi. Shu ismni tilga olgan Farhodning bandlari yechilib, darvozalar ochilib, har kechasi qal‘a va uning atrofida tog‘-u dashtlarni aylanib kelardi. Soqchilar uyg‘onmay turib o‘z joyiga qaytgan Farhod kishanlarni yana taqib olardi. Chunki bu sirlar oshkor bo‘lsa, soqchilar Xisrav tomonidan turli jazolarga giriftor etilishidan qo‘rqardi u.

Lekin sipohlar bu sirdan allaqachon ogoh bo‘lishgandi. Farhodning sayrdan qaytgach o‘zini yana bandga solayotganidan xabar topgan soqchilar bunday ishni qilmay, bema-lol sayr etishiga ruxsat berishdi. Sevgilisidan ayrilib iztirob chekayotgan Farhod tog‘-u dashtlarni kezar, yirtqich va xo-naki hayvonlar uning atrofini o‘rab olishar, qushlar boshiga soya solishar, barcha hayvonlar-u qushlar bilan so‘zlashib

dardini bayon etardi. Ular ham oshiq yigit ahvolini ko'rib faryod chekishardi.

Tong asta-sekin yorishib borarkan, Farhod subhga murojaat qilib: «Sen ham menga o'xshaysan, yuzingda ko'z yoshlarin namoyon, iching ham menga o'xshab o'rtanadi.

*Chu sohib dardsen dardimg'a rahm et,
Tarahhum²⁶ aylabon faryodima yet.
Saharkim gulshan ichra gul ochilg'ay,
Gul uzra turrayi²⁷ sunbul sochilg'ay.
Chu gul termakka ul sarvi gulandom
Qo'yar gulshanda gulruxlар bila gom²⁸.
Sovug' ohimni bilgurtub dampingdin,
Ko'zum yoshini anglat shabnamingdin», –*

dedi. Quyosh ko'tarilib kelarkan, uning o'ziga o'xhashi, yuzlarining o'zidek sarg'aygani, o'zidek devona bo'lib tog'larda kezayotgani haqida so'zlab iltijo qilardi:

*Chu o'tsang mahvashimning maskanidin,
Tushub iqbol yanglig' ravzanidin.
Tariyqi mehribonlig'ni fan ayla,
Qoshida kuymakimni ravshan ayla.*

Kun yoyilib ketgach, tog'-u dashtda kezib, hijron alamiga chiday olmay g'am-anduh chekar, devonalardek ko'z yoshini to'karkan, fig'onidan tog'larni ham bezovta qilardi.

Farhod ayriliq o'tida iztirob chekib, olam ko'zlariga qorong'i ko'rinar, kunduzlari beorom bo'lib tog'-u dashtlarda kezib faryod chekardi. Shom tushgach, sabr-u toqati qolmay, osmonga boqqanicha: «Ey zolim falak! Jafo-yu zulming shunchalik ham behisob bo'ladimi? Hijron alamida qiyaganingdan ko'ra o'ldirib qo'ya qolsang bo'lmaydimi? Mening boshimga qora kunlarni solib, o'limga ham zor qilding. Yoki necha ming yil sayr qilib endi charchab qoldingmi? Yo mening baxtimga o'xshab uyqudamisan? U oy yuzli go'zal hijronidagi holimga rahming kelsin», – deb nola qilardi.

²⁶ Tarahhum – shafqat, rahm qilish.

²⁷ Turra – jingalak soch.

²⁸ Gom – qadam.

Ko'kda oy paydo bo'lgach, Farhod unga ta'zim qilib, yerni o'pib:

*Dedi: «Ey tiyra shomim ravshan etgan,
O'lar holatda faryodimga yetgan,
Ne bo'lg'ay rahm etib jonimni olsang,
Ul oyning ko'yil tufrog'ig'a solsang.
Bo'lurdektur adam sori xiromim,
Agar yetkursang oxir dam salomim», -*

deb yolborardi.

Osmonda birin-ketin Atorud, Zuhra, Mushtariy kabi sayyoralar paydo bo'lar ekan, ularning har biriga boqib yurak dardlarini izhor etar, madad so'rab iltijo qilardi. Ishi kotiblikdan iborat bo'lgan Atorudga boqib: «Ey do'stlar ahvolini falak varaqlariga bituvchi, mening ko'zlarim yoshini siyoh qilib, og'ir ahvolimni xatda birma-bir bayon etgin-da, quyoshimdan nur kasb etishing chog'ida uni ko'rар ekansan, o'sha maktubimni oldiga qo'ygin», – deb iltimos qildi.

Zuhroga nazar tashlab: «Ey shodlik kuychisi, sening ovozing-u jonbaxsh kuylaring olamga mashhur. Bir zamon sozan-dalik torini uzgin-da, mening o'limim haqida motam kuyini chal, oy yuzli go'zalim bazmida ishtirok etadigan bo'lsang mening halokatim haqidagi bu marsiyani ham qo'shib kuylagin», – dedi.

Keyin oltinchi osmonda turgan Mushtariyga, saodat yulduziga, termilib nola qildi:

*«Ki ey burji sharaf masnadnishini²⁹,
Saodat taxti tojining amini³⁰,
Duoye qilki, Haq bersun murodim,
Bu mehnat shomidin bo'lsun kushodim.
Boshimdin hajr shomi dudi ketsun,
Ko'zumga vasl subhi nuri yetsun».*

Yulduzlar charaqlay boshlagach, Farhod ularga ko'z tikib: «Sizlar mening ko'z yoshlarimdan nishonasizlar. Ashkim

²⁹ Masnadnishin – taxtda o'tiruvchi.

³⁰ Amin – saqlovchi, posbon.

durlari kabi yo'lga tushing. Hazin ko'nglim yuz ming pora bo'ldi, har bir porasi g'am-alam gulining bargidan bir belgidir. Har biringiz ularni yig'ib oling-da, yorim ko'chasiga yetkazing», – deb murojaat qildi.

Farhod sahargacha shu tarzda dard-u g'am chekib, fig'on qilishlardan quvvati ketdi-da, hushini yo'qotib, o'likdek yer-ga cho'zildi. Uning mazkur holatiga osmon ko'k kiyib, falak yulduzlar duridan ko'z yosh to'kar, asta ko'tarilib kelayotgan quyosh ham oshiq yigit dardiga malham bo'lishga ojiz edi.

Farhod kishanlardan qutulib istagan tomonga borish im-koniyatiga ega bo'lsa ham, nogahon Xisrav eshitib soqchilarni jazolamasin degan fikr bilan o'z manzilidan ko'p uzoq ketmas-di. Lekin bu ishlarning bari shoh qulog'iga borib yetgandi. Darg'azab bo'lgan Xisrav soqchilarni qattiq jazoladi. Keyin Farhodning o'sha yerda ekanligi, o'z manzilidan yiroqqa ket-mayotganini bildi-da: «O'zimni bilmaslikka olib, bu voqealar-ni eshitmagandek yurishim ma'qulga o'xshaydi», – degan qa-rorga keldi. Farhodni kishanda ko'rgach esa yanada xursand bo'ldi.

Shirinning maktubi

Shoh makkorlik bilan Farhodni qo'lga olgan paytda Shopur shaharga kirgan edi. U o'z do'stining ahvolini o'ylab nola-yu faryod qilar, ko'kragiga urib yig'lardi. Farhodning hiyla bilan behush holda bandi qilingani, shoh savollariga oshiq yigitning qanday javob qaytargani, Xisrav gunohsiz raqibini qatl etmoq-chi bo'lgani, bunga parvo qilmagan Farhodning, aslida, Xito-yu Chin eli shahzodasi ekani xalq orasida keng tarqalib ketgan edi.

Shahar aholisi Xisravdan g'azablanib, Farhodga maftun bo'lgandi. Bu voqealar haqida, oshiq yigitning donoligi-yu ja-sorati to'g'risida shoirlar ko'plab g'azallar yozishar, xonanda-lar ashulular kuylashardi.

Bo'lib o'tgan barcha hodisalar haqida Mehinbonu ham eshitgan bo'lib, qanday chora topishni bilmay yig'lagani yig'lagan edi. Bu so'zlardan Shirin xabar topsa shubhasiz o'zini o'ldiradi deb tashvish chekardi. Lekin Shirin yorining dush-man qo'liga tushganini sezgan bo'lib, goh o'zida, goh behush edi. Parda orqasida o'tirib cheksiz azob chekar, dardini birov-ga sezdirmaslikka harakat qilardi.

Bir kuni u toza havodan bahra olish uchun qasr tomiga chiqdi. Atrofga boqib, bog'dagi gullarni tomosha qilib turar ekan, qulog'iga hazin bir ashula eshitildi. Dardli qo'shiq so'zlariga diqqat qilar ekan, har bir bayt Farhod haqida, Xisravning yigit boshiga solgan behad zulmi to'g'risida ekanini anglatdi-da, bag'riga o'tkir bir xanjar qadalgandek bo'lib, kuchli bir oh tortdi-yu, boshini yerga urib qonga bo'yaldi, gulg'un yoqasini choc qilib, sochlarini yoyib, faryod chekib hushini yo'qotib yerga yiqildi.

Uning boshiga yetib kelgan Mehinbonu tinmay yig'lab turar ekan, Shopur ham kelib malika oldida yer o'pdi va shunday dedi: «Malikam, yovuz Xisrav bechora Farhodni hiyla bilan band etganida uni behush aylagan makkorni tosh bilan urib o'liddim-u, keyin do'stim oldiga borishni ham, sizning huzuringizga kelishni ham bilolmay, yig'lab, iztirob chekib yurdim, bir vayronada behush yiqilgancha ancha kun yotdim.

O'zimga kelgach qo'rg'ondan tashqari chiqib, Xisrav lashkari orasida bekinib yurib, ularning so'zlariga quloq tutdim. Ular Farhod haqida faqat yaxshi so'zlarni aytishardi. Shuni ham eshtidimki, Farhod o'zi zindonband etilgan, qadimgi bir qo'rg'onda sog'-omon ekan. Xisravning soqchilarga: «Agar bu mahbus o'zi turgan yeridan uzoq ketsa, hammangni o'ldiraman», – degan po'pisasini eshitgan Farhod soqchilarga ozor etmasin deb o'sha tog'dan uzoqqa ketolmay yurar ekan.

Bu so'zlardan xabar topgach u tomonga bormay, sizlar tomon yo'l oldim. Chunki el orasidagi gaplardan sizlarning ahvolingizni bilar edim. Shuning uchun ikkovingizni xursand qilishga shoshildim. Sizlarni ko'rib, keyin do'stim yoniga bormoqchiman. Yo so'zlarimni to'xtatib, hoziroq u tomonga jo'naymi?»

Bu so'zlarni eshitgan Mehinbonu: «Sen aytgan so'zlar jarohatli ko'nglimga malham bo'ldi. Seni topolmay juda noshod edik. Farhodning sog'-omonligini eshitib juda sevindik. U yotgan qo'rg'on tomon boradigan bo'lsang, bizning aytmoqchi bo'lgan so'zlarimiz ko'p, Allohga shukrlar bo'lsinki, seni ko'rib Farhodni ko'rgandek bo'ldik», – dedi, Shirinning ahvoli, uning hozirgina behush yiqilganini aytib berdi.

Shirinning dimog'iga turli xushbo'y isli tutatqilarni tutib hushiga keltirishdi. Ko'zini ochib Shopurni ko'rghan Shirin yana o'z Farhodini yodga olib, faryod qildi:

*Ki «Ey Shopur, qaydin bo‘yla yetting,
 Kelibsan fard³¹, hamrohingni netting?
 Hamul kim mehr ko‘sin³² urmish edim,
 Borur chog‘da senga topshurmish edim.
 Rafiq-u yorlig‘ mundoq bo‘lurmu,
 Amonatdorliq³³ mundoq bo‘lurmu?
 Manga o‘z g‘oyibimdan bir nishon ayt,
 Desangkim, hajrdan o‘lmay, ravon ayt».*

Shundan keyin Shopur Mehinbonuga aytganlarini bir-ma-bir takrorladi-da, «Farhodning oldiga ketyapman, bundan sizni xabardor qilay, agar maktub yozib bersa, uni do‘stimga yetkazay degan maqsad bilan bu yerga kelgan edim», – deb qo‘sib qo‘ydi.

Shirin darhol o‘rnidan turib xoli bir joyda o‘z sevgilisiga xat yozishga kirishdi. Shopur u maktubni olib, Farhodni izlab topish uchun jo‘nadi.

Shopur odamlardan eshitgan yashirin yo‘llardan yurib sahar paytida do‘sti qoshiga yetib bordi. Farhod behush holda yotar, atrofini bir to‘da vahshiy hayvonlar-u qushlar o‘rab olgandi. Buni ko‘rgan Shopur do‘stining boshini qo‘yniga olib faryod chekdi. Uning ko‘z yoshlari Farhodning yuzlariga gulobdek yog‘ilgach, u ko‘zini ochib o‘ziga keldi. Ikkala do‘st bir-birlarini quchoqlab rosa yig‘lashdi. Bu holatni kuzatib turgan tog‘-u vodiy ham ko‘z yoshlarini to‘ka boshladi.

Keyin Shopur qo‘ynidan maktubni chiqarib, do‘stining qo‘liga tutdi. Uni ochgan Farhod madori ketib Shirin maktubini o‘qiy boshladi. Shirin maktubida uning Farhodga bo‘lgan ehtirosli muhabbat, cheksiz sadoqati, chekayotgan alam-u iztiroblari, orzu-yu tilaklari otashin misralarga jo qilingan edi.

*Nedur ahvoling, ey zori g‘aribim,
 Visolim davlatidin benasibim?
 Chekardin g‘am tog‘in holing nechukdur,
 Bu yukdin jismi chun holing nechukdur?*

³¹ Fard – yakka.

³² Ko‘s – nog‘ora.

³³ Amonatdorliq – topshirilgan narsani omon saqlash.

*Qatig‘ g‘urbat aro holing ne erkin,
Achiq furqatda ahvoling ne erkin?
Firoq ichra nechukdur jismi zoring,
Ne yanglig‘ to‘lg‘onur o‘t ichra toring? –*

kabi vafo to‘la so‘zlar bilan boshlangandi u. «Yashayotgan joying tog‘mi yo sahromikan, to‘saging toshdanmikan? Yurgan yo‘llaringda kiyiklar-u qulonlar hamrohlik qilarmikan? Yirtqich hayvonlar xizmatkorlaring-u qushlar qanoti sening soyaboning emish. Sen Sulaymon payg‘ambar obro‘sini topib-san, men esa Bilqisdek³⁴ yoring bo‘lolmasam ham, kanizing bo‘lmoqqa tayyorman.

*Ne bo‘lg‘ay erdi charxi zulmpesha³⁵,
Meni sendin judo qilmay hamesha,
Xiroming chog‘i yo‘ldosh bo‘lsam erdi.
Sukuning vaqtি qo‘ldosh bo‘lsam erdi.
Quyosh yanglig‘ bo‘lub kunduz qarining³⁶,
Bo‘lub tun soya yanglig‘ hamnishining³⁷,
Tikan kirsa kafingga kiynasidin³⁸,
Chiqarsam erdi kirpik ignasidin,
Ko‘rub xor-u xas o‘rningda nihoniy,
Sochim birla supursam erdi oni», –*

deb iltijo qilardi vafodor Shirin.

«Zolim falak bizni bir-birimizdan ayirdi, ko‘ksimizni har qancha pora qilsak ham, biron chora topishning iloji yo‘q. Sen balolar kishaniga mutbalo bo‘lib, cheksiz azob chekyapsan, lekin qo‘lingda qattiq toshlarning mum kabi erigani ma‘lum. Mendan ayrilganingga alam tortayotgan bo‘lsang ham, sen erkaksan, pahlavonsan, hijron qiynganida oh chekib, ko‘nglingni bo‘shatishing mumkin. Jismingni mashaqqat o‘ti qiyNASA, ko‘z yoshlaringni to‘kib taskin topa olasan.

³⁴ Bilqis – Sulaymon payg‘ambarning sevimli rafiqasi.

³⁵ Zulmpesha – zolimlikni odat qilgan.

³⁶ Qarin – yaqin do‘st.

³⁷ Hamnishin – hamsuhbat.

³⁸ Kiyna – dushmanlik.

Lekin men, zor-u zaifa qiz, ayriliq tig‘idan jonim yuz pora bo‘lib, hajr o‘tidan ko‘nglum o‘rtanib, jismim kulga aylanayotgan esa-da, bu dardlarimni aytishga biron do‘sit topolmayapman. Dushman mening mamlakatimni bosib olib, lashkarlarimni qirib tashlayapti. Arman diyorining shohi ham, faqiri ham dushmanlar asiriga aylandi.

Bularga mening ishqim sabab bo‘lgani aniq. Shuning uchun xalqning qarg‘ishiga qoldim. El oldida ham, Mehinbonu oldida ham uyatliman. Lekin bu azoblarim yana yuz marta ko‘proq bo‘lsa ham, ba’zi-ba’zida seni ko‘rib tursam bunchalik g‘am chekmasdim.

*Hayotim vaslinga ummid ilandur,
Umid ul rahmati jovid³⁹ ilandur.
Agar hajringda yuz yil g‘ussakashmen⁴⁰,
Agar vasling umidi bo‘lsa, xushmen.
Chu bo‘lsang holima ogoh-u a’lam⁴¹,
Javobin ham yubor, vallohu a’lam⁴²».*

Maktubni o‘qib chiqqan Farhod goh o‘zini unutib fig‘on chekar, turib olib u yoqdan bu yoqqa sabrsizlik bilan yurar, gohida hushidan ketib qolardi.

Farhodning maktubi

Oxiri Farhod Shirinning maktubiga javob yozishga ahd qildi, lekin qog‘oz, qalami yo‘q edi. Shopur buni oldindan o‘ylab qog‘oz, siyoh va qalamni o‘zi bilan ola kelgandi. Farhod o‘zini qo‘lga olib xatni yozib tugatdi-da, do‘sriga topshirdi.

Shopur shahar tomon yo‘l olgach, Farhod yana dard o‘ti ichida qoldi. Shopur qo‘rg‘onga yetib bordi va maktubni Shirininga topshirdi. U esa xatni o‘qishga kirishdi. Bu oddiy maktub emas, balki g‘am dostoni edi. Farhod o‘z maktubini Allah madhi bilan boshlagan bo‘lib, yurak so‘zlarini telbalik holatida yozayotganini ta‘kidlaganidan so‘ng Shirininga:

³⁹ Jovid – abadiy.

⁴⁰ G‘ussakash – g‘am chekuvchi.

⁴¹ A’lam – bilag‘on.

⁴² Vallohu a’lam – Allah bilguvchi idir.

*Nigoro, mahvasho, iffar panoho,
Jahon mahvashlarig'a podshoho!
Sanga haddim yo'q, o'lmoq nukta pardoz,
Tilarmen itlaringg'a aytmoq roz.
Nedur ko'yung aro itlarga holat,
Farog'at birladurlar yo malohat.
Kecha ul ko'y aro qilg'onda faryod
Qilurlarmi bu yitgan itni ham yod? -*

so'zлari bilan murojaat qilib: «O'sha itlar yig'ilgan chog'larda meni yo'qlasharmikan, suv ichganlarida mening ko'z yoshlarimni eslasharmikan, o'sha ostonaga bosh qo'yanlarida menga ham joy qoldirisharmikan, menga qazodan yetgan azoblar ni bilib, holimga aza tutib tunlari ulisharmikan, bo'yinlarini bog'lashganida mening bo'ynimda yuzta kishan borligini biliшarmikan? Ularning ichida menga o'xshagan behol, qo'tir bir it ham bor bo'lib, men kabi joni o'rtansa ham, sening yuzingni ko'rishga ko'zлari to'rt bo'lib turardi. U bilan men senga vafodorlikda tortishardik. O'sha it menga doim mehribonlik ko'rsatar, ko'zim qonini ko'rganida uning ham qoni oqar, bir do'st kabi men bilan yaqin edi. Uning ahvoli qandaykin, ostonangda panoh topganida meni ko'z oldiga keltirarmikan?

Maktubingda har biri durdonaga teng yaxshi so'zlarni yozibsang, ularning har biriga jonim sadqa bo'lsin. «Mening ham g'am-u dardim ko'p», – degan gapingni o'qib jonim kuyib ketgandek bo'ldi. Menga o'xshagan yuz minglab oshiq o'lganida ham muborak xotiringga g'am yetmasin. «Sen notavon bo'lsang ham pahlavonsan, tog' bo'lsa ham teshang oldida past, sher bo'lsa ham panjangdan halok bo'ladi», – debsan. Unday zo'r shavkat-u quvvatim qolmagan. Hozir chumolidek ojizman. Ishq hatto ajdarhoni ham chumolidek qilib qo'yar ekan.

«Taxt-u tojim, mamlakat-u lashkarim dushman qo'liga tushdi, Mehinbonu bilan men qo'rg'onda qamalib, azob chekmoadamiz», – deb yozibsang. Bu gaplaringning barchasi rost. Lekin boshga kelgan qazoga rozi bo'lishdan boshqa chora yo'q. Mamlakating, sipohlaring, xalqing boshiga tushgan balolar dan xabardorman. «Bu azoblarga sen sazovor eding-u, falak ularga zulm qildi», – desang, bu ojiz jonimni fido aylashga tayyorman.

Mening ham erkin diyorim, iqtidorli xalqim bor edi. Otam necha-necha iqlimga xoqon edi. Boshimda toj, oyog'im ostida taxt bor edi. Xitoy bilan Chindagi o'n ikki ming shahar hukmim ostida bo'lib, shunga yarasha sipohlar-u boyliklarga ega-lik qilardim.

Boshimga ishq mojarosi tushib, diyorimdan ayrılib, bu yerlarda devona bo'lib yuribman. Otam bilan onam, necha ming shahar xalqi mening ahvolimdan iztirob chekmoqda. Bu ishlar uchun kimga ta'na qilay? Taqdirga tan berishdan o'zga qanday chora bor? Bu nomani hushimdan ozgan holda yozdim. Shuning uchun nima yozganimni ham bilolmadim. Men, devona, o'zimdan ogoh emasman: xato so'zlar degan bo'lsam, kechirgin, chunki majnunlarning xatosini hamma ham kechiradi».

Shirin ushbu maktubni iztirob chekib o'qir ekan, qalbi tirlalar, Farhodining tirik ekanidan shodlanib yerga bosh qo'yari, chekayotgan azoblarini anglab, nola qilib, ko'z yoshlarni to'kardi. Xat mazmunini Mehinbonuga so'zlab bergenida malika ham g'amga to'ldi.

Keyin Shopurga o'z ehtiromini bildirib, izzat-ikrom ko'r-satisfishi. Undan Farhodning ahvolini birma-bir so'rар ekanlar, ko'z yoshlarni to'xtata olishmasdi.

Xisravning navbatdagi hiylasi

Shopur ikki sevishgan qalb sohiblarining maktublarini shu tarzda bir-birlariga yetkazib yurar ekan, Xisrav bundan xabar-dor bo'lib qoldi. Farhod bilan Shirinning o'zaro kelishib, biron yoqqa qochib ketishlari mumkinligini, ularni qidirib topish-ganida ham bu pahlavon yigitni qo'lga olish oson bo'lmasligini o'ylagan shoh o'ziga otilgan toshni esladi.

Farhodning har bir qadamini kuzatib yurish foydasizligiga ko'zi yetgan Xisrav shahardan Salosil qo'rg'oniga qadar bo'lgan yashirin yo'llarga josuslarni qo'yib, har bir yo'lovchini tekshirib, kimdan bir maktub topilsa, tezlik bilan o'z huzuriga olib kelishni buyurdi.

Ikki-uch kun o'tib Shirinning maktubini olib kelayotgan Shopurni qo'lga olib Xisrav dargohiga keltirdilar. Xatni o'qigan shoh muhabbat dostoni bilan tanishgandek, boshidan qora tutun chiqib ketayotgandek bo'ldi. Har bir so'z vafo ni-

shoni bo'lib, cheksiz mehr-u muhabbat, ahd-u paymonlar ifodasidan darak berardi.

Maktubda Xisrav nomi ham tilga olingen bo'lib, uning Arman mulkini vayron qilgani, xalqqa ko'pdan ko'p jafolar yet-kazgani aytilib, goh zolim, goh qon to'kuvchi – xunrez kabi nomlar bilan atalgandi. Shuningdek, uning oshiqlik da'vosini qilib lof urayotgani haqida Shirin shunday yozgandi:

*Chu ul maqsud bilmish ishqdin kom⁴³,
Mening vaslim xayolidur anga xom.
Erur bu ishda sa'yu ehtimomi⁴⁴,
Tamomi harza-u⁴⁵ zoye tamomi.
Mening jismimda to jondin ramaqdur⁴⁶,
Ishim qo'rg'onda o'zni asramoqdur.
Qazo qilsa meni oning asiri,
O'lumdin chun kishining yo'q guziri⁴⁷.
Tanimni aylabon xanjar bila chok,
Ani qilmay visolimdin tarabnok⁴⁸.*

Bu so'zlardan xabardor bo'lgan Xisravning joniga o't tushib, titray boshladи. Shirinning barcha yozganlari to'g'riligiga tan bersa ham, sultanat obro'si, o'zining havoyi nafsi ustun qo'ygan shoh Shopurni zanjirband qilib zindonga tashlashga buyurdi-da, huzuriga Buzurg Ummidni chaqirib, bor gapni unga so'zlab berdi va: «Bu ishlardan g'am-alam chekib, ko'nglim qonga to'ldi. Biron chora topib dardimni aritmasang, halok bo'lishim muqarrar. Bu holda el mening ustimdan kula boshlaydi, ularni jazolasam ham alamimdan chiqolmayman. Farhodning begunohligini ham bilaman, shuning uchun uni o'ldirishni to'g'ri deb o'ylamayman. Menga bu ishda bir yo'lni ko'rsatmasang bo'lmaydi», – deb iltijo qildi.

Ikkovlari bu xususda fikrlashib, ba'zida tortishib, oxiri shunday qarorga kelishdi: odam o'ldirishni o'zi uchun savob

⁴³ Kom – maqsad; bahra olish.

⁴⁴ Sa'yu ehtimomi – barakat qilish.

⁴⁵ Harza – befoya.

⁴⁶ Ramaq – oxirgi nafas.

⁴⁷ Guziri – chorasi, iloji.

⁴⁸ Tarabnok – xursand.

deb biladigan bir qotilni topishadi-da, unga Farhodning oldiga borib: «Xisrav Arman shahrini bosib oldi, maqsadlari ro'yobga chiqib, hozir Shirin bilan davr surishyapti. Mehinbonu jiyani-ni shohga nikohlab berdi. Sevganining sendan Xisravni afzal ko'rgan ekan, endi oshiqligingdan nima foyda? Yaxshisi, uni tark etib, o'z yurtingga ketganining afzal», – deb aytishni buyurishadi. Bu so'zlarni eshitgach Farhod boshini olib bir tomonga yo'l olsa, tashvishlardan qutulishadi. Shirin bilan Mehinbonu Farhodning ketganini bilishsa, undan umidlari uzilib, aytganimizga ko'nishlari aniq. Agar Shirin yoridan ko'nglini uzolmasa, yana boshqa bir tadbir o'ylab topilar.

Ushbu chorani o'ylashgach, bir hiylakor kampirni topib kelishdi. U qaddi ikki bukilgan bir makkora bo'lib, ko'p hiylakorlik qilganidan yuzini ajin bosgan, umrida biron marta rost gapirmagan, afsun-u hiyla bilan toshni ham yumshatib mumga aylantiradigan, bir so'z bilan xonadonlarni vayron qiladigan, istasa yuzta Buqrotni gum qilishga qodir, zulm tig'ini urib Farhodga o'xshagan pahlavonlarning ham boshiga yeta oladigan berahm bir badbaxt edi.

Unga bor gapni yashirinchha bayon etdilar, hadsiz-hisob-siz mukofotni va'da qilib, Farhod tomon jo'natdilar. «Farhod bo'ladimi, po'lat tog' bo'ladimi, bir afsun bilan yo'q qilaman», – deb Xisravni ishontirgan bu makkora bir necha kun mobaynida dasht-u vodiylardan o'tib Farhodning manzilgohi bo'lgan tog' oldiga yetib bordi. Uni ko'rgan Farhod darrov o'rnidan turib salom berdi-da, bu tomonlarga kelishdan maqsadi nima ekanini so'radi.

Kampir: «Men el-u yurtimdan voz kechgan zaif, xastajon bir odamman. O'n-o'n besh yildan beri bir xilvat joyda yashab, toat-ibodat bilan mashg'ul edim. Jahondagi biron kishi bilan ishim yo'q, Tangridan o'zga bir kishim ham yo'q edi. Arman mulkida tinchlik-omonlik bo'lganidek, mening holim ham xotirjam edi. Parvez otliq bir shoh kelib, elning tinchligini buzzdi, sen bu haqda eshitgan bo'lsang kerak. Elning ahvoli ham, mening hayotim ham o'zgarib ketdi. U yerda toat-ibodat qilish qiyin bo'lib qoldi. Shunda kechiktirmay eldan yiroqroq bir yerda yashay, umrim ham oz qoldi, o'lsam o'sha makondagi g'or menga go'r bo'ladi deb o'ylab bu tomonga yo'l oldim. Tog'da kezib yurib shu manzilni yoqtirib qoldim. O'zim tog' ichida tirik bo'lsam ham, umrdan qo'lim-

ni yuvib qo'yanman. Odamzod vafosiz, uni eslashdan foyda yo'q», – dedi.

Bu so'zlarni eshitgan Farhod xursand bo'lib, uning oldidagi tuproqni, keyin oyog'ini o'pdi-da, «Vafosizlik – jahon ahlining odati. Biron ish seni xafa qilgan ko'rindi. Arman diyoridagi ahvol tufayli ko'ngling g'ubor topdimi?» – deb so'radi. Makkora: «Ey o'g'lim, gaplaring rost, bu mamlakatdan omonlik ketib, o'rnini yomonlik egallagan. Mehinbonu bilan Xisrav yarashib, o'zaro yaqin bo'lib olishdi. Xisrav nikoh ishini oraga solgan edi, malika ham rozi bo'la qoldi. Katta to'y bo'lib, mamlakat-u taxt may seli ostida qoldi. Solih odamlar shaharni tark etib, har yoqda zor-u sargardon bo'lib yurishibdi, Shirin esa juda g'amgin bo'lib, faryod chekib o'zini o'lirdi. Ba'zilar zahar ichgandir deyishyapti. Uning Farhod degan bir dardmand sevgili-si bor ekan. O'sha yigitdan ayrilganiga chiday olmay, uning ishqini bilan bu olamdan ko'z yumibdi. O'lim oldida ham Farhod nomi uning tilida ekan», – dedi. Ushbu so'zlarni aytar ekan, og'zidan «oh», «vo darig» degan iboralar to'xtamay chiqardi.

Bu afsonani eshitgan Farhodning ko'ksiga yuz ming tig' urilgandek bo'ldi. Kampir nayrang ishlatib, oh-faryod qilar ekan:

G'ireve⁴⁹ tortibon Farhodi mazlum⁵⁰
Dedi: «Bas qilki, bo'ldi qissa ma'lum.
G'araz⁵¹ gar jon edi, olding ani, hoy,
O'luk tandin ne istarsen yana, hoy?
Ko'ngul qonini ichardin to'yg'il emdi,
Meni o'z mehnating'a⁵² qo'yg'il emdi», –

deb o'rnidan turdi-da, jahondan qo'l siltab, ko'z yoshidan sellar oqizib tog' ichiga yugurib ketdi.

Makkora kampirning hiylakorlik bilan aytilgan so'zlarini eshitib bag'ri pora bo'lgan Farhod tog' ichida faryod chekib borar ekan, holsizlanib yiqildi, turishga necha bor harakat qildiy-u, har safar yiqilaverdi. So'ng qattiq tosh ustida talpi-

⁴⁹ G'irev – hayqiriq, qichqiriq.

⁵⁰ Mazlum – zulm chekkan.

⁵¹ G'araz – maqsad.

⁵² Mehnat – masaqqat chekish.

nishga tushib, boshini toshlarga ura boshladı. Ajal ko'ksi-ni pora qilgan bu bechora yigitning ahvolini ko'rib turgan vodiy-u tog'lar zor yig'lardi. Jismidagi yaralar qip-qizil gullarni eslatar, atrofidagi gullar esa o'tlarga o'xshardi.

Farhodning vafoti

Farhod osmonga boqarkan: «Ey zarrin charx, boshimni yanch, u endi menga keraksiz; ey g'am tig'i, tilimni kes, endi so'zlashni istamayman. Ey g'am-alam toshi, oyog'imni sindir, ajal, ko'ksimni ilma-teshik qilib tashla, ey oh, yorim sari yo'lga tushgin-da, mening jonimni ham o'zingga hamroh qil!» – deb yolbordi.

Keyin sahroga boqib: «Sen mening oyog'im zarbidan ranj chekding, yoshim seli bilan bag'ringni yordim, yugurib gar-dingni chiqardim. Endi men bergen azoblardan qutulding, bergen alamlarim uchun kechirgin», – deya iltijo qildi.

Tog'ga qarab vasiyat qilar ekan: «Senga mendan ancha ozor yetdi, yuzingdan uyatlikman. Tesham va metinim bilan bag'ring-u jismingni yordim, yuzing ba'zan ko'z yoshimdan qizarib, ba'zan ohimdan boshing ustida tutunlar paydo bo'lди. Barcha ayblarimni afv etib, ketar chog'imda meni kechirgin», – deb fig'on chekdi.

Ko'zi metinga tushgach, o'zining dil izhorlarini bayon qilib: «Mendan senga ko'p sarzanishlar yetgan bo'lsa, sendan men ko'p parvarishlar topdim. Sening boshingni kuch bilan tosh-larga urardim. Sen bilan tesha ikkovingiz mendan ko'p alam-lar chekdingiz. Bugun azoblarimdan ozod bo'lasiz. Mening bor qilmishlarimni kechiringlar», – dedi.

Keyin o'z atrofida yovvoyi hayvonlar-u parrandalarni ko'rgach: «Sizning barchangiz mening hamdamim, suhbat-doshlarim edingiz, kecha-yu kunduz men bilan ulfatchilik qildingiz. Qaysi tomon yo'l olsam, menga hamroh bo'ldingiz, boshimga soya solib, mehringizni ayamadingiz. Fig'on chek-kan damlarimda menga hamdard bo'lib, birontangiz ham malomat toshini yog'dirmadingiz. Barchangizning oldingizda xijolatdaman, o'z uzrimni qay til bilan bayon etishni bilolmas-man», – deb nola chekdi. Hayvonlar-u parrandalar ovozlarini baland ko'tarishib motam tutayotganlarini bayon qilishardi.

Farhod umri tugab borayotganini sezgach otasi bilan ona-sini ko'z oldiga keltirib, qonli ko'z yoshlarini to'ka boshladı-da,

saboga xitob qildi: «Chin-u Xito mamlakatiga yetib borgin-da, yerini o'pgach otam qoshiga yo'l olib bunday degin:

*Kim ul ovorayi bexonumoning⁵³,
Bag'ir xunobidin bir qatra qoning
Yitib⁵⁴, olamda xirmon birla o'ldi,
Yuzungni ko'rmay armon birla o'ldi.
Budur komimki, Bahromi dilovar⁵⁵
Ki, bor erdi manga ul yor-u yovar,
Cheriklar⁵⁶ jam aylab bemadoro,
Buyon qilsa azimat oshkoro;
Qilichi to'yg'arib Xisravni jondin,
Tilasa begunoh qonimni ondin.*

So'ng onamning oldiga bor. Mening o'limimni eshitib oh-u faryod ursa, yuzlarini tirnab, sochlarini yulsa, mening shu so'zlarimni yetkaz: «Sen bir yaxshi farzandga orzumand eding, lekin meni dunyoga keltirib bir lahza ham xursandlik ko'rma-ding. Ulg'aygach o'z diyorimdan uzoqlarga ketib ovora-yu sarson bo'lganimda ayriliqdan behad o'rtanding. Agar sen dardim tufayli g'amzada bo'lsang, iztirob-u alam chekkumdur. Meni rozililingdan noumid qilib, jonimga do'zax o'tini ravo ko'rmagin».

Mulkoro qoshiga borib, mening boshimga tushgan barcha ofat-u balolar taqdirdan ekanini uqtir. Bahromga, avvalo, salomimni yetkazib, so'ng ushbu so'zlarimni ayt:

*«Ki ey jonio topib joningga payvand,
Ko'kaltosh-u ini, shogird-u farzand,
Gar istarsenki, tekkay yerga yonim,
Bo'lub xushnud sendin xasta jonio.
Bu yon azm aylamat jazm ayla filhol,
Cherik jam aylabon azm ayla filhol.
Bu ishdin rohati jonio ista,
Topibon qotilim, qonimni ista.*

⁵³ Bexonumon – darbadar.

⁵⁴ Yitib – yo'q bo'lib.

⁵⁵ Dilovar – pahlavon, bahodir.

⁵⁶ Cherik – qo'shin, lashkar.

*Aning birla kelur xaylimga bir-bir,
Hadisim daf'a-daf'a ayla taqrir».*

Saboga murojaat etayotgan Farhod Xo'tan mulkida o'z ishtirokida qurilgan to'rt qasr tomon yo'l olishni, jannat-makon bu manzillarni tomosha qilib, har biriga o'z salomini yetkazishni, Moniyni ko'rib, qasrlar devoriga solingan Yunonistondagi qahramonliklarini aks ettiruvchi suratlarning barchasini yuvib, o'chirib tashlashni iltimos qilishini so'radi. So'ngra Qoranni uchratgach toshlar ustiga ishlangan o'zi tasvirlangan naqshlar va yozilgan ismlarini metin bilan qirib tashlashni iltimos qilishini tayinladi.

Do'sti Shopurga so'nggi, vidolashuv so'zlarini yetkazishni so'rarkan, uning o'ziga hamisha sadoqatli hamdam bo'lganini ayтиб:

*Hamisha voqif o'l qabrim toshidin,
Ayog'ing chekma tufrog'im boshidin, -*

degan vasiyatini yetkazishini iltijo qildi. Farhod o'z dilidagi barcha so'zlarni ayтиб bo'lgach, joni og'ziga kelib, kalima kel-tirdi-da:

*Qilib jononi otin tilga ta'lim,
Tutub jonon otin jon etti taslim.*

Bu holatni ko'rgan olamga g'avg'o tushib, ishq o'z bo'yninga qora kigiz tashlab motam tutar, dard-u balo o'z yorlarini yo'qotishganidan o'rtanishardi. Yirtqich hayvonlar makkora kampirni pora-pora qilib, tish-u changallari bilan yirtib tashlashdi, bugina emas, o'z tanlarini ham tishlab fig'on chekishdi. Ularning bu xil motami vafosiz odamzoddan vafodor hayvonlar yaxshiroq ekanini tasdiqlab turardi.

Farhod vafot etgach, atrofini o'rab olgan vahshiy hayvonlar-u qushlarning ko'pi alam chekib o'zlarini o'ldirishdi, yana ko'plari bu dard-u g'aman kasal bo'lib qolishdi. Omon qolganlari uning azasini tutib fig'on qilishardi. Barchalari uning atrofidan nari ketmas, shu tufayli odamlarning yaqin kelishlariga imkon yo'q edi.

Farhod o'imasidan biroz ilgari o'sha yerlarda yashaydigan

bir kishi uni ko‘rish, xizmatini qilib ko‘nglini olish maqsadida shu makonga qadam qo‘ygandi. Farhodning ahvolini, uning tegrasidagi hayvonlarning iztirobini ko‘rgach uzoqdan turib bo‘lib o‘tgan voqeani kuzatdi-da, avvaliga yigitni qabrga qo‘yib, o‘sha yerda muvojir – mozorga qarab turuvchi bo‘lib qolishni o‘yladi, lekin sher-u yo‘lbarslar changalidan qo‘rqib bu hodisani tezlik bilan shaharga yetkazishga qaror qildi-da, qo‘rg‘on sari yo‘l oldi.

Xisravning Shirinka sovchi qo‘yishi

Farhodning o‘limi to‘g‘risidagi mudhish xabarni eshitgan shahar xalqi zor-zor yig‘lar ekan, Xisrav ham, Shirin ham buni eshitdi. Shoh o‘z raqibidan qutulgani uchun shod bo‘lsa ham, taqdirning undan o‘ch olishini o‘ylab g‘am chekardi.

Keyin: «Bo‘lar ish bo‘ldi, endi sustkashlik qilish yaramaydi», – degan qarorga kelib Mehinbonu qoshiga sovchilarini jo‘natdi. Ular malikaga Xisravni ko‘klarga ko‘tarib maqtadilar va nikohga rozilik berishini so‘radilar.

Mehinbonu saroyidagi a’yonlar ham Farhod vafotidan so‘ng dushmanlikni davom ettirishdan ko‘ra Xisravning aytganlariga ko‘nish ma’qulligini ta’kidlashdi. Mazlum Farhod o‘limidan xabar topib unga onalardek aza ochgan Mehinbonu Shirin ahvolini o‘ylardi. Jiyaning necha bor zahar ichmoqchi bo‘lgani, uning atrofidagi odamlar bilib qolib bunga imkon berishmagani, o‘zini kuydirmoqchi bo‘lganida ham odamlar bunga yo‘l qo‘yishmagani, malika qo‘ygan mulozimlar-u kanizaklar doim hushyor turib Shirin hayotini asrayotganlari unga ayon edi.

Bu payt qo‘rg‘ondagi bor oziq-ovqat tugab, xalq Mehinbonudan norozi bo‘la boshlagan, mamlakatning ulug‘ kishilarini malikaga elning sillasi qurib, toqati toq bo‘layotganini, hatto shahar darvozalarini dushman qo‘sishlariga ochib berishga ham tayyor ekanini aytishgandi. Bu gaplardan so‘ng Mehinbonu Shirin oldiga keldi-da, unga xalq ichidagi mojarolarni so‘zlab berdi.

*Dedi Shirinki: «Ey quti hayotim,
Degumdur, garchi monedur uyotim.*

*Manga juft ul, ulusning fardi erdi,
Ne ko'nglum quti, oning dardi erdi.
Chu kechti juftdin ul toqi ofoq,
Nechuk men juft ko'zlay, ul borib toq?
Vafo ahli ishi mundoq bo'lurmu,
Vafo aylar kishi mundoq bo'lurmu?
Menga chun yo'q tiriklikning falohi,
Siz aylang ulcha bo'lg'ay el salohi.*

Shirinning ruxsatini olgan malika Xisrav elchilariga nikoh uchun roziligini aytdi, lekin qamal paytidagi qiyinchiliklar, hozirgi issiq kunlar tufayli Shirinning sog'lig'i yaxshi emasligini, shuning uchun biron bahavo joyda dam olib, o'ziga kelishi lozimligini ham ta'kidladi.

Shundan keyin darvozalar ochilib, Xisrav qo'shini shahar ichiga kirdi. Qamal paytida qiynalib ketgan aholi qafasdan qu-tulgan qushdek shodlandi.

Xisrav buyrug'i bilan go'zal bir koshona barpo etilib, u yerda shoh bilan malika suhbat qurishdi. Shirin ahvoldidan so'z ochilgach, Xisrav: «Bu o'lkaning bahavo va go'zal joylarini sizlar yaxshi bilasizlar, biron maqbul manzilni tanlanglar. Shirin o'sha yerda orom olib, sog'ligini tuzatsin», – degan taklifni aytdi.

Mehinbonu Xisravga Arman diyorining shimol tomonida bir tog' bo'lib, u yerda Shirin istagiga ko'ra qasr va bog' qurilganini eslatdi-da, shoh farmon bersa, Shirin o'sha yerda dam olib sog'ayishi maqbulligini izhor qildi. Buni eshitgan Xisravning ko'ngli noshod bo'ldi, chunki u ushbu qasr-u bog' Farhodning mehnati bilan bunyod etilganidan xabardor edi. Shuning uchun Mehinbonu taklifiga zo'rg'a rozi bo'ldi. Malikaning buyrug'i bilan Shirinni o'sha ajoyib qasr tomon olib ketdilar.

Padarkush Sheruya Shiringa erishish dardida

Shirin o'z qal'asidan chiqib tog'dagi qasr sari yo'l olar ekan, Xisrav sipohlarining barchasi uni tomosha qilishga chiqqandilar. Ularning orasida Xisravning o'g'li – shahzoda Sheruya ham bo'lib, u otasini uncha yoqtirmas, Xisrav o'z o'g'lining

ko'ngliga qaramaganidek, o'g'ilga ham shohning fe'l-atvori ma'qul emasdi.

Boshqalar qatori u ham Shirin borayotgan gulgun kajavaga mahliyo bo'lib boqar ekan, birdan ko'tarilgan shamol pardani ko'tarib yubordi-yu, parivash qizning olamni o'rtovchi husn-u jamoliga ko'zi tushgan Sheruyaning ichiga ishq olovi tush-di-da, oromidan ayrilib uyqusini yo'qotdi, iztirobi kun sayin kuchayib, o'zi o'lar holatga yetdi.

Qanday tadbir bilan Shirin visoliga yetishishi mumkinligini o'ylagan shahzoda otasini o'ldirish bilan bu orzusiga erishishga bel bog'ladi. Shunday xayollar bilan o'ziga yaqin kishilarga yashirinchha va'dalar berib, Xisravning qarindosh-u amaldorlarini ham o'ziga qaratib oldi. Xisravning haddan oshgan zulmidan bezor bo'lgan saroy ahli Sheruyaga qasamyod qilishib, Xisravni zindonga tashladilar. Ko'p o'tmay Sheruyaning buyrug'iga ko'ra zolim shoh qatl etildi.

Taxtga chiqib boshiga toj kiygan Sheruya bo'lib o'tgan voqeani Mehinbonuga so'zlab berib, Shiringa o'zi uylanmoqchi ekanini izhor qildi. Malika uning sog'ligi yomonligini aytib, sog'ayganida o'zi bilganicha ish qilishi mumkinligini ta'kidladi. Johil Sheruya Shiringa maktub yo'lladi. Unda shunday deb yozilgan edi:

*«Ki bir ko'rma bila husnungni, ey hur,
Ul o'tdin ko'nglum andoq bo'ldi mahrur.
Menga andoqli ul o't soldi partav,
Ne Farhod ul sifat kuydi, ne Xisrav.
Dalil istar esang, da'vo suribmen
Ki, ishqingda otamni o'lturubmen.
Vafo qilmoq bila komim ravo qil,
Visoling va'dasi aylab vafo qil.
Ibo qilmoqliging ham gar bilurmen,
Yaqin bil, ne qila olsam qilurmen!»*

Sheruyaning bu dag'al so'zlaridan g'amga to'lgan Shirin: «Uni ko'rishdan menga o'lim yaxshiroqdir», – deb fikr qilar ekan, shoh so'zlarini o'ziga yetkazgan saroy a'yoniga: «So'zlarining barchasi ma'qul. Shohga mening duom bilan iltimosimni yetkazgin. Duodan so'ng mana bu so'zlarimni unga bayon qil:

«Qazodan kelgan har bir ishga rozi bo'lmay ilojimiz yo'q. Xisravni o'ldirish qazo hukmi bo'lsa, sen nima ham qila olarding. Tangri bergen aql bilan ish tutganda, sening so'zlaringga e'tiroz bildirish xato bo'lur edi.

Sen meni sevib qolganing kabi, menga ham Farhodning ishqisi tushgandi. Otangning adolatsizligi bilan vafot etgan Farhod barcha ishq ahlining yo'lboshchisi edi. U mening ishqimda jonini qurban qildi.

Undan ayrilib, o'zimni chala so'yilgan qushdek his qilyapman. Mening bedorligim uning g'amidandir. Ishqimda o'shandek olam yagonasi ko'z yumdi. Unga aza tutmasam, ko'nglim xotirjam bo'la oladimi? Shuning uchun shoh ruxsat berib, Shopur ozod etilsa, unga bir guruh odamlarni qo'shib jo'natib, Farhod jasadini shaharga olib kelishsa, men qora kiyib, aza tutsam-da, jonimdagи ishq balosidan qutulsam, jismimni uning azoblaridan, ko'nglimni firoqidan xoli aylaganimdan so'ng so'zini bajarishga tayyorman. Agar shoh bu ishga rozi bo'lmasa, mening o'ligimnigina topadi», – dedi.

Bu so'zlarni eshitgan Sheruya shod-u xurram bo'lib, darhol Shopurni ozod qilishni buyurdi va «Shirinning ko'ngli nimani istasa, shuni bajarsin», – deb farmoyish berdi.

Shirin huzuriga kelgan Shopur yerga bosh urib, ko'zidan qonli yoshlarini tinmay to'kar ekan, uni ko'rgan parizod Farhodni yodiga olib devonalardek faryod ko'tardi. Shu tarzda bir zamon motam tutishgach, Shirin Shopurga Sheruyaning so'zlarini va o'zi o'ylagan tadbir mazmunini aytib berdi. Keyin Shopurga ikki-uch yuz mulozimni qo'shib berdi-da, ularni Farhod yotgan tog' tomon yo'lladi.

Shopur bilan mulozimlar ko'zlangan manzilga yetib borishgach, halqa bo'lib Farhod jasadini o'rab turgan yovvoyi hayvonlar-u qushlarga ko'zları tushdi. Jasadni ipak matolarga o'rab, shohona hurmat ko'rsatib, Shirin yuradigan kajava ichiga solib yelkalarida ko'tarib yo'lga tushdilar. Bechora Shopur to'xtovsiz faryod urib, jismini yara qilib yig'lab kelardi. Farhod bilan fig'on chekib xayrlashayotgan hayvonlar-u qushlar yana u yotgan yer atrofiga to'planishdi.

Shirinning Farhod bilan vidolashuvi

Shopur va mulozimlar Farhodning jasadini olib kelib, Shirindan yashirincha qasr ichiga qo'yishdi. Kerakli barcha ishlarni bajarib bo'lishgach parivashga xabar qildilar.

Shirin o'z qasriga qanday mehmon kelganini eshitib guldek ochilib ketdi va mehmoniga mezbonlik qilishga shoshildi. Mehinbonuga: «Odamlarga aytинг: meni bir dam xoli qoldirishsin. Men yetisholmagan, g'amida jonimdan to'yan yorim Shirin o'libdi degan so'zni eshitib mening dardimda hayotdan ko'z yumibdi. Endi navbat menga yetdi. Vafosini jonimga yashirib, jonimni uning oyog'iga nisor qilaman», – dedi. Uzr so'rab uy ichiga kirdi va ichkaridan eshikni mahkamlab yopdi.

So'ngra kajava tomon yo'l oldi. Uning ichidagi mehmoni uxlayotganini ko'rdi. Boshiga quyosh kelganida ham uyg'on-mayotgan Farhodiga boqib, u bilan birga uplashni istagan Shirin uning yoniga yotib yuzini yuziga, ko'ksini ko'ksiga qo'yidda, ko'nglidan shu'lalik bir oh tortib uyquga, qiyomatga qadar uyg'onmaydigan uyquga ketdi.

Shirin uy ichiga kirib eshiklarni mahkam berkitib olganini ko'rgan Mehinbonu bilan saroy a'yonlari uni shomgacha intizorlik bilan kutissa ham u qaytib chiqmasdi. Sabrlari tugab, eshikni ochmoqchi bo'lishdi, ochilmagach, uni buzib ichkari kirishdi. Kajava pardasini ochib Farhod bilan Shirinning yuzini yuziga, ko'ksini ko'ksiga qo'yib yotishganini ko'rishdi.

Mehinbonu ularga nazar tashladi-yu, fig'oni olamni buzib jon taslim qildi. Chunki Shirin uning joni edi, uningsiz jonning keragi yo'q edi malikaga. Shu tufayli hayoti niholi sindi-yu, zamonaning ko'ngli ham undan tinchidi. Uch notavonning bunday o'limiga jonlarni fido qilsa arziydi.

Xotima

Eshitishimcha, o'sha oqshom bu yerda hozir bo'lgan qirq kishi bir xil tush ko'rishibdi. Tushlarida jannat ichidagi katta bir bog'da ulkan bir qasr bo'lib, uning ziynat-u bezaklari haddan tashqari chiroyli emish. Shu qasr to'rida nurdan bir taxt qurilgan bo'lib, unga ipak-u baxmal ko'rpachalar tashlab qo'yilgan mish. U taxtda Farhod bilan Shirin, ota-onalari va Mehinbonu o'tirishgan emish.

Har birining jamoli bu olamdagiga qaraganda ming bora go'zalroq emish. Jannat xazinasining sohibi aytar emishki, Farhod o'z qalbidan joy olgan pokiza ishq tufayli xon-u sultonligidan, diyor-u xonumonidan, so'ngra jahongina emas, jonidan ham kechib, o'tar chog'i shunday foni bo'ldiki, Haq uning ishqini boqiy ayladi, majoziy ishq haqiqiy ishq bilan almashdi. Baqo shahrida sultonlikka, haqiqat mamlakatida xonlikka yetishdi. Uning dardiga hamdard bo'lganlar – Shirin, ota-onasi, Mehinbonu – barchasining gunohlari kechirilib, jannat bog'iga sazovor bo'ldilar.

Tush ko'rganlar uning mazmunini olamga yoydilar. Farhodning oshiqlikda olamga mashhur bo'lgani haqidagi xabar Xitoy-u Chingacha yetib bordi.

Bu paytda o'g'li hajrini chekkan xoqon o'lib, taxtga uning ukasi chiqqan edi. Farhodning onasi ham vafot etgandi. Bahrom pahlavon lashkarboshi bo'lib yetishgan, jang qilishda Farhod dan kam emasdi.

U sayyohlardan so'rab, bo'lib o'tgan voqealardan xabar topdi-da, xoqon huzurida unga Farhod bilan yuz bergan hodisalarni ma'lum qilib: «Ruxsat bo'lsa, Chin-u Xitodan lashkar to'plab, Arman mulkiga borib, agar Farhodni topolsam unga madadkorlik qilsam, bo'lmasa, taqdir buyurganini ko'rsam», – deb iltimos qildi. Bahromdan xavfsirab yurgan xoqon ham: «Farhod o'libdi, bu ham yo'qolsin, qayerni istasa, o'sha yoqqa jo'nasin», – deb o'yladi-da, ijozat berdi.

Ruxsat bo'lganidan shodlangan Bahrom o'sha zahotiyoq qo'shin to'plab, Arman diyori sari yo'lga tushdi. Manzilga yetgach, Farhod haqida odamlardan surishtirishni boshladи. Xalq Farhod azasini tugatmay turib yana ikki kishiga motam tuti layotganini aytib berdi.

Bahrom bu voqealardan yaxshi xabardor bo'lgan odamni

so'ragan edi, huzuriga Shopur kirib keldi. Bahrom uning Farhodga yaqin do'st ekanini, uning dardiga taskin ber-ganini eshitgan edi. Ikkovlari bir-birlari bilan so'rashib, rosa yig'lashdi. Bahrom Farhod mozori ustiga qurilgan gumbazni ko'rib, ichiga kirdi-da, fig'oni osmonga yetdi. Bir kecha-kunduz o'sha yerda bo'lди. Tinmay ko'z yoshini to'kayotgan Bahrom:

*«Ko'zum chiqsin seni ko'rguncha mundoq,
Kesilsun til so'zung so'rguncha mundoq.
Nelar kelmish boshingg'a g'urbat ichra,
Ne g'urbatlar chekibsan shiddat ichra.
Ko'zung ochib, ko'targil boshing oxir
Ki, kelmish bir hazin qo'ldoshing oxir.
Bu ishning toqati mendin yiroqdur,
Muni ko'rguncha o'lsam yaxshiroqdur...»* –

deb nola qilardi. Taskin topgach, yer o'pib tashqariga chiq-di-da, Sheruyaga odam yo'llab: «Oldimga kelib, savollarimga javob bersin. Agar gunohsiz bo'lsa, unga yaxshilik qilay, begunohligidan shubhalanadigan bo'lsam nima qilishni o'ylab ko'ray», – dedi.

Sheruya bu gaplarni eshitgach Bahromning o'ch olishidan vahimaga tushib, tavba-tazarru qilishga tushdi va kelgan odamga: «Farhodning o'limida gunohim yo'qligiga sen ham guvohsan. Otamning qotillagini bilib, uni o'ldirganimni ham bilasan. Bularni Bahromga aytib bergen. Men uning qoshiga borishdan qo'rqaqman, lekin uning xizmatiga tayyorman. Uni menden qasos olish niyatidan qaytarsang, qiyomatgacha sendan minnatdor bo'laman», – dedi.

Sheruyaning bu so'zlarini eshitgan Shopur ham uning gunohsizligini, kelishga ojizligini gapirdi-da, «Sen aytgan barcha ishlarni bajarishga ahd-u paymon qilsin», – deb qo'shib qo'ydi. Shopurning fikrini eshitgan Bahrom uning kelishidan voz kechdi-da: «Xisrav bu xalqqa qancha ziyon yetkazgan bo'lsa, shuncha pulni to'lasin, manziliga qaytib borgach yana shuncha mablag' jo'natishga qasam ichsin», – deb buyurdi.

Sheruya bu gapdan xursand bo'lib, bor xazinasini xalqqa topshirdi, yana shuncha mol-u dunyo yuborishga ahd-u paymon qildi.

Keyin Bahrom Arman elini yig'ib: «Kim Xisravdan zayar ko'rgan bo'lsa o'z haqini olsin», – deb e'lon qildi. Bu so'zlar ni eshitgan shahar xalqi: «Bizning har birimiz Farhod uchun jonimizni fido qilishga ham tayyor edik. Elning xohishi bilan taqdirni o'zgartirib bo'lmas ekan, endi uni duo qilish bilan mashg'ulmiz», – deb javob qildi.

Bahrom hisobchilarga buyurib, bor pullarni xalqqa bo'lib berishni tayinladi. Keyin Mehinbonuning yaqin qarindoshlaridan birini taxtga munosib ko'rib, podshohlikka tayinladi. Uning adolatidan vayronalar obod bo'ldi. Xisrav xarob qilgan barcha imoratlar tiklandi.

So'ngra Bahrom Chindan kelgan sipohlarga ko'pdan ko'p boyliklar berib, o'z vatanlariga qaytishga ruxsat berdi-da, xoqon huzuriga borib: «Farhod bilan Bahrom bir-biri bilan topishishdi», – deb aytishni tayinladi. Sipohlarni kuzatgach Bahrom Shopur bilan birga Farhod qabriga muvojir bo'lib qolishdi.

MUNDARIJA

Muqaddima.....	3
Farhodning bolalik va yoshlik yillari	6
Shahzoda uchun to‘rt qasr	7
Tosh yo‘nish sirlarini o‘rganish	8
To‘rt qasrning qurib bitkazilishi.....	11
Yaltiroq ko‘zgu sirlari	12
Yunon mamlakatiga safar.....	15
Ajdaho bilan olishuv	18
Ahraman dev bilan jang.....	20
Iskandar tilsimini ochish yo‘lidagi keyingi qadam.....	21
Suqrot bilan suhbat	23
Farhodning ko‘zguda Shirinning aksini ko‘rishi	26
Xoqon va shahzodaning dengiz safari.....	28
Farhodning dengiz to‘fonida omon qolishi	30
Shopur bilan do‘splashuv	31
Arman diyoriga tashrif	33
Shirin bilan ilk uchrashuv.....	35
Farhodning mardonavorlik bilan ariq qazishi.....	37
«Nahr ul-hayot» va «Bahr un-najot»ning bitkazilishi	40
Farhod va Shirinning ziyofatda uchrashishi	42
Xisrav elchisi Mehinbonu qabulida.....	44
Xisravning Arman diyoriga yurishi	47
Xisravning makkorligi	50
Zanjirband Farhodning Xisrav bilan savol-javobi	51
Salosil qo‘rg‘onidagi asirlik	55
Shirinning maktubi	58
Farhodning maktubi	62
Xisravning navbatdagi hiylasi	64
Farhodning vafoti.....	68
Xisravning Shiringa sovchi qo‘yishi.....	71
Padarkush Sheruya Shiringa erishish dardida	72
Shirinning Farhod bilan vidolashuvi	75
Xotima	76

Adabiy-badiiy nashr

FARHOD VA SHIRIN

(Dostonning ixcham nasriy bayoni)

Muharrir: Abdulla SHAROPOV

Badiiy muharrir: Bahriiddin BOZOROV

Texnik muharrir: Alimardon AQILOV

Sahifalovchi: Inomjon O'SAROV

Musahhih: Otabek BOQIYEV

Nashriyot litsenziyasi: AI №134, 27.04.2009

Terishga berildi: 10.09.2015-y.

Bosishga ruxsat etildi: 30.11.2015-y.

Ofset qog'oz. Qog'oz bichimi: 84x108 $\frac{1}{32}$.

Schoolbook garniturasi. Ofset bosma.

Hisob-nashriyot t.: 3,7. Shartli b.t.: 4,2.

Adadi: 3000 nusxa.

Buyurtma № 317.

«AKADEMNASHR» nashriyotida tayyorlandi.
100156, Toshkent shahri Chilonzor tumani 20^A-mavze 42-uy.

Tel.: (+99871) 217-16-77

e-mail: info@akademnashr.uz

web: www.akademnashr.uz

«PRINT LINE GROUP» XK bosmaxonasida chop etildi.
100096, Toshkent shahri Bunyodkor shohko'chasi 44-uy.